

Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler

**Hovedfagsoppgave i kriminologi
av Torbjørn Skarðhamar**

**Institutt for kriminologi
og rettsosnologi
Universitetet i Oslo
våren 2002**

En stor takk til mine foreldre som har vært til stor hjelp og støtte gjennom hele studietiden. Pappa har vært til stede i tankene under arbeidet.

Takk til alle venner og familie som har vært diskusjonspartnere gjennom hele hovedfaget, og som har kommet med store og små innspill underveis, og/eller lest korrektur.

Særlig takk til Silja og Tina for aller siste gjennomlesninger og diskusjoner!

Knut lånte meg en bærbar pc i innspurtfasen slik at jeg ikke behøvde å slappe av når jeg var hjemme. Takk.

Stor takk til Leif Petter Olaussen for god og hyggelig veiledning!

Yngve Hammerlin har generøst delt sin tid og kunnskap med meg gjennom hele prosjektet. Det har vært til glede og nytte.

Takk til Tore Schweder som har lært meg statistikk. Tore har også vært ytterst velvillig og tålmodig med tekniske spørsmål om statistikkbruk og bruk av programvaren.

Institutt for kriminologi og rettssosiologi har vært ytterst velvillig og forståelsesfull for at sivilarbeideren deres har hatt det litt travelt den siste tiden. Takk for det!

Jeg har vært avhengig av samarbeidsvilje fra de enkelte anstaltene. Inspektører og direktører ved de enkelte anstaltene har latt meg foreta datainnsamlingen slik jeg fant det best. Takk til Jenserud i Horten, Kampenhøy på Hamar, Kristensen på Gjøvik, Andresen i Sarpsborg, Skaug i Fredrikstad, Bjørkli i Trøgstad, Tvedt i Kongsvinger, Lundeby på Bredtveit, og Høydal i Oslo fengsler. Særlig takk til Fred Jensen i Oslo fengsel, som var til ekstra god hjelp. En takk skal også rettes til fengselsbetjentene i de samme anstaltene som tok i mot meg og var behjelpelige da jeg var på besøk.

Jeg fikk i en tidlig fase gode innspill fra innsatte på Ila: Øyvind, Hans Kristian, Rune og Kåre.

Til sist en stor takk til alle innsatte som har deltatt i undersøkelsen.

Innholdsfortegnelse

TABELLOVERSIKT	3
OVERSIKT OVER REGRESJONSANALYSER	6
INNLEDNING	7
<i>Fangers levekår og kriminologi</i>	<i>7</i>
<i>Problemstilling</i>	<i>9</i>
<i>Avgrensninger.....</i>	<i>9</i>
<i>Gjennomføring.....</i>	<i>10</i>
<i>Om analysen</i>	<i>12</i>
REPRESENTATIVITET	14
<i>Hva er populasjonen?.....</i>	<i>15</i>
<i>Frafall.....</i>	<i>16</i>
<i>Registerdata og utvalg.....</i>	<i>18</i>
<i>Variable</i>	<i>18</i>
<i>Hvordan sammenligne.....</i>	<i>19</i>
<i>Doms- og varetektsinnsatte.....</i>	<i>20</i>
<i>Kjønn og alder.....</i>	<i>20</i>
<i>Domfelte etter domslengde.....</i>	<i>21</i>
<i>Varetektsinnsatte.....</i>	<i>21</i>
<i>Konklusjon.....</i>	<i>22</i>
UTVALGETS TIDLIGLIGERE KONTAKT MED STRAFFEAPPARATET	23
LEVEKÅR	24
<i>Formålet med levekårsundersøkelser.....</i>	<i>26</i>
OPPVEKSTKÅR	28
<i>Oppvekststed.....</i>	<i>28</i>
<i>Bosted under skolegang.....</i>	<i>28</i>
<i>Ugunstige oppvekstkår.....</i>	<i>29</i>
<i>Barnevernet</i>	<i>32</i>
<i>Samlende om oppvekst.....</i>	<i>33</i>
UTDANNING	36
<i>Ønsker om opplæring i fengsel.....</i>	<i>39</i>
KLASSEBAKGRUNN OG YRKESERFARING.....	42
<i>Foreldres yrke</i>	<i>42</i>
<i>Egen yrkeserfaring</i>	<i>44</i>
ØKONOMISK OG MATERIELL SITUASJON	48
<i>Boligsituasjon</i>	<i>48</i>
<i>Økonomiske problemer.....</i>	<i>49</i>
<i>Gjeld.....</i>	<i>50</i>

RUSBRUK.....	55
<i>Narkotika.....</i>	<i>55</i>
<i>Alkohol.....</i>	<i>58</i>
HELSE.....	60
<i>Nærmere om sammenhengen mellom helse og rusproblemer.....</i>	<i>62</i>
FAMILIEFORHOLD OG SOSIALT NETTVERK	66
<i>Sammenfatning om sosial kontakt.....</i>	<i>72</i>
VURDERINGER AV ARBEID OG SKOLE I FENGSELET.....	74
<i>Yrkestrening.....</i>	<i>75</i>
<i>Fengselsarbeid og arbeidsmarkedet.....</i>	<i>79</i>
<i>Skolegang</i>	<i>80</i>
FENGSELSOPPHOLDET OG FANGENES HELSESITUASJON	83
<i>Fysisk helse.....</i>	<i>83</i>
<i>Psykisk helse.....</i>	<i>86</i>
BETJENTER OG ANSATTE	90
<i>Bevoktning.....</i>	<i>91</i>
<i>Service og omsorg</i>	<i>93</i>
<i>Forberedelse til løslatelse</i>	<i>94</i>
<i>Sammenheng mellom vurderingene av betjentene</i>	<i>95</i>
<i>Ansatte og de innsattes trivsel.....</i>	<i>97</i>
KONTAKTBETJENTER OG SONINGSPLANER	100
<i>Fortrolighet</i>	<i>102</i>
<i>Hva kontaktbetjenten har vært til hjelp med.....</i>	<i>103</i>
<i>Soningsplaner</i>	<i>107</i>
FREMTIDSUTSIKTER	110
<i>Bolig, arbeid og penger.....</i>	<i>110</i>
<i>Egen vurdering av mulighet til å klare seg uten fremtidig kriminalitet</i>	<i>113</i>
AVSLUTNING	116
<i>Oppsummering av fangers levekår.....</i>	<i>116</i>
<i>Oppsummering av forholdene i fengslet og syn på framtiden.....</i>	<i>118</i>
<i>Kriminalitet og klasser</i>	<i>119</i>
<i>'Nothing works'?</i>	<i>122</i>
<i>'What works'?</i>	<i>124</i>
SLUTTORD: FANGERS LEVEKÅR OG KRIMINOLOGI	129
LITTERATUR.....	130

Tabelloversikt

Tabell 1: Oversikt over deltakelse i hver anstalt.....	17
Tabell 2: Utvalgets og registerutvalgets sammensetning. Prosent.....	19
Tabell 3: Har du sonet fengselstraff tidligere? Etter kjønn. Prosent.....	23
Tabell 4: Aldersgruppe ved første fengselsdom	23
Tabell 5: Karakteristikk av oppvekststed. Prosent.....	28
Tabell 6: Oppvekstrelasjoner i skolealder. Prosent	29
Tabell 7: Ugunstige sider ved oppveksten. Prosent.....	30
Tabell 8: Antall personer i fangebefolkningen som er blitt utsatt for forskjellige typer mishandling gjennom oppveksten. Prosent av totalen i parentes.....	31
Tabell 9: oppgir at de er blitt utsatt for antall typer mishandling. Prosent.....	32
Tabell 10: grunn til å bli tatt hånd om av barnevernet. Prosent.....	33
Tabell 11: antall problemer under oppvekst.....	34
Tabell 12: Høyeste fullførte utdanning. Prosent.....	37
Tabell 13: Utdanningsnivå etter alder. Prosent. Normalbefolkningen i grått.....	38
Tabell 14: Ønsker du opplæring mens du sitter inne? Etter alder. Prosent.	39
Tabell 15: Hva slags opplæring de ønsket gitt at de ønsker opplæring. Prosent.....	40
Tabell 16: Ønsker om utdanning 1991 (Kilde: Fridhov 1991 s. 65).....	40
Tabell 17: Fars yrke før fylte 14 år.....	42
Tabell 18: Mors yrke før fylte 14 år.....	43
Tabell 19: Yrke som oppleves som sitt. Prosent.....	44
Tabell 20: Var i lønnet arbeid ved innsettelse. Andel av totalen under utdanning. Etter alder. Prosent.....	45
Tabell 21: Andel av de som var i arbeid som oppgir at de var fast ansatt før innsettelse.....	45
Tabell 22: Har du noen gang hatt arbeid som har vart mer enn 6 måneder?. Prosent.....	46
Tabell 23: Hovedinntektskilde siste 12 måneder. Prosent.	46
Tabell 24: Hvordan bodde du siste måneden før du ble fengslet? Prosent.....	48
Tabell 25: Boforhold før fengsling. Fanger og normalbefolkningen. Etter alder. Prosent.....	49
Tabell 26: Vansker med å klare de løpende utgiftene til f.eks. mat, transport, bolig. Prosent.....	49
Tabell 27: Mulighet til å klare en uforutsett regning på kr. 3000,- til f.eks. tannlege eller reparasjon. Prosent.....	50
Tabell 28: Omtrentlig størrelse på skyldig beløp i kroner. Prosent.....	51
Tabell 29: Type gjeld. Antall og prosent.	51
Tabell 30: Størrelse på gjeld etter oppgitt bruk av narkotika. Prosent.....	52
Tabell 31: Samlet gjeld etter arbeid før innsettelse. Prosent.....	53
Tabell 32: Størrelse på gjeld etter hovedinntektskilde. Prosent.....	53
Tabell 33: Andel av totalen som oppgir å ha brukt forskjellige stoffer siste måned før fengsling (for befolkningen siste 30 dager). Prosent.....	56
Tabell 34: Vurdering av eget stoffbruk. Prosent.....	56
Tabell 35: Andel med forskjellig grad av betydelig narkotikabruk. Prosent.....	57
Tabell 36: Beruseshyppighet før fengsling. Tilsvarende mengde som 5 halvflasker øl, 1 flaske vin, 1/2 flaske hetvin eller kvart flaske brennevin. Prosent.	58
Tabell 37: Har du et alkoholproblem? Prosent.	59
Tabell 38: Har sykdom av mer varig natur. Prosent.....	60
Tabell 39: Virker sykdommen inn i din hverdag i betydelig grad? Prosent av de som har en varig sykdom eller lidelse.	60
Tabell 40: Plaget av angst eller depresjoner som ikke skyldes fysiske sykdommer eller funksjonshemninger. Prosent.....	61

<i>Tabell 41: bruk av beroligende midler/medisiner som ble forordnet av lege siste 6 mnd. Prosent.....</i>	<i>62</i>
<i>Tabell 42: Egen vurdering av egen generell helse. Prosent.</i>	<i>62</i>
<i>Tabell 43: Baklengs eliminasjon for loglineær modell med variablene narkotikabruk, angst/depresjoner, og varig sykdom/lidelse.</i>	<i>65</i>
<i>Tabell 44: Sivilstand. Prosent.</i>	<i>66</i>
<i>Tabell 45: Sivilstand etter alder og kjønn. Prosent av totalen. Sammenlignet med normalpopulasjon i alderen 20- 64 år.....</i>	<i>66</i>
<i>Tabell 46: Har du kjæreste? Antall og prosent.....</i>	<i>67</i>
<i>Tabell 47: Andel samboere blant fangebefolkningen. Prosent.</i>	<i>68</i>
<i>Tabell 48: Antall barn etter kjønn. Prosent.....</i>	<i>69</i>
<i>Tabell 49: Kontakt med barn i tiden før fengsling. Prosent.....</i>	<i>69</i>
<i>Tabell 50: Kontakt med barn. Yngste barns alder. Prosent.....</i>	<i>70</i>
<i>Tabell 51: Spørsmål om sosial nettverk. Prosent.....</i>	<i>71</i>
<i>Tabell 52: Hendte det at du følte deg ensom i tiden før fengsling? Prosent.....</i>	<i>72</i>
<i>Tabell 53: Oppsummerende om sosial kontakt. Prosent.....</i>	<i>72</i>
<i>Tabell 54: Vurdering av yrkestrening. Prosent.....</i>	<i>75</i>
<i>Tabell 55: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på skolegang. Prosent.....</i>	<i>80</i>
<i>Tabell 56: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på fysisk helse. Prosent.....</i>	<i>83</i>
<i>Tabell 57: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på psykisk helse. Prosent.....</i>	<i>86</i>
<i>Tabell 58: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på bevoktning. Etter fengslingskategori. Prosent.....</i>	<i>91</i>
<i>Tabell 59: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på service og omsorg. Etter fengslingskategori. Prosent.....</i>	<i>93</i>
<i>Tabell 60: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på forberedelse til løslatelse. Etter fengslingskategori. Prosent.....</i>	<i>94</i>
<i>Tabell 61: I hvor stor grad opplever du at betjentene legger seg opp i småting og detaljer uten særlig betydning? Prosent.....</i>	<i>96</i>
<i>Tabell 62: Mener du at du blir rettferdig eller urettferdig behandlet her i fengslet? Prosent..</i>	<i>97</i>
<i>Tabell 63: De ulike gruppene ansatte i anstalten påvirker din hverdag i forskjellig grad. Hvordan påvirker hver enkelt gruppe din trivsel her? Prosent.</i>	<i>98</i>
<i>Tabell 64: De ulike gruppene ansatte i anstalten påvirker din hverdag i forskjellig grad. Hvordan påvirker hver enkelt gruppe din trivsel her? Prosent.</i>	<i>99</i>
<i>Tabell 65: Har du en kontaktbetjent her i fengslet?.....</i>	<i>100</i>
<i>Tabell 66: Føler du at du kan ha en fortrolig samtale med kontaktbetjenten din? Av de som har kontaktbetjent. Prosent.....</i>	<i>102</i>
<i>Tabell 67: Andel som oppgir at kontaktbetjenten har vært til hjelp med... Prosent. Av de som oppgir at de har kontaktbetjent.....</i>	<i>103</i>
<i>Tabell 68: Vil du si at kontaktbetjenten har vært til stor hjelp eller ingen hjelp når det gjelder å planlegge følgende? Prosent. Av de som har kontaktbetjent.....</i>	<i>104</i>
<i>Tabell 69: Ønsker å få mer hjelp av kontaktbetjenter eller andre betjenter når det gjelder... Etter om de har kontaktbetjent eller ikke. Prosent.....</i>	<i>104</i>
<i>Tabell 70: Samlet sett, i hvor stor grad er du fornøyd med den jobben kontaktbetjenten din gjør for deg? Prosent.....</i>	<i>105</i>
<i>Tabell 71: Har du en soningsplan? Prosent.....</i>	<i>107</i>
<i>Tabell 72: Hvis du ikke har en soningsplan, er dette noe du kunne tenke deg å lage? Av de som ikke har soningsplan. Prosent.....</i>	<i>107</i>
<i>Tabell 73: Har kontaktbetjent eller andre betjenter vært til hjelp med å utforme soningsplanen? Av de som oppgir at de har soningsplan. Prosent.....</i>	<i>108</i>

<i>Tabell 74: Har noen av målene du har satt deg blitt gjennomført? Etter om de har fått hjelp til å utforme soningsplanen. Av de som har soningsplan. Prosent.</i>	<i>108</i>
<i>Tabell 75: Føler du at soningsplanen er til hjelp for deg? Av de som har soningsplan. Prosent.....</i>	<i>109</i>
<i>Tabell 76: Har du noe sted å bo når du løslates? Prosent.....</i>	<i>110</i>
<i>Tabell 77: Har du en jobb å gå til når du blir løslatt? Prosent.....</i>	<i>111</i>
<i>Tabell 78: Skal du ta utdanning når du blir løslatt? Prosent.....</i>	<i>111</i>
<i>Tabell 79: Har du noen penger så du klarer deg selv når du løslates? Prosent.....</i>	<i>111</i>
<i>Tabell 80: Innsatte fordelt etter om de har eller ikke har penger, jobb og bolig ved løslatelse. Prosent av totalen.....</i>	<i>112</i>
<i>Tabell 81: Egen vurdering av mulighet til å klare seg uten vinningskriminalitet etter løslatelse. Prosent.....</i>	<i>113</i>
<i>Tabell 82: Egen vurdering av muligheter til å klare seg uten annen kriminalitet enn vinning etter løslatelse. Prosent.</i>	<i>114</i>

Oversikt over regresjonsanalyser

<i>Modell 1: logitmodell etter kjønn og fengslingskategori. Sannsynlighet for deltakelse.</i>	<i>20</i>
<i>Modell 2: Logitmodell etter kjønn og alder. Sannsynlighet for deltakelse.</i>	<i>20</i>
<i>Modell 3: Logitmodell etter kjønn og domslengde. Sannsynlighet for deltakelse.....</i>	<i>21</i>
<i>Modell 4: Logitmodell etter varetektslengde og alder.</i>	<i>22</i>
<i>Modell 5: Loglineær modell for oppvekstvariabler. Punktestimater for oddsrater.....</i>	<i>34</i>
<i>Modell 6: Logitmodell for å ønske opplæring under soning.</i>	<i>41</i>
<i>Modell 7: Baseline logitmodell for vurdering av egen helse.</i>	<i>64</i>
<i>Modell 8: Baseline logitmodell for vurdering av yrkestrening i fengsel. Positivt og nøytralt sammenlignes med negativt. Etter lønnsarbeid før innsettelse og etter å ha et yrke på grunnlag av utdanning/erfaring.</i>	<i>76</i>
<i>Modell 9: Logitmodell for å vurdere yrkestrening i fengsel som positivt sammenlignet med nøytralt/negativt. Etter narkotikabruk og vurdering av verksbetjents betydning for trivsel....</i>	<i>78</i>
<i>Modell 10: Logitmodell for å vurdere yrkestrening som negativt sammenlignet med positivt/nøytralt. Etter narkotikabruk og verksbetjent betydning for trivsel.</i>	<i>79</i>
<i>Modell 11: Proporsjonal oddsmodell med tidligere utdanning vs. vurdering av skole.....</i>	<i>81</i>
<i>Modell 12: Logitmodell med utfall å vurdere skolegang i fengsel som positivt. Planer om sysselsetting etter fengsel, og sysselsetting før fengsel.</i>	<i>82</i>
<i>Modell 13: Logitmodell med utfall å mene at fengselsoppholdet virker positivt på fysisk helse</i>	<i>85</i>
<i>Modell 14: Logitmodell for dom/varetekt etter narkotikabruk.....</i>	<i>86</i>
<i>Modell 15: Proporsjonal oddsmodell for å vurdere fengselsopphold som positivt eller nøytralt sammenlignet med negativt for psykisk helse.....</i>	<i>87</i>
<i>Modell 16: Logitmodell for vurdering av psykisk helse i fengsel.....</i>	<i>88</i>
<i>Modell 17: Logitmodell for vurdering av psykisk helse som god fremfor nøytral/dårlig.</i>	<i>89</i>
<i>Modell 18: Baseline logitmodell for vurdering av betjentes vektlegging av bevoktning. Baseline er "liten vekt på bevoktning". Anstalttype.</i>	<i>92</i>
<i>Modell 19: Loglineær modell med utfall å mene betjentene legger stor vekt på sevice og omsorg fremfor nøytralt/ liten vekt. Etter fengslingskategori og anstalttype.....</i>	<i>94</i>
<i>Modell 20: Beregnet oddsrater for loglineær modell $K*S + S*L$.</i>	<i>95</i>
<i>Modell 21: Estimerte oddsrater ut fra loglineær modell for sammenheng mellom å ha sted å bo, ha jobb/tilbud om jobb, og å ha en del penger ved løslatelse.</i>	<i>112</i>
<i>Modell 22: Logitmodell med utfall å klare seg uten vinningskriminalitet eller ikke.....</i>	<i>114</i>
<i>Modell 23: Logitmodell med utfall å tro man vil klare seg uten annen kriminalitet enn vinning etter løslatelse.....</i>	<i>115</i>

Innledning

Fangers levekår og kriminologi

Beskrivelsen av de registrerte lovbrøttere slik Nils Christie gjorde det i 1982 er gjentatt til det kjedsommelige: De er unge menn som er skoletapere, sosiale tapere og bor i byer (Christie 1982 s. 93). Beskrivelsen er nok riktig, men beskrivelsen er da også meget generell. Christie sa ikke noe om *i hvilken grad* de er skoletapere eller sosiale tapere. Og for den saks skyld heller ikke *hvor* unge. Høigård og Balvig har tilsvarende synspunkter, men er litt mer konkret når de hevder at de straffede er 'tapere i ulike livsfaser' (Høigård og Balvig 1988 s. 75). De som har dårlig utdanning og ikke er yrkesaktive er overrepresenterte i den registrerte kriminaliteten (ibid).

Videre mener Christie at jo lengre inn i straffeapparatet man beveger seg, desto mer overrepresentert er de fra de laveste sosiale klasser. I illustrasjonen av 'den skjeve pyramide' ser det ut som om anstaltklientellet sogar *kun* består av folk fra lav sosial klasse (Christie 1982 s.115ff.). Mathiesen hevder at den gruppen lovbrøttere med hyppig tilbakefall og langtidssdommer i fengsel "har en opphopning av tegn på sosiale og personlige problemer – alkoholbruk, dårlig utdanning og vanskelig familiebakgrunn, osv." (Mathiesen 1995 s. 109).

Kritikken av fengslet fra blant annet kriminologiske hold handler både om at fengslet ikke fungerer etter hensikten, og virker nedbrytende gjennom blant annet prisonisering for de som sitter i fengsel (Mathiesen 1995, Sykes 1974, Wheeler 1961, Christie 1982b). En enda mer alvorlig kritikk har dermed vært at fengslet først og fremst fyller andre formål. Christie snakker om 'kontroll av de uønskede' (Christie 2000 s. 58). Fangetallene øker over store deler av verden med det ekstreme ytterpunkt i USA der det er blitt så mange av de uønskede at det har dannet grunnlag for en stor industri.

Fengslene bringer lønnsarbeidsløse under direkte kontroll, skaper samtidig nye oppgaver for industrien og dens eiere. (...) Den potensielt farlige befolkningen bringes under fullstendig kontroll som råmateriale for det samme industrielle komplekset som har gjort dem overflødige utenfor murene. (Christie 2000 s. 127).

Mathiesen mener tilsvarende at fengslet har en renovasjonsfunksjon ved at de uproduktive stues bort i anstalter (Mathiesen 1995 s. 199, Garland 1991 s. 83ff.).

Denne litteraturen bygger i stor grad på at de som begår den registrerte kriminaliteten generelt, og de som sitter i fengsel spesielt, tilhører de laveste klasser i vårt samfunn. De har langt dårligere livssjanser enn normalbefolkningen, og har svært liten mulighet til å forsvare seg mot de kontrolltiltakene som rettes mot dem. Om de innsatte tilhører de laveste klassene i samfunnet er i stor grad et empirisk spørsmål. Det noe problematiske ved disse standpunktene er at det er forholdsvis spinkelt med norsk empiri som viser de innsattes levekår og klassetilhørighet. Strengt tatt vet vi generelt veldig lite om de som sitter i fengsel i Norge. De studiene som er gjort her i landet er forholdsvis gamle, og/eller er kvalitative studier som ikke danner et tilstrekkelig godt grunnlag for å generalisere funnene til større grupper av fangebefolkningen.

Det finnes riktignok noe litteratur fra våre naboland som støtter godt opp om de foregående påstandene (f.eks. Kyvsgaard 1989, Kyvsgaard 1998, Nilsson & Tham 1999). I international litteratur har det også vært allmenn enighet om at forholdene er omtrent slik (Braithwaite 1981, Balvig 1981, Sampson & Wilson 1995, Simon 1999, Sutton 2000). Denne

internasjonale litteraturen er heller ikke veldig fylldig, og har ikke et bredt levekårsperspektiv, men ser typisk på effekten av f.eks. sosial klasse eller arbeidsløshet i forhold til kriminalitet. Å uten videre overføre disse funnene til norske forhold er uansett problematisk selv om det kan virke rimelig at hovedtrekkene er de samme.

Her i landet er det gjort en del studier av anstalter, evalueringer av tiltak, og studier av avgrensede grupper i fengslene som til sammen gir en god anydning om også levekårs situasjonen (Fridhov 1993, Finstad og Gjetvik 1990, Hammerlin og Kristoffersen 1998, Bødal og Fridhov 1993, 1995, Bødal og Gundersby 1984, Andersen og Larsen 2000, Hammerlin og Larsen 2000). Vi har også en levekårsstudie av sosialhjelpsmottakere der det viste seg at omtrent halvparten var tidligere straffedømte (Clausen 1991).

Det er noen studier som har levekår og livssituasjon som en litt større del av problemstillingen. Blant de studiene som har dette som en *vesentlig* del av undersøkelsen er det imidlertid kun tre norske studier jeg finner verd å nevne i denne sammenheng. Det er studiene til Møglestue (1962), Otnes (1986) og Fridhov (1991). Resultatene av disse studiene er svært forenlig med Christies forståelse av bruken av fengslene som 'kontroll av de uønskede'.

Studien til Møglestue er eldst. Datagrunnlaget er journalene til fengselslegen Johan Scharffenberg som jobbet i Oslo kretsfengsel fra 1919-1940. Journalene som er gjennomgått er for perioden 1920-1939, og er av den grunn egentlig mest av historisk interesse. Journalene omhandler de innsattes sosiale situasjon som familiebakgrunn, arbeid, utdanning, og edruelighetsforhold. Møglestue undersøker 'kriminalitetsgraden' målt ved antall tidligere fengselsdommer sett i lys av sosial bakgrunn. Han fant at det er tydelige signifikante sammenhenger mellom å skåre dårlig på sosiale variabler og antall tidligere fengselsstraffer. Fangene var dessuten sterkt belastet med sosiale problemer (Møglestue 1962).

Av noe nyere dato er det mest solide empiriske belegget for påstanden om straffedømtes dårlige sosiale bakgrunn Otnes sin registerundersøkelse av straffbare¹ 1980-1981. Denne studien gir meget klare indikasjoner på at de straffbare skårer dårligere på sosiale indikatorer enn normalbefolkningen. Hun viser blant annet at de straffbare er unge, ugifte menn, bor i tettbygd strøk, og har lav utdanning og lav yrkesaktivitet (Otnes 1986). Denne undersøkelsen omhandler imidlertid en langt større gruppe enn bare de som har fått fengselsstraff. Det er derfor problematisk å generalisere til fangebefolkningen. Denne undersøkelsens store styrke er at den også inneholder sammenlignbare data for normalbefolkningen slik at det er mulig å si noe om i hvor stor grad de straffbare er dårligere stilt enn andre folk.

Den nyeste studien er 'Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn' utført av Fridhov (1991). Studien er basert på en spørreskjemaundersøkelse blant 398 innsatte i ti fengsler. Studien inneholdt også materiale av kvalitativ art. Oppdragsgiver for undersøkelsen var et utvalg nedsatt av Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet med henblikk på å forbedre skoletilbudet i fengslene. Undersøkelsen har derfor lagt stor vekt på utdanning og motivasjon for utdanning i anstalt. Fridhov sammenligner ikke med normalbefolkningen, men funnene er likevel nokså klare, og støtter i hovedsak de tidligere nevnte antagelser om fangebefolkningens sosiale bakgrunn. De er i hovedsak menn med lav utdanning, lite yrkesaktive og vanskelige oppvekstkår. (Fridhov 1991). Utvalgsmetoden er imidlertid heftet med noen problemer i forhold til å sikre representativitet, og Fridhov sier selv at funnene ikke

¹ Med betegnelsen straffbare menes de som er funnet skyldig i lovbrudd og som det dermed er mulig å straffe. De behøver altså ikke nødvendigvis å ha fått noen reaksjon.

uten videre er genrealiserbare, selv om hun tror at utvalget er nokså representativt (Fridhov 1991 s. 10).

Samlende kan man si at de norske studiene om fangers levekår er svært få, og gir bare i begrenset grad grunnlag for å si noe generelt om fangebefolkningen. De trekker alle i samme retning, og stemmer nokså godt overens med hva teoretiske tilnærminger hevder. Studiene er imidlertid nokså gamle. Fridhov sin studie er nå ti år gammel, og det betyr at det mangler ny empiri på feltet i tillegg til at den empirien vi har er mangelfull.

Problemstilling

Denne oppgaven er et forsøk på å kartlegge norske fangers levekår på tilsvarende måte som de nasjonale levekårsundersøkelsene for normalbefolkningen. Det vil være av stor betydning å sammenligne fangenes levekår med normalbefolkningens levekår slik at det vil være mulig å si noe om hva som er mye/lite, godt/dårlig.

Jeg har ovenfor vist at vi vet svært lite om de innsattes levekår, og at det er få studier på området i Norge. Å tette dette kunnskapshullet er en langt større jobb enn det som kan gjøres innenfor rammene av en hovedfagsoppgave. Målet mitt er ikke å tette hele dette kunnskapshullet, men jeg har til hensikt å forsøke å tette noe av det. Denne undersøkelsen har som mål å si noe om fangenes generelle levekår og livssituasjon før fengsling, hvordan de opplever visse sider av fengslet, og hva de tror om fremtiden etter løslatelse. Temaet er dermed nokså bredt, og skal dekke en rekke forhold. Man kunne si at jeg burde begrenset meg til færre forhold og gå dypere inn i disse. Jeg har valgt å gå såpass bredt ut av to grunner. For det første er levekår et bredt begrep. Hvis det skal gi mening å kalle det en levekårsundersøkelse må den være flerdimensjonal og omhandle en rekke forhold. For det andre er kunnsstatus på feltet såpass liten at jeg synes det på nåværende tidspunkt er viktig å si noe om de store trekkene. Dermed vil også grunnen være beredt for senere undersøkelser som kan gå mer i dybden på utvalgte områder.

Utgangspunktet er levekår slik de blir beskrevet i levekårsundersøkelsene til Statistisk sentralbyrå (SSB). Det er blitt utformet et spørreskjema som i stor grad er basert på SSB sine spørreskjemaer. Dette medfører at en rekke av svarene vil være sammenlignbare, og det vil være mulig å si noe om fangebefolkningens levekår i forhold til normalbefolkningens.

Det har vært ønskelig å trekke inn dimensjoner som går utover de nasjonale levekårsundersøkelsene grunnet at fangebefolkningen er en spesiell gruppe som det knytter seg noe andre problemstillinger til enn for normalbefolkningen. Det er dermed også en del spørsmål der det ikke foreligger et direkte sammenlignbart materiale for normalbefolkningen.

Avgrensninger

Jeg har gjort noen avgrensninger av materialet. Dette har først og fremst hatt praktiske grunner. For det første har jeg begrenset meg til å undersøke innsatte i kretsfengsler. Sentralanstaltene og hjelpefengsler ble altså i utgangspunktet holdt helt utenfor. Jeg har ønsket å undersøke den mest vanlige fangegruppen. De som sitter i kretsfengslene har vanligvis kortere dommer for narkotikakriminalitet, tyveri, vold, og hva man kan kalle tradisjonell kriminalitet. Det er disse som i størst grad blir fanget opp i strafferettsapparatet og som mye av ressursene til kriminalitetsbekjempelse er rettet mot. Det ble imidlertid gjort ett unntak og det er innsatte ved Bredtveit kvinnefengsel. Dette var for å sikre en større andel

kvinner i utvalget. Det er også en praktisk årsak til å trekke utvalget på fra kretsfengslene ved at en klarere avgrenset populasjon gjør at det blir færre utvalgsmessige problemer knyttet til representativitet.

Denne undersøkelsen omhandler innsatte som i stor grad har vokst opp i Norge. Utlendinger er holdt helt utenfor. Grunnen til det er at hvis jeg skulle ta med alle innvandrerslag ville jeg få store språkproblemer. Jeg har ikke hatt noen mulighet til å få oversatt spørreskjemaet til andre språk, eller skaffe tolk. Å inkludere fremmedspråklige ville derfor medføre potensielt store og systematiske skjevheter i materialet, samt at det ville være vanskelig å kontrollere kvaliteten på spørreskjemaet og de avgitte svarene. En rekke spørsmål om oppvekst, skole og arbeid ville da også måtte blitt tilpasset spesielt disse gruppe. Den konkrete avgrensningen er at jeg kun tok med de som hadde bodd i Norge siden de var 8 år. Dermed har de ha gått på skole i Norge, snakker norsk og har omtrent det samme utgangspunkt for å fylle ut skjemaet. En slik avgrensning skaper en skjevhet i materialet i forhold til den totale fangebefolkningen da innvandrere er en nokså stor minoritet i norske fengsler (15 prosent i 1999), og deres situasjon er også viktig å få kartlagt. Dette er imidlertid en type undersøkelse som bør gjøres.

Den tredje avgrensningen var å kun ta med innsatte over 18 år. Undersøkelsen kunne omfattet også de under 18, men ville krevd ytterligere tillatelser, eller samtykke fra foresatte. Jeg tror ikke jeg møtte mer enn to personer i anstaltene under 18 år slik at denne avgrensningen ikke har hatt nevneverdig betydning.

Denne undersøkelsen handler derfor om innsatte i norske fengsler over 18 år som har vokst opp i Norge, og som i hovedsak ikke sitter på veldig lange dommer.

Gjennomføring

Det første leddet i en slik undersøkelse er å utforme et godt spørreskjema. Spørreskjemametodikken er full av fallgruver som jeg har prøvd som best jeg kan å styre unna. Jeg har i stor grad benyttet meg av spørsmål som er blitt brukt tidligere. Spørsmålene er i stor grad hentet fra de norske levekårsundersøkelsene fra 1995, 1997 og 1998 samt levekårsundersøkelsen blant langtidsløse 1991. I tillegg har jeg hentet spørsmål fra den svenske levekårsundersøkelsen blant fanger² og Fridhovs studie fra 1991. Spørsmålene om bruk av illegale stoffer er hentet (med små endringer) fra SIFAS spørreundersøkelse i år 2000. Noen av spørsmålene er bearbeidet for å fange opp andre nyanser enn de opprinnelig var tiltenkt. Spørsmålene fra levekårsundersøkelsen er i hovedsak ikke modifisert. Jeg har også konstruert en rekke spørsmål selv om forhold jeg dermed ikke har sammenlignbare data for.

Etter å ha arbeidet med spørreskjemaet en tid fikk jeg tre innsatte ved Ila landsfengsel til å lese gjennom skjemaet og gi kommentarer. Etter mer bearbeiding av skjemaet gjennomførte jeg en pilotstudie i Horten kretsfengsel med elleve respondenter som fylte ut spørreskjemaet så godt de kunne, og ga noe tilbakemeldinger. En av disse ble intervjuet personlig, og det var nok dette intervjuet som ga mest informasjon om spørreskjemaets styrker og svakheter. De muntlige tilbakemeldingene samt kommentarer i skjemaet var oftest nokså knappe, men jeg var tilstede hele tiden under utfyllingen av skjemaene og de inntrykkene jeg fikk ved å observere og svare på spørsmål underveis i utfyllingen var av meget stor verdi.

² Takk til Anders Nilsson for at han sendte meg det spørreskjemaet de brukte.

I arbeidet med spørreskjemaet inngår også utallige runder med både veileder og venner. Likevel ser jeg i ettertid at noen spørsmål ikke fungerte helt slik jeg hadde tenkt³ på grunn av uheldige formuleringer. Slike problemer har jeg forsøkt å redegjøre for underveis mens jeg tolker svarene. Noen spørsmål har jeg av samme grunn ikke tatt med i analysen.

Å trekke et godt tilnærmet tilfeldig utvalg er av stor betydning for å kunne trekke slutninger om hele populasjonen, men i praksis viser det seg oftest at det ikke er mulig å gjøre en helt tilfeldig trekning ut fra praktiske begrensninger. Å trekke et tilfeldig utvalg for innsatte er i utgangspunktet ikke så veldig vanskelig. Man kunne tenke seg at man fikk en liste over alle cellene fra samtlige anstalter og trekker så cellenumre utfra forutsetningen om at det er tilfeldig hvem som sitter på de forskjellige cellene. Deretter kunne man velge en bestemt dag der skjemaer skulle deles ut til de som satt på disse cellene.

I utgangspunktet kan dette se ut som en grei fremgangsmåte. Jeg stiller meg derimot tvilende til at en slik fremgangsmåte ville fungere så godt i praksis. Et slikt opplegg ville bety at avdelingsbetjentene eller andre ansatte i anstaltene måtte stå for utdelingen av spørreskjemaene. Det ville medføre administrativt arbeid å treffe avtaler med en rekke enkeltpersoner om hvordan dette skulle gjøres. Jeg stiller meg tvilende til at disse personene vil være like motivert for å sette seg inn i problemstillingene slik at respondentene kunne bli godt informert om hva slags undersøkelse det er snakk om. Dette tror jeg er av den største viktighet for å få folk til å fylle ut et slikt skjema samvittighetsfullt. Dernest er det viktig at de innsatte kan stole på at den informasjonen de gir ikke blir gitt videre og brukt eller misbrukt til andre formål. Dette kunne for eksempel være for ytterligere kontroll av respondenten.

Jeg ønsket derfor å dele ut og samle inn spørreskjemaene personlig slik at jeg sikret meg at skjemaene ble skikkelig delt ut og at alle fikk korrekt informasjon om undersøkelsen. Samtidig antok jeg at fravær av mellommenn ville føre til at de innsatte fikk større tillit til at de opplysningene de oppga ikke skulle kunne komme på avveier⁴. En personlig henvendelse til hver enkelt lot seg i stor grad gjennomføre. Det eneste unntaket var i Oslo kretsfengsel der det oppstod noen mindre problemer grunnet misforståelser om hva jeg egentlig hadde tillatelse til å gjøre. Det gikk med en del tid til å oppklare dette, og jeg fikk problemer fordi jeg ikke hadde anledning til å bruke særlig mer tid enn det jeg hadde satt av til i den anstalten⁵. 44 av de innsatte i Oslo kretsfengsel avd. A fikk derfor spørreskjemaet gjennom avdelingsbetjenten medfølgende et informasjonsbrev samt en konvolutt slik at de kunne sende skjemaet til meg i ettertid. Av disse var det 12 som ikke deltok. Bortsett fra disse 44 personene har jeg altså kontaktet samtlige personlig og snakket med hver enkelt. Denne personlige kontakten danner også grunnlaget for en vurdering av frafall som jeg kommer tilbake til i neste kapittel.

En siste vurdering som ble gjort var om respondentene skulle fylle ut skjemaet selv eller om jeg skulle gjennomføre personlige intervjuer. Det sier seg selv at jeg ikke ville ha kapasitet til å gjennomføre så mange intervjuer, så jeg var nødt til å basere meg på at de fleste fylte ut skjemaene selv. Det er imidlertid grunn til å tro at en del innsatte som har lese- og skrivevansker (St meld nr 27 s. 63), eller konsentrasjonsproblemer som gjør at de ikke ville klare eller orke å fylle ut et så langt spørreskjema alene. Jeg ønsket derfor å ha en mulighet for

³ Disse problemer bærer jeg selvfølgelig det hele og fulle ansvar for.

⁴ En særlig takk til Hans Kristian, innsatt på Ila landsfengsel, som jeg fikk diskutert akkurat dette med. Det er delvis på dette grunnlag avgjørelsen om fremgangsmåte ble tatt.

⁵ Stor takk til inspektør Fred Jensen i Oslo fengsel for at han ryddet opp i uklarhetene og den hjelp han ga meg her.

at også disse kunne delta ved å gi dem tilbud om personlig intervju. Jeg så på det som viktig å ikke fremstille det slik at de som ble personlig intervjuet ikke kunne lese eller skrive godt, da dette kunne være flaut overfor de andre innsatte. Alle fikk derfor tilbud om de ville bli personlig intervjuet eller fylle ut skjemaet selv. Jeg gjennomførte 36 personlige intervjuer, og resten fylte ut på egen hånd. Jeg var i stor grad til stede under utfyllingen, eller tok meg tid til å svare på eventuelle spørsmål da jeg samlet inn skjemaene.

Disse valgene av fremgangsmåte gjorde at jeg måtte trekke et utvalg som var i rimelig avstand til der jeg bor slik at jeg hadde mulighet til å oppsøke anstaltene personlig. Det ligger klare økonomiske begrensninger i en studentøkonomi. Jeg bestemte meg derfor for å besøke samtlige kretsfengsler i Østre fengselsdistrikt og be samtlige innsatte i målgruppen i hver anstalt om å delta i undersøkelsen. Med forutsetningen om at det ikke er grunn til å tro at innsatte i østre fengselsdistrikt skiller seg systematisk fra resten av landet kan dette betraktes som et klyngeutvalg. De aktuelle anstaltene er Hamar, Gjøvik, Sarpsborg, Fredrikstad, Kongsvinger, Trøgstad, og Oslo kretsfengsler. Etter endt datainnsamling i disse anstaltene fant jeg at jeg hadde veldig få kvinner i utvalget. Det satt kun en kvinne i de anstaltene som ikke er kvinnefengsler. Fredrikstad kretsfengsel er heller ikke en stor anstalt. Andelen kvinner var riktignok representativ i forhold til populasjonen, men de absolutte tallene var så små at de var av meget liten verdi. Jeg valgte derfor å inkludere Bredtveit kvinnefengsel i utvalget for å få et større antall kvinner. Jeg besøkte derfor Bredtveit fengsel en tid etter at resten av datainnsamlingen var avsluttet.

Før jeg besøkte hver anstalt sendte jeg et brev til de innsatte med informasjon om når jeg kom, hva undersøkelsen handlet om, og at deltakelse var frivillig. Dette brevet ble delt ut til alle ansatte noen dager før jeg kom. Også de som ikke var i målgruppen fikk et slikt brev slik at de også visste hvorfor jeg var der og hva jeg holdt på med. Det viste seg imidlertid at det ikke alltid var slik at alle mottok dette brevet. Noen ganger lå de fremdeles i en bunke på betjentkontoret, eller de hadde blitt flyttet til den aktuelle anstalten i tidsrommet mellom utdelingen av brevet og min ankomst. En del av de som hadde mottatt brevet hadde ikke lest det. Jeg hadde uansett tenkt å informere muntlig når jeg kom, men dette gjorde det ekstra viktig med en god muntlig presentasjon.

Hvordan jeg kontaktet de innsatte i hver enkelt anstalt var svært forskjellig. Noen ganger ble de samlet i et felles oppholdsrom eller på arbeid eller skole. Andre ganger måtte jeg bli fulgt rundt av betjenter og gå fra dør til dør og snakke med en og en innsatt. I en anstalt ble de innsatte sluppet inn på et besøksrom en etter en. De personlige intervjuene ble som oftest gjort på den innsattes celle eller annet tilgjengelig rom der det var mulig å snakke uforstyrret.

Mens jeg var på besøk i anstaltene var det mye dødtid. De innsatte og ansatte har sine faste gjøremål der det ikke passer å foreta intervjuer eller dele ut spørreskjemaer. Det betød at jeg tilbrakte mye tid med å småprate med både betjenter og innsatte. I intervjuene ble det også noe løst prat rundt spørsmålene og forholdene i anstalten. Disse samtalene er ikke systematisert, men danner en viktig bakgrunn for tolkningene av svarene. Jeg har prøvd å gjøre det tydelig der dette spiller direkte inn.

Om analysen

En av hensiktene med å foreta undersøker ved hjelp av statistikk er å kunne trekke slutninger om hele populasjonen. Antallet kvinner i undersøkelsen er meget lavt (37 personer) selv om

de forsåvidt er overrepresentert (se neste kapittel). Dette gir svært begrensede muligheter til å si noe om forskjellen mellom kvinner og menn. Jeg har likevel valgt å oppgi andelen etter kjønn i de fleste tabellene. Det betyr ikke at det nødvendigvis er, eller er mulig å avdekke, en *signifikant* forskjell mellom kjønnene. Til det er antallet kvinner alt for lite, og variansen blir derfor for stor til å kunne trekke rimelig sikre slutninger. Jeg har derfor valgt å kommentere kjønnsforskjellene meget kort uten å gå inn i inngående diskusjoner om kjønnsforskjellene. På bakgrunn av kriminologisk litteratur er det grunn til å tro at det kan være en forskjell på kvinnelige og mannlige fangers levekår, og at kvinnene muligens er enda dårligere stilt enn mennene (Vegheim 1995, Koch 1983 s. 92ff., Høigård 1993, Solheim et.al. 1989). Det foreliggende datagrunnlaget gir ikke anledning til å trekke noen konklusjoner om dette. Men det er alltid mulig å si noe om forskjellen på grupper i utvalget selv om det ikke nødvendigvis er generaliserbart. Jeg ser det som viktig å presentere disse observerte forskjellene. Ikke for å trekke noe slutninger, men for at det skal kunne danne et utgangspunkt for senere studier. Leseren bør altså ta sine forbehold om de rapporterte kjønnsforskjellene.

Det er en utstrakt bruk av loglistiske og loglineære regresjonsanalyser i de følgende kapitlene, og i den forbindelse blir det også opplyst om en rekke tekniske detaljer. Jeg er klar over at dette ikke er allmennkunnskap, og jeg forventer ikke at leseren nødvendigvis skal kjenne til disse statistiske teknikkene. Jeg har prøvd å formulere meg tydelig i kommentarene slik at det skal være mulig å skjønne det uten kjennskap til teknikken som er brukt. Noen ganger kan det være en vanskelig balansegang mellom å formulere seg enkelt og å formulere seg korrekt. I de tilfellene har jeg valgt språklig og faglig presisjon fremfor å gjøre det lett forståelig. En konsekvens av dette er at jeg i stedet for å si kun at personer med egenskap A har større sannsynlighet for å også ha egenskap B, så beskriver jeg dette forholdet ved bruk av odds og oddsrater.

Å bruke slike regresjonsmodeller har noen klare fordeler fremfor å kun bruke lettere allmennt tilgjengelige prosenterte tabeller. For å undersøke om det er *signifikante* forskjeller mellom grupper gir disse regresjonsmodellene et langt sikrere estimat. En vesentlig grunn til det er at disse modellen bruker samtlige cellefrekvenser for å estimere effekter. Det gjør at parametrene får langt mindre varians enn å f.eks. sammenligne to andeler. Man unngår også strukturelle svakheter ved lineære modeller (Agresti 1996).

Når jeg skriver om modeller i teksten handler dette, med mindre noe annet fremkommer av sammenhengen, om regresjonsmodeller, og ikke om teoretiske modeller om mennesket. Modeller er her noe som beskriver observerte sammenhenger mellom variable. Noen ganger har jeg i forbindelse med loglineære modeller tegnet assosiasjonsgrafer for modellen. Dette er ikke modeller som beskriver sosial dynamikk, men en illustrasjon på samspill mellom variable i regresjonsmodellen. Det er heller ikke illustrasjoner av *kausal*strukturer. Illustrasjonene er brukt fordi modellen behandler variablene som gjensidig avhengige og kan inneholde flere samspillsledd. En illustrasjon gjør det lettere å få en oversikt over samspillsleddene i modellen og gjør tolkningsarbeidet lettere.

Representativitet

Når man foretar en studie som denne vil det være av interesse å si noe om i hvilken grad resultatene også kan tenkes å gjelde for andre enn de som er med i utvalget. Det er et gammelt og velkjent vitenskapsteoretisk problem at det ikke er logisk gyldig å trekke slutninger fra et fåtall observasjoner til hele populasjonen. Dette blir gjerne referert til som induksjonsproblemet (Couvalis s. 36ff.). Statistiske fremgangsmåter overkommer dette problemet i form av å innføre begrepet *sannsynlighet*. Skrevet på logisk form blir resonnementet omtrent som følger:

Premiss 1: Hvis ikke teori T stemmer, så vil observasjonen P være meget usannsynlig.

Premiss 2: P er observert

Foreløpig konklusjon: T er høyst sannsynlig tilnærmet sann.

Endelig konklusjon: T er tilnærmet sann.

Man må merke seg at det er bare det siste trinnet som er induktivt; skrittet fra at teorien T sannsynligvis er sann til at den faktisk er sann. Hvis et utvalg er trukket helt tilfeldig – som det klassiske eksemplet med å trekke kuler av forskjellig farge opp av en urne – vil utvalget sannsynligvis tilnæringsvis gjenspeile populasjonen. Noe usikkerhet vil det alltid være knyttet til målingen, og at utvalget skulle gjenspeile populasjonen helt nøyaktig vil faktisk være usannsynlig (Agresti 1996 s.260).

Vurderingen av om et utfall er usannsynlig er av sentral betydning, og er til en viss grad knyttet til problemstillingene rundt falsifikasjon (jfr. Popper i Couvalis 1997 s. 62ff.). Ikke i streng form, men som en vurdering av om en hypotese T sannsynligvis er usann. Det er dette som ligger i begrepet *signifikant* forskjell. Man kan f.eks. teste hypotesen om at to variable i en firefeltstabell er uavhengige av hverandre ved hjelp av Pearsons X^2 , og får da et mål på hvor sannsynlig det er å få den observasjonen man har, gitt at variablene er uavhengige. Hvis observasjonen er helt usannsynlig må utgangshypotesen forkastes som usann.

Jo større og bedre trukket utvalget er, desto mer usannsynlig er det at utvalget skiller seg mye fra den sanne verdien for hele populasjonen. Gitt at utvalget er trukket tilfeldig vil det altså være en sammenheng mellom utvalgsstørrelse og feilmarginen for målingen som er gjort. Feilmarginene blir mindre og mindre etterhvert som utvalgsstørrelsen øker⁶. Dette forholdet uttrykkes ved hjelp av styrkefunksjonen (Battacharyya & Johnson 1977 s.172), og tillater en å gjøre en vurdering av hvor stort utvalg man må ha for å kunne trekke slutninger på en gitt konfidensgrad.

I praksis vil det oftest være slik at et fullstendig tilfeldig trukket utvalg ikke vil være mulig, og man er nødt til å nøye seg med å trekke utvalget *så tilfeldig som praktisk mulig*. Dette vil også i stor grad være et spørsmål om tilgjengelige ressurser og hensiktsmessig bruk av slike ressurser. Det er lite hensiktsmessig å bruke svært mange penger, tid og krefter på å gjøre et tilfeldig utvalg hvis man har grunn til å tro at et klyngeutvalg vil være tilstrekkelig godt. I dette tilfellet var valget veldig enkelt da jeg ikke hadde økonomiske ressurser til å gjøre et bedre utvalg enn jeg har gjort. Utvalgsstørrelsen ble også begrenset av rent praktiske grunner knyttet til de samme økonomiske ressurser.

⁶ Jfr. teorier om sannsynlighetsregning. Se f.eks. Battacharyya & Johnson (1977) s. 233 ff. og Kalton (1983).

Det foreliggende utvalg er ikke spesielt stort (n=247) og bare tilnæringsvis tilfeldig trukket. Jeg har valgt å ta samtlige kretsfengsler i det som i år 2000 var Østre fengselsdistrikt⁷. Dette kan da betraktes som et klyngeutvalg (Kalton 1983 s.28ff.) der hver 'klynge' består av samtlige innsatte i hver enkelt anstalt. Det er så vidt jeg kan se ikke noen grunn til å tro at innsatte i de andre fengselsdistriktene skiller seg vesentlig fra Østre fengselsdistrikt. Utvalget mitt skulle dermed være tilstrekkelig tilfeldig trukket, og det er så vidt jeg kan se ingen andre grunner til skjevhet enn normal frafallsproblematikk (som jeg kommer tilbake til). Det er dermed grunnlag for å gjøre standardiserte statistiske beregninger og generalisere til hele populasjonen. Dette er utgangspunktet for den videre analysen av materialet.

Hva er populasjonen?

For å diskutere representativitet er det viktig å avklare hva utvalget skal være representativt i forhold til. For det første må det tas stilling til om utvalget skal representere alle fanger eller bare en begrenset gruppe fanger. Dette er allerede gjort rede for gjennom problemstillingen og utvalgsmetode. Dernest må det tas stilling til to muligheter som har med tidsdimensjonen å gjøre. Den første er at utvalget kan representere *gjennomstrømningen* i norske fengsler i løpet av et år. Den andre muligheten er at utvalget kan representere antall fanger *på et gitt tidspunkt*. Dette vil sannsynligvis påvirke populasjonens sammensetning en god del, og jeg skal her redegjøre for noen sannsynlige forskjeller og problemer.

Når det er snakk om gjennomstrømningen av fanger i løpet av et år tenker jeg på det totale antall personer som har sittet i fengsel i løpet av det året, uavhengig av lengde på dom. Sammenlignet med fangene på et gitt tidspunkt vil det rent logisk være slik at i den første gruppen (gjennomstrømning) vil det være en større andel med korte dommer enn i den andre gruppen (på et gitt tidspunkt). Dette fordi de fleste innsatte sitter på relativt korte dommer, og det vil dermed gå flere av disse gjennom systemet i et gitt tidsintervall enn innsatte med lange dommer. Mitt materiale vil på grunn av utvalgsmetoden ikke være representativt for gjennomstrømningen av fanger i norske fengsler.

Det foreliggende utvalget er et tverrsnittsutvalg fordi det er foretatt på bestemte dager i de enkelte anstalter. De dataene jeg har mulighet til å sammenligne med, Kriminalomsorgens Årsstatistikk 1999, er også et tverrsnittsutvalg, og det er dermed mest rimelig å gjøre den følgende analyse av representativitet med dette som utgangspunkt. Dette betyr altså at de følgende resultater ikke nødvendigvis kan overføres til å gjelde for gjennomstrømningen av innsatte i løpet av året.

Dernest melder det seg en problemstilling i forhold til *hvilket tverrsnitt* det er snakk om. Når man sammenligner data innhentet på et tidspunkt med data innhentet på et annet, kan det ikke utelukkes at det kan være forskjeller som skyldes sesongvariasjoner. Man kan tenke seg at tverrsnittsundersøkelser foretatt på flere forskjellige tidspunkter får forskjellig resultat. Det er så vidt meg bekjent ikke foretatt noen undersøkelser om hvordan fangebefolkningen endrer seg med tid på året. Det kan tenkes at slike endringer har sammenheng med for eksempel både hvilke kriminelle handlinger som blir begått når, politiets aktiviteter, og hvordan fengselsvesenet administreres med hensyn til for eksempel ferieavviklinger eller andre praktiske hensyn. I dette må det selvfølgelig medregnes at effekten av slike eventuelle variasjoner i handlinger og kontroll vil kunne forskyves i forhold til hvordan resten av

⁷ Kriminalomsorgen har vært igjennom en organisatorisk restrukturering slik at det ikke lengre er delt opp i fengselsdistrikt. Det gjøres heller ikke forskjell på landsfengsler og kretsfengsler. På undersøkelsestidspunktet hadde disse endringene ikke inntrådt, og jeg bruker derfor de gamle betegnelsene.

rettsapparatet fungerer. Dette kan medføre både at sesongvariasjoner i en del av kontrollapparatet utlignes med andre delers sesongvariasjoner, men det kan like gjerne medføre at de forsterker hverandre. Det vites heller ikke hvor store slike variasjoner kan være. Vi kan i denne sammenheng håpe at de er bagatellmessige. Dette vet vi for tiden lite om, og vi har ingen annen mulighet enn å ha det i bakhodet som en mulig feilkilde.

Det er ganske sikkert at jul og nyttår medfører at fengslene er tynnere befolket enn ellers i året. Det tar dermed også litt tid før anstaltene fylles opp i januar. Datainnsamlingen er gjort fra uke 3 og det er lite som tilsier at utvalget er nevneverdig influert av dette⁸.

I praksis er det imidlertid meget begrenset hva det er mulig å gjøre for å undersøke eventuelle skjevheter. Kriminalomsorgens årsstatistikk er hentet inn på bestemte tidspunkt, og denne undersøkelsens data ble hentet inn på noen andre bestemte tidspunkt. Det foreligger ikke andre data som kan anvendes, og analysen blir derfor utført i henhold til dette. Det medfører at det sannsynligvis er noen skjevheter, men at vi ikke vet i hvilken retning disse vil påvirke eller hvor store de er, og at de ikke kan belyses med tilgjengelig empiri. Bundet av praktiske hensyn får jeg gjøre så godt jeg kan med de data som finnes, og ber leseren ta sine sunne forbehold.

Frafall

Det vil alltid være et problem med frafall i enhver undersøkelse av denne typen. Det er liten grunn til å tro at det er tilfeldig hvem som velger å delta eller ikke delta, og det gjelder kanskje særlig i denne gruppen av befolkningen. Det er imidlertid vanskelig å si noe sikkert om hvilken retning en slik skjevhet har. Jeg har ikke samlet noe data om de som ikke deltok. Jeg har personlig møtt og snakket med de fleste som er blitt spurt om å delta⁹. Jeg har på det grunnlaget kunnet gjøre meg opp en viss mening om disse personenes grunner til å ikke delta selv om dette på langt nær er utfyllende.

For noen av de som ikke deltok har det sin trivielle forklaring i at det passet dårlig på grunn av aktiviteter i fengslet eller andre hendelser. Dette kunne være programvirksomhet, permisjoner, eller fremstillinger, besøk, eller tilsvarende. Noe av dette gjorde også at den innsatte fikk andre viktigere ting å tenke på slik at vedkommende ikke var motivert til å fylle ut et slikt skjema selv om det var tid til det.

Når det gjelder de som jeg ikke traff personlig, eller når kontakten var litt praktisk vanskelig av en eller annen grunn (gjelder hovedsaklig Oslo avd. A, Trøgstad og Bredtveit åpen avd.) tror jeg at svarprosenten kunne blitt bedre ved å gjøre henvendelsen noe annerledes eller gjennom et bedre samarbeid med anstalten. Jeg tror ikke man skal undervurdere effekten av personlig kontakt for motivasjonen til å delta.

En god del av de som ikke deltok virket svært nedkjørte. Disse representerer kanskje den mest utslåtte delen av fangebefolkningen. En grunn til at de fremstod slik når jeg møtte dem kan være at de nettopp var satt inn og slet med f.eks. abstinens eller på annen måte var fysisk og psykisk utmattet. Mange av disse var sengeliggende og sov mesteparten av dagen, i følge betjentene.

⁸ De to fengslene jeg besøkte i uke 3 var Hamar og Gjøvik kretsfengsler. Det var nesten fullt belegg der, og disse utgjør uansett en meget liten del av det totale materialet.

⁹ Med unntak av 44 personer i Oslo krf. avd A. (derav 12 ikke deltok), og noen få personer ved Trøgstad krf.

En liten gruppe var i følge betjentene i psykisk ubalanse. I enkelte tilfelle så jeg ingen grunn til å betvile det. Dette kunne skyldes psykisk sykdom, men også mer spesielle omstendigheter. Jeg har ikke noe grunnlag for å si hvor stor andel av frafallet som skyldes det ene eller det andre, og jeg vet heller ikke i hvor stor grad dette påvirker resultatene i undersøkelsen. Det er en del fanger som 'soner tungt' og velger å isolere seg i fengslet (Hammerlin & Larsen 2000). Det virker rimelig å tro at særlig disse vil ha liten motivasjon til å delta i en undersøkelse. Jeg finner det rimelig å tro at *de dårligst stilte er overrepresentert i frafallet*.

Tabell 1 gir en oversikt over antall innsatte og svarprosent i hver enkelt anstalt, og viser både totalt antall innsatte i hver anstalt på undersøkelsestidspunktet, hvor mange som falt innunder min målgruppe, og hvor mange som besvarte spørreskjemaet. Det er regnet ut svarprosent i forhold til målgruppen, og oppgitt tidspunkt for datainnsamlingen.

Tabell 1: Oversikt over deltakelse i hver anstalt.

Anstalt	Antall innsatte	Antall i målgruppe	Antall deltatt	Svarprosent	Tidspunkt for datainnsamling
Hamar lukket avd.	28	25	23	92	Uke 3
Hamar åpen avd.	13	13	11	85	Uke 3
Gjøvik	22	18	10	56	Uke 3
Sarpsborg	26	16	12	75	Uke 6
Fredrikstad	18	18	14	78	Uke 7
Kongsvinger	22	15	10	67	Uke 9
Trøgstad	92	75	43	57	Uke 10
Oslo Stifinnern	8	8	6	88	Uke 12
Oslo avd A	172	95	61	64	Uke 13
Oslo avd B	83	40	33	83	Uke 12
Bredtveit	33	27	19	70	Uke 23
Bredtveit åpen	10	9	3	33	Uke 23
Totalt:	527	359	247	69	

Det er to fengsler der det er påtakelig lav svarprosent. Dette er Trøgstad kretsfengsel og Bredtveit kvinnefengsel åpen avdeling. Den siste er helt nede i 33 prosent. Grunnene til dette mener jeg først og fremst har å gjøre med situasjonen da jeg var der fremfor at frafallet er knyttet til bestemte kjennetegn ved denne gruppen. Den dagen jeg dro dit kom jeg like etter middag, og en del hadde lagt seg for å hvile middag. Et par andre hadde gått seg en tur. Det var kun fire stykker som satt i stua, derav var en utenlandsk og dermed utenfor min målgruppe. Ingen av de andre stod opp eller kom tilbake fra turen mens jeg var tilstede. Av forskjellige grunner hadde jeg ikke mulighet til å følge opp disse senere. Jeg la igjen et skjema til hver og et brev der jeg ba dem om å fylle ut skjemaet. Personalet lovte å sende meg det dersom det var noen som fylte det ut selv. Jeg fikk imidlertid ingen skjemaer ettersendt. Det er grunn til å tro at denne lave svarprosenten har mest å gjøre med at min henvendelse kom på et uheldig tidspunkt.

I Trøgstad kretsfengsel er det også en veldig lav svarprosent. Dette har delvis sammenheng med denne anstaltens uoversiktighet som gjorde at det var vanskelig å sikre at jeg fikk kontaktet alle de aktuelle innsatte. Jeg vurderer dette som en vesentlig grunn til den lave svarprosenten da de aller fleste av de jeg fikk snakket personlig med deltok.

Det er altså noe frafall som det er mest rimelig å tilbakeføre til forhold som ikke er knyttet til egenskaper ved personene, hvilket kan bety at deler av dette frafallet ikke er systematisk skjevt¹⁰.

Registerdata og utvalg

For å undersøke eventuell skjevhet i utvalget har jeg sammenlignet med tilgjengelig statistikk fra kriminalomsorgen over innsatte i norske fengsler. Kriminalomsorgens Årsstatistikk for 1999 inneholder data om en del sentrale kjennetegn ved de innsatte. Disse tallene er innhentet på to forskjellige dager i året, 30. september og 6. januar. Mitt utvalg er trukket fra kretsfengslene våren 2000. Med unntak av Bredtveit har jeg ikke noen av landsfengslene representert i materialet. Årsstatistikken er imidlertid tall for *alle* fengslene på oppgitt tidspunkt. Det tilsier at mitt materiale vil være skjevt i forhold til bl.a. domslengde, rett og slett fordi de fleste med lange dommer sitter i landsfengsler.

Sammenligningen medfører at jeg betrakter registerdataene og mitt eget utvalg, som to uavhengige trekninger fra fangepopulasjonen¹¹. Forskjeller mellom utvalget og sammenligningsdata skal bare skyldes tilfeldig variasjon.

Variable

Det er bare et begrenset utvalg variable som er tilgjengelig i begge materialene og egnet for en slik sammenligning. Disse variablene er alder, kjønn, dom/varetekt, domslengde, og varetektslengde. Det hadde vært ønskelig å undersøke for flere variabler samtidig, som for eksempel kjønn, alder, og domslengde i samme tabell. Det er meget mulig at en skjevhet i materialet ville utlignes eller oppstå hvis man kontrollerte for en ytterligere variabel eller motsatt (jfr. 'Simpsons paradox'). Jeg har også måttet forenkle noen tabeller ved å slå sammen f.eks. alderskategorier som kan føre til tilsvarende resultat. Det har dessverre ikke vært mulig å gjøre det annerledes grunnet at det foreliggende utvalg er for lite slik at en finere oppdeling vil føre til så små cellefrekvenser at det blir nærmest umulig å trekke slutninger. Tabell 2 viser utvalgets sammensetting sammenlignet med registerutvalget.

¹⁰ Hvis vi ser bort fra Trøgstad og Bredtveit åpen avdeling er den gjennomsnittlige svarprosenten 73 prosent.

¹¹ Denne forutsetningen om uavhengighet er ikke fullstendig korrekt. Ved å se på hvor lenge de har sonet, og tidspunkt for datainnsamling i hvert fengsel finner vi at det er noen som er representert i begge utvalgene. Der registerdataene er fra 31. september er det maks 50 personer (20,2 prosent) av utvalget som også var registrert i registerdataene. Der registerdataene er fra 1. januar er det maks 16 personer (6,5 prosent) av utvalget som også var registrert i registerdataene.

Tabell 2: Utvalgets og registerutvalgets sammensetning. Prosent.

Kjønn	Utvalg n=247	Register n=2695
Menn	85,0	94
Kvinner	15,0	6
Alder¹²	Utvalg n=241	Register n=2678
18 – 20	5,8	6,0
21 – 24	16,6	17,8
25 – 30	24,1	21,7
31 – 40	39,8	32,6
41 – 50	9,5	15,3
51 – 60	3,7	5,1
60 <	,4	1,5
Kategori	Utvalg n=238	Register n=2585
Dom	71,8	72,0
Varetekt	28,2	28,0
Doms lengde	Utvalg n=171	Register n=1724
1 - 29 dager	5,8	19,6
30 – 59 dager	6,4	16,2
60 – 89 dager	7,0	6,9
3 - 5 måneder	14,6	14,9
6 - 11 måneder	31,6	20,2
1 - 2 år	34,5	22,2
Varetekts-lengde	Utvalg n=63	Register n=614
< 2 mnd.	60,3	57,5
> 2 mnd.	39,7	42,5

Hvordan sammenligne

En sammenligning av disse to utvalgene kunne vært gjort ved å se på prosentdifferanser. Problemet med en slik tilnærming er at hvis det er små celleverdier blir variansen så stor at det er vanskelig eller umulig å si om forskjellene er signifikante eller ikke. Ved å bruke metoder som tar i bruk alle celleverdiene i tabellen samtidig i stedet for kun å sammenligne enkeltceller kan man påvise slike forskjeller med mye mindre feilmarginer. Jeg har derfor valgt å bruke logistisk regresjon i det følgende. Resultatene beskrives dermed med oddsratere.

Det er også oppgitt fordelingene i prosent slik at fremstillingen skal bli noe tydeligere. Denne prosentandelen viser hvor stor andel i den aktuelle gruppen som er trukket til mitt utvalg. Dette er da å forstå som at man betrakter både registerdataene og mitt utvalg som en gruppe. Prosenttallet viser da andelen i denne gruppen med bestemte kjennetegn som er i mitt utvalg¹³.

¹² 18 år eller eldre.

¹³ Dette er altså slik det er beskrevet i avsnittet ”Registerdata og utvalg”

Doms- og varetektsinnsatte

For å sammenligne doms- og varetektsinnsatte med hensyn på kjønn viste det seg at man ikke kunne redusere modellen til kun hovedeffekter. Jeg har derfor brukt en saturert modell med en parameter for hver kombinasjon.

Modell 1: logitmodell etter kjønn og fengslingskategori. Sannsynlighet for deltakelse.

		B	S.E	p	Exp(B)	%
GRUPPE						
Utvalg	Konstantledd	-2,686	,597	,000		
	Menn på dom	,147	,603	,808	1,158	7,3
	Menn i varetekt	,324	,611	,596	1,382	8,6
	Kvinner på dom	1,446	,629	,021	4,246	22,4
	Kvinner i varetekt	0	,	,	,	6,4

Modellen er saturert.

Modell 1 viser at domsinnsatte kvinner er sterkt overrepresentert i forhold til både varetektsinnsatte kvinner og menn. Kvinnelige domsfanger har omtrent fire ganger så høye odds som kvinner i varetekt for å være i utvalget. Det er en ubetydelig forskjell mellom de andre gruppene.

Denne overrepresentasjonen skyldes at det var mange domsfanger i de to kvinnefengslene jeg besøkte (Fredrikstad og Bredtveit fengsler). Det er såpass få kvinner i fengslene at en liten overrepresentasjon i absolutte tall gir fort veldig store utslag.

Kjønn og alder

Jeg har også tatt hensyn til kjønn når jeg undersøker for alder. Det kunne tenkes at det kun var visse aldersgrupper innenfor et av kjønnene som var over- eller underrepresentert. En likelihood ratiotest ga imidlertid at kjønn og alder er uavhengige, og det var mulig å bruke en modell med kun hovedeffekter. Resultatet er gjengitt i modell 2.

Modell 2: Logitmodell etter kjønn og alder. Sannsynlighet for deltakelse.

		B	S.E	p	Exp(B)	%
UTVALG						
Utvalg	Konstant	-2,002	,246	,000		
	Mann	-,985	,199	,000	,374	7,5
	Kvinne	0	,	,	,	18,0
	18-24 år	,456	,229	,047	1,626	8,0
	25-30 år	,590	,227	,009	1,562	7,7
	31-40 år	,660	,210	,002	1,804	9,1
	Over 41 år	0	,	,	,	5,3

Model fit: p=0,59

Kjønnsforskjellene har jeg kommentert ovenfor, og nøyer meg med å konstatere at forskjellen holder seg også når man tar med alder. Det er altså andelen domfelte kvinner som gjør utslaget her.

De over 41 år er underrepresentert i mitt materiale i forhold til sammenligningsdata. De andre aldersgruppene er noenlunde likt representert. Dette er den eneste signifikante forskjellen langs aldersdimensjonen. Dette kan skyldes at det er en overvekt blant fanger over 41 år som

får lange fengselsdommer og dermed soner i sentralanstalter. I så fall havner de utenfor mitt utvalg. Dette forholdet er imidlertid ikke undersøkt nærmere.

Domfelte etter domslengde

Da jeg i utgangspunktet ikke har med landsfengsler i utvalget betyr det at de med lengst dommer i stor grad ikke er med. Dette ligger innbakt i undersøkelsens design. Jeg har derfor ikke tatt med de med dommer på over 3 år. Så lang dom er det da heller ikke noen i mitt utvalg som har.

En likelihood ratio test viste at det er uavhengighet mellom kjønn og domslengde. Dermed har jeg igjen brukt en modell med kun hovedeffekter. Denne er gjengitt i modell 3.

Modell 3: Logitmodell etter kjønn og domslengde. Sannsynlighet for deltakelse.

	B	S.E	p	Exp(B)	%	
Gruppe						
Utvalg	Intercept	-,890	,236	,000		
	1 – 29 dager	-1,701	,352	,000	,183	2,9
	30 – 59 dager	-1,407	,340	,000	,245	3,8
	60 – 89 dager	-,412	,336	,221	,663	9,2
	3 – 6 måneder	-,445	,254	,080	,641	8,9
	6 – 12 måneder	,046	,205	,822	1,047	13,4
	1 – 3 år	0	,	,	,	13,4
	Mann	-1,121	,226	,000	,326	8,1
	Kvinne	0	,	,	,	19,0

Model fit: p=0,94

De med kortest dommer – under to måneder – er underrepresentert i forhold til de med dommer på over seks måneder.

Jeg vil anta at de med de aller korteste dommene ikke deltok av motivasjonsgrunner. De har nettopp kommet inn og skal snart ut. En del av disse sitter kanskje for lite alvorlige saker og har en lav identifikasjon med "fangebefolkningen". Dette kan jeg tenke meg gjelder særlig bøtesonere. Det kan hende at disse i mindre grad føler at denne studien var noe som angikk dem. En mer konkret grunn er at mange med svært korte dommer soner i anstalter tilsvarende Trøgstad krets fengsel som er tilnærmet en soningsmaskin der folk med svært korte dommer blir sluset inn og ut. Dette var også et av fengslene med dårligst svarprosent, slik jeg har redegjort for tidligere.

Som jeg skal komme tilbake til er det mange av fangene som har et betydelig narkotikaforbruk. For mange av disse vil den første tiden i fengsel være preget av abstinens og å prøve å komme seg til hektene igjen. De som sitter på kortere dommer vil i større grad være i en slik situasjon og vil av den grunn være mindre motivert for deltakelse.

Vartektsinnsatte

I mitt materiale er det bare 3 kvinnelige vartektsinnsatte. Dette skyldes delvis at jeg ikke fikk snakket med et par stykker på Bredtveit som satt på brev- og besøksforbud, og refs. Jeg hadde ikke på forhånd fått klarert spesifikt at jeg også kunne snakke med disse da det ikke hadde vært noe problem i de andre anstaltene. Det var uansett så få at det neppe ville gjort noen forskjell her. Jeg har derfor ikke kontrollert for kjønn i det nedenforstående.

Her har jeg måttet slå sammen ganske mange kategorier når det gjelder varetektslengden. Dette fordi det er såpass få på varetekt i utvalget at en større oppdeling ville gitt så lave cellefrekvenser at en sammenligning ville bli meningsløs. Dette er derfor en ganske grov analyse.

Modell 4: Logitmodell etter varetektslengde og alder.

		B	S.E	p	Exp(B)
Gruppe					
Utvalg	Intercept	-2,915	,410	,000	
	Aldersgruppe	,279	,139	,046	1,321
	Vt. Under 2 mnd.	-,003	,275	,991	,997
	Vt. Over 2 mnd.	0	,	,	,

Model fit: $p=0,36$

Sammenligningsgrunnlaget er løpende varetekter pr. 31.12.99

Aldersgruppene er: 18-24 år, 25-29 år, 30-39 år, 40-49 år.

Med såpass grove kategorier som det er brukt i modell 4 for varetektslengde er det ikke mulig å se at det er signifikante forskjeller. Det kan hende at en finere inndeling ville kunne vise slike forskjeller. Det er i hvert fall ingen grunn til å forkaste uavhengighetshypotesen her.

Fordelt etter alder er det imidlertid visse skjevheter. Modellen betrakter alderskategoriene som ordinale, og oddsen for å være representert i utvalget øker jo eldre man blir. Denne oddsen øker med 30 prosent for hvert nivå langs aldersvariabelen. Det er altså slik at eldste varetektsinnsatte er mer tilbøyelige til å være i mitt utvalg.

Konklusjon

Det er mye usikkerhet knyttet til den foregående analysen, men man kan si er at det er en del ting som tyder på at utvalget er representativt for et tverrsnitt av den delen av fangebefolkningen det er hensikten å si noe om. Det stort sett ikke grunn til å tro at observerte skjevheter i forhold til registerutvalget skyldes annet enn naturlig variasjon. Noen skjevheter ligger innbakt i undersøkelsens design: Kvinner er overrepresentert, og de langtidsdømte er underrepresentert. Det er vanskeligere å gjøre rede for grunnen til at de med de korteste dommene er underrepresentert, og de eldste varetektsinnsatte er overrepresentert. Det er trolig en overrepresentasjon av de dårligst stilte i frafallet.

Når man har et slikt utvalg med visse kjente skjevheter kunne man veid utvalget for å kompensere for skjevhetene. Dette har imidlertid ikke latt seg gjøre på grunn av avgrensninger med hensyn på valgt utvalg som gjorde det umulig å finne et godt nok sammensetningsgrunnlag å beregne vektene ut fra. Dette fordi mitt utvalg er knyttet til kretsfengsler mens registerdataene ikke skiller mellom de forskjellige typer fengsler. Anvendelse av vektorer vil derfor ikke nødvendigvis gjøre estimatene bedre. Jeg har derfor avstått fra å bruke veiing og overlater til leseren å ha de nevnte skjevheter i minne under lesningen.

Utvalgets tidligligere kontakt med straffeapparatet

Man har lenge vært klar over at svært mange av fengslets klientel har vært fengslet tidligere. Man kan regne tilbakefallsprosenten på flere måter, men det er bred enighet om at den er høy. Kriminalstatistikken for 1999¹⁴ viser at hele 61 prosent av alle som ble straffet for forbrytelser var tidligere straffbare. De som ble straffet for vinningskriminalitet og narkotikakriminalitet hadde høyest tilbakefallsprosent med henholdsvis 67 prosent og 62 prosent. Disse tallene inkluderer alle som har fått en eller annen slags reaksjon tidligere, og dermed også helt bagatellmessige forhold og over et meget langt tidsrom. Blant de som fikk ubetinget dom i 1987 fikk halvparten ny reaksjon i løpet av tre år, og denne andelen økte til 63 prosent i løpet av fem år (Kristoffersen 1997 s. 22).

Det er dermed å forvente at mange av de innsatte har en historie med tidligere kriminalitet og flere straffereaksjoner. I mitt utvalg svarte 81 prosent at de har blitt idømt bot eller dom tidligere. De fleste hadde også sonet i fengsel. Tabell 3 viser hvordan utvalget fordeler seg etter antall fengselsdommer.

Tabell 3: Har du sonet fengselstraff tidligere? Etter kjønn. Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=35	Totalt n=241
nei, aldri	29,6	31,4	29,9
1-2 ganger	26,2	31,4	27,0
3-6 ganger	15,0	22,9	16,2
7-9 ganger	6,8	2,9	6,2
9 eller fler ganger	22,3	11,4	20,7
	100	100	100

Det er kun litt under en tredjedel som ikke har sonet fengselstraff tidligere. En fjerdedel har sonet over syv ganger tidligere. Nesten halvparten har sonet i fengsel en til seks ganger tidligere. Dette tyder på de aller fleste innsatte har også tidligere vært kriminelt belastet. Et betydelig mindretall må kunne sies å være meget sterkt kriminelt belastet. Det kan se ut som om kvinnene har noe færre fengselsdommer bak seg enn mennene

Det er en sammenheng mellom alder og kriminalitet, og den kriminelle karriere starter tidlig (Kyvsgaard 1998). Som tabell 4 viser har da også mange i utvalget fått sin første fengselsdom i ung alder.

Tabell 4: Aldersgruppe ved første fengselsdom

	Menn n=145	Kvinner n=25	Totalt n=170
< 20	67,6	52,0	65,3
21 - 24	15,2	12,0	14,7
25 - 29	12,4	20,0	13,5
30 - 39	3,4	12,0	4,7
40 - 49	1,4	4,0	1,8
	100	100	100

De aller fleste fikk sin første fengselsdom før de fylte tyve år. To av tre blant mennene og en av to blant kvinnene. Det er kun et fåtall (7 prosent) som fikk sin første dom etter fylte 30 år.

¹⁴ URL: http://www.ssb.no/0305/a_krim_tab/tab/tab-2001-04-18-35.html [lesedato: 12/11-01]

Levekår

Levekår er mål på velferd. Gjennom å beskrive levekårene får vi et innblikk i folks grad av velferd. Kjerneproblematikken ligger da i hvordan man skal kunne gripe hva som er høy eller lav velferd. Den enkeltes velferd er i stor grad et subjektivt spørsmål, og vil ikke bare variere med de objektive livsbetingelser, men også med hvordan den enkelte forholder seg til sine livsbetingelser. Den subjektive vurdering kan dermed sies å være relativ. Person A som er vant til lite kan være svært fornøyd med å ha fått litt mer, mens person B som er vant til mye vil være svært misfornøyd med å være på samme nivå som person A. I sin ytterste konsekvens kan kummerlighet for én være velstand for en annen. Vi kan derfor ikke forvente å kunne gi en en-gang-for-alle objektiv beskrivelse av folks velferd, men vi er heller ikke frarøvet muligheten til å si noe som helst. Det er i hovedsak tre angrepsmåter til problemstillingen. Disse perspektivene på velferd er å registrere *observert adferd*, *utsagn om egen adferd*, eller *betingelser for velferd* (Ringén 1981 s. 29).

Den første tilnæringsmåten er observert adferd. Ved å analysere hva folk faktisk gjør kan man slutte noe om deres velferdsnivå. Dette kan gjøres gjennom å undersøke forbruksvaner, fritidsvaner, eller andre typer aktiviteter. Slik observerbar adferd kan være hva man spiser, hvor ofte man treffer venner og hva man gjør sammen, hva slags klær man kjøper og hvor ofte man kjøper klær. Dermed kan forskjellige typer adferd anvendes som indikator på et mer generelt velferdsnivå.

Derneft kan man bruke folks egne utsagn om egen velferd for å fange opp den enkeltes subjektive vurdering av i hvilken grad de er tilfreds eller utilfreds med livet. Dette kan man si er et uttrykk for *livskvalitet*, og er ikke nødvendigvis direkte sammenlignbar fra person til person da innholdet og bakgrunnen for det avgitte svaret kan ha meget forskjellig innhold. Likevel kan det jo være av interesse å se om noen grupper i samfunnet er mer tilfreds enn andre grupper.

Den tredje tilnæringsmåten er å undersøke objektive betingelser for velferd. Utgangspunktet er at det er objektive størrelser i menneskenes liv som har stor betydning for folks velferd. Dette kan være spørsmål om arbeid, utdanning, helse, boligforhold eller sosiale forhold.

Disse forskjellige typene indikatorer fanger opp forskjellige sider ved virkeligheten og står ikke i motsetning til hverandre, men bør brukes til å supplere hverandre. Som Ringén påpeker er det av særlig interesse å se på forholdet mellom den subjektive vurdering og de objektive betingelsene for velferd (Ringén 1981 s. 30). Det er den siste tilnæringsmåten – betingelser for velferd – som først og fremst blir benyttet i levekårsundersøkelsene, og som jeg i hovedsak benytter meg av i denne undersøkelsen.

En levekårsundersøkelse forsøker ikke på noen måte å gi et *fullstendig* bilde av hva slags kår folk lever under. Det er mange forhold som virker inn på folks velferd som ikke lar seg gripe gjennom denne typen undersøkelser, og man kunne valgt andre måter å fremstille velferdsnivået enn det som er gjort her. Å ta utgangspunkt i folks betingelser for velferd kan imidlertid gi meget viktig informasjon om velferdsnivået. I den grad mennesket lever i sosiale og materielle strukturer som former og legger premisser for hvordan man lever, kan vi antyde noe om hvordan man er stilt innenfor slike strukturer. Formålet er å beskrive menneskers velferd og livssituasjon ut fra noen konkrete målbare størrelser. Disse størrelsene er indikatorer på ulike levekårskomponenter eller –dimensjoner (Nilsson & Tham 1999 s. 12).

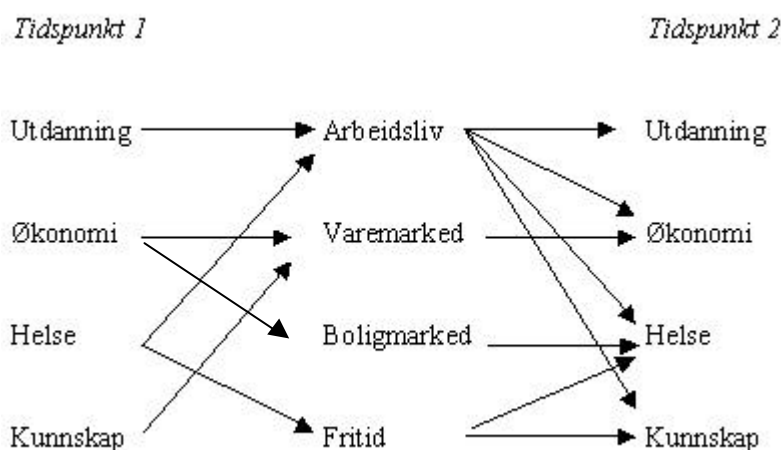
Jeg tenker da på tilgang på tilgjengelige ressurser og muligheter til å styre eget og andres liv. Utgangspunktet er å avdekke hvilke ressurser folk råder over. I en levekårsundersøkelse blant svenske fanger bli *Levnadnivå* definert som "...individens förfogande över resurser att, under givne förutsetningar, medvetet kontrollera och styra sina levnadsvilkor" (Eriksson och Åberg i Nilsson & Tham 1999 s. 13).

Dette blir altså noe tilsvarende som den weberske tradisjonens *life chances* eller *livssjanser* som kan brukes til å plassere folk i et klasseperspektiv etter hvor store ressurser de har tilgang på (jfr. Goldthorpe 1992, 2000, Sorensen 2000, Weber 1995 s.53ff.). Med ressurser tenker jeg på f.eks. både økonomiske, sosiale, helsemessige, og politiske ressurser. Altså et flerdimensjonalt begrep om ressurser. I tradisjonell marxistisk klasseanalyse ville det være tilstrekkelig å avdekke de materielle forhold som økonomi og arbeid, og slik bestemme klassetilhørighet (Wright 1997 og 2000). Klasse kan er en viktig side av levekårs situasjonen, men her blir dette altså bare en av flere dimensjoner. Mer raffinerte klassifiseringsskjemaer i klassestrukturer etter yrke er utformet av blant annet Goldthorpe (1982, 1992) og Wright (1997), men jeg har lagt relativt liten vekt på plassere informantene inn i slike skjema. Problemstillingen her strekker seg ut over tradisjonell klasseproblematikk, og favner videre gjennom levekårsbegrepet.

Bourdieu's forståelse av klasse er mer anvendbar i forhold til en levekårsundersøkelse som betrakter levekårs situasjonen som et ressursspørsmål. Hos Bourdieu er den samfunnsmessige posisjon bestemt utfra summen av, og sammensetningen av, kapitalformer. Han skiller mellom økonomisk, sosial, kulturell, og symbolsk kapital. Økonomisk kapital er i form av penger og materielle goder. Sosial kapital utgjøres av de ressurser man har tilgang på gjennom ens sosiale nettverk og bekjentskaper. Kulturell kapital fremtrer som for eksempel 'dannelse', kulturelle objekter, eller utdanningskvalifikasjoner. Symbolsk kapital er prestisje, omdømme eller tilsvarende, og betegner summen av kapital, eller summen den formen for kapital som er attråverdig i det aktuelle feltet. Man er lokalisert i det flerdimensjonale sosiale rom i henhold til ens kombinasjoner av kapital, og denne posisjonen utgjør også ens tilgjengelige ressurser i feltet (Bourdieu 1985, 1993 s. 103).

Noe forenklet kan man si at personer på et bestemt tidspunkt har en viss mengde ressurser som man kan bruke til å påvirke sine levekår. Innsats på områder som utdanning og arbeidsmarked på et tidspunkt gir som resultat et nytt sett av ressurser som på nytt kan settes inn i de samme eller på andre områder på et annet tidspunkt.

Tankegangen kan illustreres slik:

(Ringen 1973 s.4)

Individets situasjon er både avhengig av individuelle ressurser og de muligheter omgivelsene gir (Ringen 1973 s. 5). Opplæring og utdanning er en ressurs, men for at man skal kunne nyttiggjøre seg denne ressursen til livsopphold må det være etterspørsel etter denne typen ressurser i arbeidsmarkedet der vedkommende oppholder seg.

Dette bildet gir også muligheten til å se på leveårskomponentene både som tilgjengelige ressurser og som resultatstørrelser. Ens posisjon er både et resultat av tidligere tilgjengelige ressurser og personens egen nyttiggjøring av de ressursene som var tilgjengelige på et tidligere tidspunkt (ibid). Slik kan nåværende arbeidserfaring være en viktig ressurs i forhold til fremtidig arbeid, men er også et resultat av tidligere arbeid og utdanning.

Formålet med leveårsundersøkelser

Det er blitt foretatt leveårsundersøkelser i Norge siden 1973¹⁵. Undersøkelsene hadde et politisk formål i forbindelse med velferds- og fordelingspolitiske spørsmål ved "å bidra til økt kunnskap og forståelse i samfunnet om befolkningens levekår og de faktorer som er bestemmende for levekårene" (NOU 1980:20 s.11). Fra etterkrigstiden gikk man over fra en klart makro-økonomisk tilnærming til samfunnsplanleggingen til en bredere tilnærming ved å også legge vekt på sosiale forhold og folks levekår (NOU 1980:20 s.6). Levekårsundersøkelsene ble dermed også en brikke i fordelingspolitikken, og legger premisser for vurderinger av hva som er en riktig og rettferdig politikk både økonomisk og sosialpolitisk.

I leveårsundersøkelsens mandat het det at:

Undersøkelsen må legge til grunn en bred definisjon av levestandardbegrepet. Økonomiske ressurser, inntekts- og formuesforhold, er viktig i denne sammenheng. Videre vil det antakeligvis være formålstjenelig å skaffe informasjon om helse, sysselsetting, arbeidsmiljø, boligforhold, utdanning, forbruk, fritid og rekreasjon, oppvekstforhold og politiske ressurser. Undersøkelsen må legge særlig vekt på å se de forskjellige faktorer i sammenheng, og så langt råd er gi et samlet bilde av gruppenes relative levestandard. (NOU 1980:20 s.11)

¹⁵ URL: <http://www.ssb.no/emner/00/00.html#02> (lesedato: 10.10.2001)

Det ble ikke gitt en klar definisjon av begrepet levekår slik at begrepets innhold skulle kunne skifte med endrede samfunnsforhold. De ovenstående dimensjoner har imidlertid vært sentrale, men har vært grepet an på noe forskjellig vis fra år til år, men med en del gjennomgangstemaer. På tilsvarende vis har det vært nødvendig å gjøre enkelte spesielle tilpasninger i en undersøkelse av fangebefolkningen, og enkelte forhold har fått en noe annen vektlegging enn i de nasjonale levekårsundersøkelsene.

En levekårsundersøkelse blant fanger bør ha en tilsvarende politisk relevans som de nasjonale levekårsundersøkelsene. Kunnskaper om fangebefolkningen bør ha konsekvenser for allmenn kriminalpolitikk og særlig for hva man kunne kalle 'fengselspolitikk' ved å være med på å legge premisser for vurderinger av spørsmål knyttet til kriminalpolitikk og fengselsdrift. Det burde ikke minst ha konsekvenser for hvordan anstaltene drives og hva som bør være målsettingen for virksomhetene i fengslene. Dette vil jeg komme tilbake til i det avsluttende kapitlet.

Oppvekstkår

Oppvekststed

”Tidligere ble oppvekststed sett på som en viktig bakgrunnsfaktor i forståelsen av kriminalitet. Det å vokse opp i en by ble regnet for å gi større risiko for å komme borti kriminalitet enn det å bo på landet.” (Fridhov 1991 s.32)

Tabell 5: Karakteristikk av oppvekststed. Prosent.

	Menn n=209	Kvinner n=37	Totalt n=246
Storby	32,1	21,6	30,5
Liten by	19,6	21,6	19,9
Tettsted	17,7	18,9	17,9
På landet	13,4	21,6	14,6
Vokste opp mange forskjellige steder	16,3	16,2	16,3
Annet	1,0	-	,8
	100	100	100

Disse tallene lar seg ikke sammenligne med normalbefolkningen grunnet for usikker operasjonalisering av målene som jeg har anvendt. Jeg nøyer meg med å konstatere at det ikke er et veldig stort flertall som kommer fra byer. Det kan godt hende det er slik som Fridhov antyder at byen som gjerningssted har større betydning enn som oppvekststed (Fridhov 1991 s.33).

Det er imidlertid interessant å legge merke til at 16,3 prosent har vokst opp mange forskjellige steder. Det å ha vokst opp mange forskjellige steder kan være en indikator på lite stabile oppvekstkår med mye flytting, og muligens lite stabilt sosialt nettverk. Dette er imidlertid heller ikke en særlig sikker tolkning.

Bosted under skolegang

De innsatte ble spurt om hvor de bodde mesteparten av tiden mens de gikk på skolen. Dette er en noe subjektiv vurdering fra respondentens side i den forstand at ”tiden mens de gikk på skolen” kan variere en del. Som vi skal se i et senere kapittel, er det mange som ikke gikk mer enn inntil 9-årig skole. Dernest er det uklart hvordan de ville svare dersom for eksempel foreldrene skilte lag i løpet av denne tiden. Dette er derfor ikke et mål på hvor mange som har vokst opp i f.eks. et skilsmissehjem. Svarfordelingen sier noe om hvor de vokste opp i den tiden de selv måtte mene er ”mesteparten av tiden mens de gikk på skolen”. Spørsmålet fanger ikke opp hva slags endringer som kan ha skjedd i denne perioden. Tabell 6 viser svarfordelingen.

Tabell 6: Oppvekstrelasjoner i skolealder. Prosent

	Mann n=207	Kvinne n=37	Totalt n=244
Hjemme hos foreldre	63,8	64,9	63,9
Hjemme hos enslig mor eller far	20,3	13,5	19,3
Hos annen familie	1,4	2,7	1,6
Fosterhjem	1,9	-	1,6
Barnehjem	1,4	2,7	1,6
Ungdomshjem	1,0	2,7	1,2
Spesialscole med internat	2,9	-	2,5
Annet	1,0	5,4	1,6
Krysset av flere	6,3	8,1	6,6
	100	100	100

De aller fleste, to av tre, har vokst opp hjemme hos foreldre. En mindre andel, to av ti, har vokst opp hos enslig mor eller far. Denne fordelingen er noe usikker da det ikke er spesifisert i første alternativ om det er *begge* foreldrene. Det er imidlertid rimeligst å tolke dette som om de har vokst opp sammen med begge foreldre. Hva som er grunnen til at noen vokste opp hos kun en forelder vites ikke. Nilsson og Tham anslår at 54 prosent har vokst opp uten begge foreldre (Nilsson & Tham 1999 s.20).

Til sammen har 8,5 prosent vokst opp andre steder enn hos sine foreldre. Av disse har to tredjedeler (5,3 prosent av totalen) vokst opp på institusjon av et eller annet slag. Tar vi med de som har krysset av flere alternativ, og som da tydeligvis i hvert fall delvis har vokst opp annet sted enn hos foreldre øker denne gruppen til 15,1 prosent. Dette gir at en stor andel har opplevd en urolig barndom med ustabile holdepunkter til de voksne, og da særlig foreldre. Dette er tilsvarende som Fridhovs studie (Fridhov 1991 s. 34).

Ugunstige oppvekstkår

Det har vært en utbredt tanke i kriminologien at lovbrøtere i langt større grad enn normalbefolkningene har hatt langt vanskeligere oppvekstkår enn folk flest (se f.eks. Stattin et al. 1997). Alkoholmisbruk blant foreldre, dårlig økonomi, institusjonsopphold er trekk som går igjen (Bødal 1962 s 71ff., Nilsson & Tham 1999 s.20).

Av indikatorer som kan fange opp ugunstige oppvekstkår har jeg derfor plukket ut fire som jeg mener er sentrale. Disse variablene er: 1) opplevelse av å ha hatt det økonomisk vanskelig under oppveksten, 2) det forekom alvorlige motsetninger i hjemmet under oppveksten, 3) ble utsatt for mishandling under oppveksten, 4) foreldrene hadde alkohol- eller annet misbruksproblem

Det er ikke entydig hva som ligger i at familien hadde det økonomisk vanskelig under oppveksten eller ikke. Litt over ti prosent klarer ikke svare. Jeg har ikke spurt etter "objektive kriterier" for økonomiske vanskeligheter fordi det kan være vanskelig å svare på. Barn vet ofte ikke hvor mye foreldrene tjener eller hvordan de disponerer inntekten. Den subjektive opplevelse av å ha det vanskelig skal imidlertid ikke undervurderes, og er i dette tilfellet kanskje et vel så sikkert mål som alternative spørsmål.

Spørsmålet om alvorlige motsetninger i hjemmet under oppvekst er litt kronglete. Jeg brukte det fordi Levekårsundersøkelsen fra -95 hadde det med, og at jeg dermed får et sammenligningsgrunnlag. Problemet med spørsmålet er at det ikke spesifiserer hva de alvorlige motsetningene bestod av. Svarene må derfor tolkes som en noe uspesifisert subjektiv

opplevelse av problemer i hjemmet. Dette kan være krangler og uvennskap, men kan også romme mye annet. Det er imidlertid god grunn til å tro at dette er meget reelt selv om det ikke er spesifisert. Jeg fikk overraskende få spørsmål om hva jeg mente med formuleringen. Jeg fikk derimot en del klare ”ja” uten betenkning i de personlige intervjuene, og de få gangene jeg ble spurt svarte jeg ”krangler, uvennskap m.m.”. Jeg har inntrykk av at relativt få hadde betenkeligheter med å svare på det spørsmålet, og at det fanger opp en del av virkeligheten på tross av sin uspesifisitet.

De to andre spørsmålene fanger også opp en subjektiv opplevelse av problemer, men er noe mer konkrete. De er dermed tydeligere og lettere å tolke. Tabell 7 viser en sammenfatning av svarfordelingen på spørsmålene om disse ugunstige sidene ved oppvekstforholdene.

Tabell 7: Ugunstige sider ved oppveksten. Prosent.

	Menn n=208 ¹⁶	Kvinner n=37	Total n=245
Hadde det økonomisk vanskelig under oppvekst	30,1	30,6	30,2
Opplevde alvorlige motsetninger i hjemmet	50,2	54,1	50,8
Foreldre hadde misbruksproblem	36,8	56,8	39,8
Utsatt for mishandling under oppvekst	32,9	40,5	34,0

Så mange som en tredjedel sier at de hadde det vanskelig økonomisk under oppveksten.

Omtrent halvparten har opplevd alvorlige motsetninger i hjemmet under oppveksten. I normalbefolkningen var det kun 12,1 prosent som svarte ja på dette¹⁷. Fangene har dermed over seks ganger så høye odds som normalbefolkningen for å ha opplevd dette¹⁸.

Det er en tredjedel som oppga at foreldrene hadde alkohol- eller annet misbruksproblem under deres oppvekst. Kvinnene i større grad enn mennene. To av fem hadde foreldre med slikt misbruksproblem. Jeg har ikke sammenlignbare data for normalbefolkningen for dette.

Disse problemene er kjent fra den svenske levekårsundersøkelsen blant fanger der det blir anslått at 26 prosent hadde det økonomisk vanskelig under oppveksten, 36 prosent opplevde ’allvarliga slitningar i familjen’, og 33 prosent hadde foreldre med et misbruksproblem (Nilsson & Tham 1999 s. 20).

Omtrent en tredjedel har opplevd å bli utsatt for mishandling under oppveksten. I et oppfølgingsspørsmål ble det spurt nærmere om hva slags mishandling dette var. Hvorvidt det var fysisk, psykisk eller seksuell mishandling. Det må imidlertid presiseres at spørsmålet om mishandling under oppveksten ikke er knyttet til hvem de eventuelt ble mishandlet av. Det er heller ikke spurt om hvor ofte. Bare om det har forekommet. Spørsmålene er meget grove, og det er rimelig å tro at det er en stor variasjon i hva hver enkelt legger i begrepet mishandlet. Dette gjelder særlig angående spørsmålet om seksuell mishandling. Det er naturlig å regne med en del underrapportering på slike sensitive spørsmål. Tallene må derfor tolkes med meget stor forsiktighet. Tabell 8 viser hva slags mishandling det var snakk om.

¹⁶ Antall svar varierer litt på hvert av disse spørsmålene. Variasjonen er på inntil et par stykker. Jeg har valgt å oppgi det midlere antallet.

¹⁷ Kilde: datafil for levekårsundersøkelse fått fra NSD.

¹⁸ Oddsrate = $(0,508 \times 0,779) / (0,492 \times 0,121) = 6,6$

Tabell 8: Antall personer i fangebefolkningen som er blitt utsatt for forskjellige typer mishandling gjennom oppveksten. Prosent av totalen i parentes.

Kjønn	Psykisk	Fysisk	Seksuelt	Annet
Mann	42 (20,0)	46 (21,9)	14 (6,7)	2 (0,01)
Kvinne	8 (21,6)	7 (18,9)	12 (32,4)	1 (2,7)
Totalt	50 (20,2)	54 (21,9)	23 (9,3)	2 (0,01)

Fysisk og psykisk mishandling er den vanligste formen for mishandling for mennene da en av fem er utsatt for hver av formene for mishandling. Seksuelt er mindre vanlig, men det er likevel syv prosent av mennene som oppgir at de har vært utsatt foreksuell mishandling. Utvalget kvinner er såpass lite, og heftet med større utvalgsproblemer enn utvalget av menn slik at det er vanskelig å konkludere med særlig tyngde med hensyn på kjønnsforskjeller. Kvinnene i utvalget er imidlertid utsatt psykisk og fysisk mishandling i samme grad som mennene, men er utsatt for seksuell mishandling i langt større grad enn mennene. Hva kategorien "annet" inneholder vet jeg ikke da ingen av de tre personene som svarte dette har spesifisert det.

Jeg har ikke funnet anslag på hvor utbredt fysisk og psykisk mishandling under oppveksten er i den norske befolkningen. Det er imidlertid anslått at det i Sverige er 7 prosent av gutter, og 4 prosent av jenter som er blitt slått ofte. For alvorlig mishandling er det anslått til under en prosent for begge kjønn (Janson 2001 s. 78). Hvis det er omtrent samme utbredelse av slike handlinger i Norge som i Sverige betyr det at fangene er *betydelig mer* utsatt for slik mishandling enn folk flest.

Det er knyttet svært store problemer til å anslå omfanget av særlig seksuelle overgrep, og det finnes ikke særlig sikre estimater for normalbefolkningen. De undersøkelser som er gjort gir meget sprikende resultater, og har ofte svært lav svarprosent (Hoem Kvam 2001 s. 34). I en metastudie fra USA og Canada ble det anslått at forekomsten varierte mellom 12-17 prosent for jenter og 5-8 prosent for gutter under en forholdsvis 'streng' tolkning. En gjennomgang av Det er i følge Hoem Kvam ikke urimelig å tro at omfanget av seksuelle overgrep er i omtrent samme størrelsesorden i Norge (Hoem Kvam 2001 s.36). Janson viser imidlertid til en gjennomgang av nordiske og europeiske studier som anslår at 7-8 prosent av jentene og 1-3 prosent av guttene utsettes for seksuelle overgrep i barndommen. Det er ikke mulig for meg å ta stilling til hvilket anslag som er mest rimelig. Det ser ut til at kvinnene i mitt utvalg var mer utsatt for seksuelle overgrep i barndommen enn kvinner i befolkningen uanset hvilket estimat man forholder seg til. For mennenes del er konklusjonen strekt avhenig av hvilket estimat for befolkningen man forholder seg til: De mannlige fangene seg ikke fra normalbefolkningen, eller var betydelig mer utsatt.

Denne sammenligningen med normalbefolkningen er imidlertid svært usikker da estimater for begge gruppene ikke kan betraktes som særlig sikre. I min undersøkelse ble det dessuten brukt formuleringen 'mishandling' fremfor 'overgrep', og det kan ha medført at det bare er svært alvorlige overgrep som er rapportert i mitt materiale. Det man kan si rimelig sikkert er at seksuell mishandling er nokså utbredt.

Det er dessverre slik at det er en del som blir utsatt for flere av disse formene for mishandling. Det er ofte en sammenheng mellom å bli utsatt mishandling, og de samme personene er ofte utsatt for flere problemer (Higgins & McCabe 2000). Det ene utelukker slettes ikke det andre. Da det er så lite antall personer som er utsatt for hver form for mishandling gir det lite mening å undersøke disse svarene ved hjelp av regresjonsmodeller. Eventuelle klustertendenser lar

seg derfor ikke påvise¹⁹. Jeg har nøydt meg ved å gjengi hvor mange som er blitt utsatt for flere typer mishandling. Resultatet vises i tabell 9.

Tabell 9: oppgir at de er blitt utsatt for antall typer mishandling. Prosent.

	Menn n=210	Kvinner n=37	Totalt n=247
0	67,6	56,8	66,0
1	20,5	21,6	20,6
2	7,6	13,5	8,5
3	3,8	5,4	4,0
4	,5	2,7	,8
	100	100	100

Omtrent en tredjedel oppgir at de er utsatt for minst en type mishandling. Blant disse har de fleste opplevd en form for mishandling, det er færre som oppgir to, tre og fire former. Det er tydeligvis en ikke ubetydelig gruppe som er meget sterkt belastet med overgrep gjennom oppveksten.

Funnene er imidlertid ikke uventet. Utredningen om kvinners soningsforhold (Solheim et.al. 1987) antyder at kvinnelig fanger ofte har vært utsatt for overgrep, og tildels incest (s. 392-4). På grunnlag av tidligere forskning om seksuelle overgrep kan man slutte at det er en overhyppighet av overgrep i forhistorien til vanskeligstilte grupper. Dette gjelder blant annet særlig stoffmisbrukere (Pedersen 1996 s. 118). Slike vanskeligstilte grupper er, som vi skal se i de følgende kapitler, overrepresentert i fangebefolkningen, og da særlig stoffmisbrukere. At det er mange i utvalget som er utsatt for slike overgrep er dermed i tråd med tidligere undersøkelser.

Det må sies at målene på mishandling som er brukt er nokså enkle, og det er grunn til å tro at det er en del underrapportering på slike sensitive spørsmål. En grundigere undersøkelse av disse spørsmål vil kreve en egen undersøkelse med dette spesielt for øyet.

Barnevernet

Det er i hovdsak følgende grunner for at barnevernet setter i verk hjelpetiltak: foreldrenes manglende omsorgsevne, barnets atferd, foreldrenes rusmisbruk, og foreldres reduserte psykiske helse. Det meste er saker der foreldrene ikke klarer å ta hånd om barna sine (NOU 2000: 12 s. 32). I en undersøkelse av klienter i friomsorgen kom det frem at en av fire klienter har hatt saker overført til barnevernet (Fridhov 1993 s. 19), og i Sverige er det anslått at en tredjedel av fangene ble tatt hånd om av 'sociala myndigheter' (Nilsson & Tham 1999 s. 23).

De innsatte i mitt utvalg ble spurt om de noen gang ble tatt hånd om av barnevernet i tiden før de fylte 16 år. Det er ikke spesifisert hva det "å bli tatt hånd om" innebærer. Det er rimelig å tro at det å bli tatt hånd om blir tolket som å bli tatt ut av hjemmet i kortere eller lengre periode. Varigheten av dette kan jeg derimot ikke si noe om; det kan være alt mellom en dag eller to til for godt. Det er 29 prosent som oppgir at ble tatt hånd om av barnevernet før fylte

¹⁹ Det er mulig at former for eksakte tester og simuleringer ville kunne avdekke slike sammenhenger, men det er utenfor mitt repertoar av statistiske teknikker.

16 år. I normalbefolkningen finnes det tall for andel barn under barneverntiltak fordelt etter fylke. Det er stor variasjon, og den høyeste og laveste registrerte andelen var i 1998 henholdsvis 55 og 5 per 1000 barn i alderen 0 – 18 år (NOU 2000: 12 s. 37). Riktignok er ikke disse tallene for fangebefolkningen og normalbefolkningen direkte sammenlignbare fordi tallene er fra forskjellige årstall, og dataene i mitt materiale er ikke veldig spesifikke. Forskjellen antyder likevel noe om størrelsesforholdet, og det tyder på at det er langt flere blant fangebefolkningen enn ellers i befolkningen som har en oppveksthistorie med problemer av en slik art at barnervernet har vært inne i bildet.

De innsatte som svarte at de hadde blitt tatt hånd om av barnevernet i løpet av oppveksten ble spurt om grunnen til dette. I ettertid er det lett å se at svarkategoriene er altfor grove. De oppgitte grunnene til å bli tatt hånd om av barnevernet er gjengitt i tabell 10.

Tabell 10: grunn til å bli tatt hånd om av barnevernet. Prosent.

	Menn n=60	Kvinner N=10	Totalt n=70
Kriminell handling	35,0	50,0	37,1
Familieproblemer	35,0	20,0	32,9
Vet ikke	1,7	-	1,4
Annet	18,3	30,0	20,0
Krysset av flere	10,0	-	8,6
	100	100	100

Av disse var grunnen kriminelle handlinger og familieproblemer de vanligste grunnene. Kategorien ”annet” har jeg inntrykk av at, i den grad de har spesifisert det i skjemaet, består mye av narkotikabruk og salg. Et tolkningsmessig problem er om man skal tolke kriminelle handlinger i så ung alder som årsak eller symptom på dypereliggende problemer. Hvis man legger sammen ”annet” og ”flere av ovenstående” fordeler det seg nokså likt på disse tre store kategoriene. Det er rimelig å tro at mishandling også kan ha vært en grunn til at barnevernet har grepet inn.

Samlende om oppvekst

Det er en betydelig del av fangebefolkningen som skårer høyt på variable som indikerer alvorlige problemer under oppveksten. For å kunne si noe samlende har jeg talt opp hvor mange av disse problemene de har vært utsatt for. (Nilsson & Tham 1999 s.24 velger en tilsvarende løsning).

Jeg har talt opp hvor mange som hadde en eller flere av følgende problemer: 1) bodde på barnehjem, ungdomshjem, spesialscole med internat mesteparten av skoletiden, 2) ble tatt hånd om av barnevernet før fylte 16 år, 3) familien hadde det økonomisk vanskelig under ens oppvekst, 4) det forekom alvorlige motsetninger i hjemmet 5) har blitt mishandlet noen gang i løpet av oppveksten, 6) opplevde at foreldre (fosterforeldre) hadde alkohol- eller annet misbruksproblem under sin oppvekst. Resultatet kommer frem av tabell 11.

Tabell 11: antall problemer under oppvekst

Antall problem	mann n=210	kvinne n=37	Totalt n=247
0	24,3	27,0	24,7
1	21,0	13,5	19,8
2	23,8	13,5	22,3
3	15,7	18,9	16,2
4	10,0	18,9	11,3
5	5,2	8,1	5,7
	100	100	100

Det er ingen som har alle seks problemene. De fleste som har ingen, et eller to av problemene. Deretter blir det færre og færre som har ytterligere problem. Det er omtrent en tredjedel som hadde tre eller flere problemer under oppvekst. Det må være rimelig å si at disse menneskene har hatt en svært vanskelig oppvekst.

Jeg har ikke veid disse problemene opp mot hverandre. Til det har jeg altfor lite detaljer om hvert enkelt. Det vil uansett være vanskelig å veie mishandling opp mot f.eks. økonomiske problemer da det ikke er sammenlignbare størrelser i utgangspunktet. Noen problemer kan være lettere å leve med enn andre, og det vil sannsynligvis være en betydelig individuell variasjon. Jeg nøyer meg derfor med å kun se på antall problemer. Tanken er at det i det store og hele er verre å ha flere problemer enn færre problemer, og at det er rimelig at de med flere problemer sliter mer enn de med færre problemer. Det er ikke dermed sagt at ikke et problem kan overskygge andre problemer. Men jeg har ikke presise data nok til å ta det med i betraktningen.

Med det foreliggende datamaterialet gir det ikke mening i å behandle en variabel som en funksjon av de andre. Det er mer rimelig å se på sammenhengene mellom variablene uten å forutsette at den ene er en direkte funksjon av den andre. Jeg behandler derfor variablene som gjensidig avhengige av hverandre og ser på oddsraten for å ha et problem gitt at man har et annet problem. Jeg har derfor tilpasset en enkel loglineær modell som er gjengitt i modell 5.

Det har imidlertid ikke vært mulig å benytte alle problemindikatorerne i modellen grunnet utvalgsstørrelsen. Jeg har derfor valgt ut de fire variablene som er mest konkrete. Det er 1) ble tatt hånd om av barnevernet før fylte 16 år, 2) Hadde det økonomisk vanskelig under oppveksten, 3) foreldrene hadde alkohol- eller annet misbruksproblem, 4) ble utsatt for mishandling under oppveksten. Det ble foretatt en baklengs eliminering av parametrene, og den beste modellen er gjengitt her som modell 5.

Modell 5: Loglineær modell for oppvekstvariabler. Punktestimater for oddsrater.

Modell	M ₂ B	PB	PM ₂	PØ
M ₂ B+PB+MP+PØ	2,07**	2,72*	2,21**	3,25**

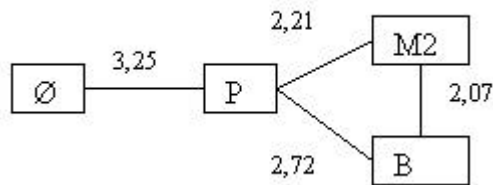
Model fit: $p=0,50$

B: Ble tatt hånd om av barnevernet, **Ø:** Hadde det økonomisk vanskelig under oppvekst, **P:** Foreldre hadde misbruksproblem, **M₂:** Utsatt for mishandling.

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Det kan være vanskelig å få en oversikt over sammenhengene i denne modellen ved en slik tabell, og det kan derfor være til hjelp å lage en assosiasjonsgraf der sammenhengene er illustrert. Figur 1 illustrerer sammenhengene med oppgitte oddsrater.

Figur 1: Assosiasjonsgraf for den loglineære modellen $\emptyset P + P M_2 + P B + M_2 B$. Med punkttestimat for oddsrater.

Forklaring: **B**: Ble tatt hånd om av barnevernet, **Ø**: Hadde det økonomisk vanskelig under oppvekst, **P**: Foreldre hadde misbruksproblem, **M₂**: Utsatt for mishandling

Modell 5 viser at alle samspill i modellen er signifikante. De som har foreldre som hadde et rusmisbruk har også over dobbelt så høye odds for å ha blitt utsatt for mishandling. De hadde også over tre ganger så høye odds for å ha det økonomisk vanskelig under oppveksten. Det er over dobbelt så høye odds for å bli tatt hånd om av barnevernet for de som hadde foreldre med rusmisbruk og de som ble utsatt for mishandling.

I modellen er foreldres misbruksproblemer et midtpunkt (jfr. figuren) som har sammenheng med de andre variablene. Det er meget problematisk her å si noe om hva som fører til hva. Det vi derimot kan si med en viss tyngde er at med unntak av økonomiske vanskeligheter så gjør tilstedeværelsen av et problem at det er mer sannsynlig at det også er et annet problem til stede. Dette er rett og slett en klustertendens. En ulykke kommer sjelden alene.

Utdanning

Utdanning har fått økt betydning de siste tiårene. SSB rapporterer at utdanningsnivået blant alle aldersgrupper har økt markant i alle aldersgrupper siden 1980²⁰. Det stilles dermed også større krav til formelle kvalifikasjoner i arbeidslivet innenfor mange bransjer. Dette henger sammen med endringer i arbeidslivet.

Arbeiderbefolkningen, både den ufaglærte og faglærte, har sunket betydelig i Norge siste 15-20 årene. Funksjonærbefolkningen, derimot, har svulmet kraftig, først og fremst blant funksjonærer på mellomnivå. (Mathiesen 1999 s. 25)

Når det er flere som gjør administrativt og tjenesteytende arbeid, stilles det andre krav til arbeidstakerne. Simon trekker frem at hele strukturen i arbeidslivet har endret seg de siste tiårene slik at det i dag stilles både større og flere krav til kvalifikasjoner, f.eks. IT-kunnskaper på alle nivåer i arbeidslivet, fordi arbeidstakeren skal kunne fylle flere forskjellige arbeidsoppgaver (Simon 1999 s. 187). Det er slike endringer som ligger til grunn for argumentene om at vi beveger oss fra det industrialiserte til det *de*industrialiserte samfunn (Byrne 1999, Castells 2000). Utdanning har dermed blitt en av de viktigste inngangsportene til arbeidslivet, og har stor betydning for folks evne og mulighet til å forsørge seg selv på lovlig vis senere i livet.

Mange tidligere studier har pekt på sammenhengen mellom prestasjoner i skolesystemet og senere kriminell adferd. Noen har knyttet dette sammen med klassespørsmål innenfor strukturfunksjonalistisk teori og mulighetene til suksess videre i livet (Choen 1955, Cloward & Ohlin 1960 i Hauge 1990, Merton 1968). I norsk kriminologi har utstøtingsperspektivet vært fremtredende, og skolen har vært en av de mange arenaer for tapsopplevelser der ikke alle kan vinne. Skolen har også fungert som en dørlukker for arbeidslivet ved at bare de med visse kvalifikasjoner får jobb, og det blir mindre og mindre arbeid for de som ikke er skoleflinke (se videre Christie 1982 s. 18ff.). Braithwaites metastudie viser den sterke sammenhengen mellom klassesilhørighet og kriminalitet, og at den selververvede klassesilhørighet er viktigere enn klassebakgrunn (Braithwaite 1981). I følge Christie er det også en sterk seleksjon til straffesystemet slik at de fra de laveste sosiale lagene blir straffet i større grad enn de fra høyere sosiale lag selv om de ulovlige handlinger er jevnere fordelt mellom klassene.

Blant de som faktisk blir straffet, og da særlig med fengsel, er det tidligere blitt påvist en sterk overrepresentasjon av folk med lite skolegang (Fridhov 1991, Møglestue 1962, Nilsson & Tham 1999, Otnes 1986). Kyvsgård viser også at jo lengre inn i straffeapparatet vi beveger oss desto dårligere er de straffede stilt når det gjelder både utdanning og arbeid (Kyvsgaard 1989).

For å undersøke sammenhengen mellom utdanning og fengselsstraff ble de innsatte spurt hva som var deres høyeste fullførte utdanning, og svarene er sammenlignet med normalbefolkningens utdanningsnivå i tabell 12. I denne sammenligningen må det bemerkes at for befolkningen gjelder tallene for alle over 16 år. Dermed er det en god del av disse som ikke har rukket å fullføre skolen enda, som kommer til å gjøre det. I mitt materiale er samtlige

²⁰ SSB: *Ukens statistikk nr. 50/1997* "Utdanningsnivået øker i alle aldersgrupper". URL: http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9750/2.html [lesedato: 5. juni 2001].

over 18 år, og er dermed gamle nok til å ha kunnet fullføre skolen. I tabell 13 har jeg derfor også skilt mellom aldersgruppene.

Inntrykket er at de som har svart ”annet” i stor grad har tatt mindre kurs og utdanninger. Det meste er mindre kurs i alt fra markedsføring eller truckførerkurs til negledeign, kurs som det er uvisst i hvilken grad er kompetansegivende. Noen har også ført opp kortere kurs eller andre tilbud de har fått i fengslet. Hvis man skulle konsentrere seg kun om offentlig godkjent utdanning i det vanlige skoleverket er det mitt inntrykk at svært mange av disse ville måtte klassifiseres som grunnskolenivå. Noen også som videregående skolenivå. Dette gjelder 14 prosent av utvalget. Det er imidlertid ikke mulig å gjøre en skikkelig vurdering av det her. Kategorien ”annet” finnes heller ikke for befolkningen. Denne kategorien er derfor kun for de i mitt materiale som ikke lot seg klassifisere på vanlig måte.

Tabell 12: Høyeste fullførte utdanning. Prosent.

	Menn n=209	Kvinner n=37	Totalt n=246	Befolkning
Ingen/ uoppgitt	1,4	5,4	2,0	3,3
Grunnskolenivå	46,9	21,6	43,1	30,0
Videregående skolenivå	34,0	27,0	32,9	45,9
Universitet eller høyskole	5,3	21,6	7,7	20,8
Annet	12,4	24,3	14,2	-
	100	100	100	100

Kilde for normalbefolkning: SSB: Statistisk årbok 2000²¹. Norske befolkning over 16 år 1998.

Som det fremgår av tabell 12 er den gjennomgående trenden at fangebefolkningen har vesentlig lavere utdanningsnivå enn befolkningen forøvrig. Det er langt flere med kun grunnskolenivå enn befolkningen forøvrig, og langt færre med utdanning på videregående skolenivå eller høyere utdanning. Dette gjelder både for menn og kvinner. Selv om det er meget usikre tall for kvinnenes del ser det ut til at disse i noe større grad har høyere utdanning enn mennene. Men det er også en større andel blant kvinnene som har ingen eller ”annen” utdanning.

Den store overraskelsen ser ut til å være den lille andelen på kun 2 prosent som oppgir at de ikke har fullført noen skolegang. Det ser faktisk ut til at det er færre blant de innsatte enn i befolkningen forøvrig. Det er i hvert fall langt færre enn det tidligere undersøkelser har antydnet. Ser vi på andre studier som tar opp dette temaet, ser prosentandelen for de med ingen fullført utdanning i mitt utvalg helt urimelig ut. I den svenske undersøkelsen om fangers levekår er det hele 15 prosent som ikke har avsluttet obligatorisk skole (Nilsson & Tham 1999 s.26). I Kyvsgaards undersøkelse fra Danmark i 1982-86 er det hele 26 prosent som ikke har fullført skolegang (Kyvsgaard 1989 s.31). I Fridhovs studie av norske innsatte rapporterer hun 17 prosent i 1991, og viser til en tidligere studie som viser 23 prosent i 1977 (Fridhov 1991 s. 43). I Otnes sin registerundersøkelse av alle straffbare²² behandler hun ikke spesielt de som ikke har fullført utdanning. Her er det imidlertid 7 prosent som er uoppgitt. Vi kan regne med at disse ikke har fullført skolen (Otnes 1986 s. 26).

²¹ Kilde: SSB Statistisk årbok 2000 tabell 194 ”Personer 16 år og over, etter høyeste fullførte utdanning og kjønn” URL: <http://www.ssb.no/aarbok/tab/t-0401-194.html> (lesedato: 1.mars 2001)

²² Jeg minner her om at alle straffbare er en langt videre gruppe enn alle fengslede.

Det ser ut til at mine tall er veldig lave på dette punktet. Det kan være et par metodiske grunner til dette. For det første er det nok et visst frafall blant besvarelsene av nettopp de som er dårligst stilt, og det er rimelig å tro at det er flere blant disse som har avbrutt grunnskole. Men det vil undersøkelsene til Fridhov (1991) og Nilsson & Tham (1999), som ikke er registerundersøkelser, også være utsatt for. Situasjonen kan ha forandret seg siden 1991 blant annet med tanke på utdanningsreformen i -94. Men at det skulle ha forandret seg så mye er lite trolig. Forklaringen ligger nok heller i det spørreskjemametodiske. Det er en ganske grov inndeling i spørreskjemaet. Hvis man hadde delt opp slik at antall år på barneskolen var et svaralternativ ville respondentene ikke fått en så markert følelse av å krysse av på det aller dårligste alternativet. Det er rimelig å tro at dette har vesentlig betydning i retning av å krysse av på høyere utdanning enn man egentlig har (se nærmere i Foddy 1994, Haraldsen 2000). Men enda viktigere er at alternativet "ingen av ovenstående" kom helt til sist. Dermed er det sannsynlig at de som avsluttet skolen før niende klasse allerede hadde krysset av på 9-årig grunnskole og gått videre til neste spørsmål før respondentene kom til det aktuelle svaralternativet. Det er altså sannsynligvis spørreskjemametodiske grunner til å tro at akkurat dette alternativet er sterkere påvirket av spørreskjemaet enn av realitetene.

Det er vanligvis en sammenheng mellom alder og utdanningsnivå. Det kunne derfor tenkes at de store forskjellene kan skyldes alderssammensettingen. Tabell 13 viser fordelingen for utdanningsnivå når vi tar hensyn til aldersgrupper.

Tabell 13: Utdanningsnivå etter alder. Prosent. Normalbefolkningen i grått.

	18-19		20-24		25-29		30-39		40-49		50-59		Total	
Grunnskolenivå eller mindre	55,6	28,6	44,4	5,2	52,1	6,2	42,4	8,3	34,21	15,1	16,7	24,9	43,1	22,8
V.g. skolenivå eller mindre	44,4	68,5	31,1	70,8	35,5	56,0	35,4	57,8	26,9	53,7	25,0	49,6	33,5	52,6
Høyere utdanning	-	0,05	6,7	20,7	-	32,9	10,1	29,1	7,7	28,2	33,3	22,9	7,9	21,5
Annet	-	-	13,3	-	12,5	-	11,1	-	30,8	-	25,0	-	14,2	-
Ingen/uopplyst ²³	-	2,8	4,4	3,3	-	4,9	1,0	4,8	-	3,0	-	2,6	1,3	3,1
	100 (n=9)	100	100 n=45	100	100 n=48	100	100 n=99	100	100 n=26	100	100 n=12	100	100 n=239	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå²⁴

Ut fra mine data og med de metodiske problemer som er nevnt kan man altså si at 45 prosent av de innsatte har kun 9-årig skolegang *eller mindre*. Tilsvarende kan overrapportering ha funnet sted i de andre kategoriene. Det er heller ikke sikkert at de som har krysset av på videregående skolenivå har *fullført* utdanningen. De som kun fullfører grunnkurset på videregående skole kan finne det rimeligst å krysse av videregående skolenivå fremfor ungdomsskolenivå. Det blir altså rimeligere å tolke svarene som videregående skole eller yrkesskole *eller mindre*. Tallene for befolkningen viser imidlertid fullført utdanning²⁵. Det er derfor grunn til å tro at forskjellene er enda større enn det som vises.

²³ Det er en del personer som det mangler opplysninger om i de offisielle registrene. Det er rimelig å tro at en del av disse har avbrutt skolegang eller har andre uregulariteter i skolegangen sin. De fleste blant befolkningen i denne kategorien mangler det opplysninger om.

²⁴ *Personer 16 år og over, etter alder, kjønn og høyeste fullførte utdanning (nivå og fagfelt). 1. oktober 1998.* URL: <http://www.ssb.no/utelstud/arkiv/tab-1999-10-27-15.html> (lesedato: 1.mars 2001). I aldersgruppen under 20 år er befolkningstallene egentlig 16-19 år. Jeg har ingen under 18 år i mitt utvalg. Dette er derfor en noe problematisk sammenligning for denne aldersgruppen.

²⁵ Det er ikke slike metodiske problemer for tallene for befolkningen. Tallene fra SSB er registerdata og viser dermed andel som har tatt avsluttende eksamen.

Som det fremgår av tabell 13 har nesten fem av ti grunnskolenivå *eller mindre* mot under tre av ti blant befolkningen forøvrig. Samtidig er det under en av ti som har høyere utdanning fra universitet eller høyskole mot to av ti i befolkningen.

Det er tydelig at forskjellene holder seg også når det kontrolleres for alder. Forskjellene ser imidlertid ut til å minke med høyere alder. Skjønt for den eldste aldersgruppen ser det ut til at de innsatte har høyere utdanning enn befolkningen forøvrig. Her er det imidlertid meget små tall, og estimatene er derfor meget usikre.

Det er ikke mulig å påvise signifikante forskjeller mellom andelene i denne tabellen grunnet veldig lave tall. Det er heller ikke tilrådelig å bruke regresjonsmodell fordi det, som tidligere nevnt, er en del problemer med operasjonaliseringen som ville gjøre en modelltilpassning misvisende. En foreløpig konklusjon kan likevel være at det ikke ser ut til å være alderssammensetningen som er grunnen til de store forskjellene.

Ønsker om opplæring i fengsel

Fridhov viser i sin studie fra 1991 at de fleste fangene – hele 85 prosent – ønsker opplæring mens de sitter i fengsel. Grunnene kan være mange, men blant disse nevner Fridhov muligheten å ta utdanning i en skole der nivået er lavt slik at man ikke får de samme tapsopplevelsene ved å ikke være flink som fra den ordinære skolen (Fridhov 1991 s.62). Tabell 14 viser svarfordelingen på spørsmålet om ønsker om opplæring i fengsel fordelt etter alder.

Tabell 14: Ønsker du opplæring mens du sitter inne? Etter alder. Prosent.

	under 19 n=9	20-24 n=42	25-29 n=46	30-39 n=97	40-49 n=26	over 50 n=13	Total n=233
Ja	66,7	64,3	54,3	44,3	53,8	38,5	51,5
Nei	33,3	35,7	45,7	55,7	46,2	61,5	48,5
	100	100	100	100	100	100	100

I alle aldersgrupper er det mange som ønsker seg opplæring mens de sitter inne. Det er flest i de yngste aldersgrupper. Totalt sett er det vesentlig færre i denne undersøkelsen enn det som kom frem i undersøkelsen fra 1991 (Fridhov 1991). En grunn til det kan være at utvalget er trukket på en annen måte.

Ønskene er imidlertid ikke så veldig spesifiserte. I spørreskjemaet er det et åpent svaralternativ for hva slags opplæring de kunne tenke seg. Dette fordi det er (for) lett å bare sette kryss ved noe man kanskje kunne tenke seg uten at man nødvendigvis legger så mange tanker bak det. En åpen svarkategori forutsetter at man har tenkt på et eller annet selv, og svarene vil sannsynligvis uttrykke et noe mer motivert ønske. Kategoriseringene er foretatt i ettertid, og er svært skjønnsmessige. Mye har vært vanskelig å kategorisere fordi det er lite spesifikt. Noen svarer f.eks. bare "IT" eller "økonomi" uten å spesifisere hvilket nivå eller hvilken type utdanning de egentlig tenker på. Tabell 15 viser svarfordelingen.

Tabell 15: Hva slags opplæring de ønsket gitt at de ønsker opplæring. Prosent.

	Menn n=81	Kvinner n=20	Totalt n=101
Generell studiekompetanse	12,3	15,0	12,9
Yrkesfag	13,6	-	10,9
Data/IT	32,1	35,0	32,7
Økonomi	2,5	-	2,0
Flere forskjellige fag	1,2	10,0	3,0
Høyere utdanning	7,4	-	5,9
Annet	28,4	25,0	27,7
Grunnskole	2,5	15,0	5,0
	100	100	100

Typiske yrkesfaglige fag som forskjellige håndverk er populært hos mennene, men å ta fag på videregående skolenivå og særlig datafaglige kurs er mest i fokus hos begge kjønn. I en tid da IT er forbundet med suksess og lett å få jobb er kanskje ikke det så rart²⁶, men data har også blitt et meget nyttig verktøy i svært mange yrker. Det er ingen kvinner som ønsker yrkesfaglig opplæring, men flere ønsker opplæring på grunnskolenivå.

Man skal legge merke til at det ikke er flere som ønsker å ta ferdig grunnskole og videregående skole. Ut fra det lave utdanningsnivået i fangebefolkningen generelt skulle man kunne forvente at en god del ønsket å gjøre noe med det. Av de totalt 103 personene som kun har utdanning på grunnskolenivå eller mindre, er det kun 18 som oppgir at de kunne tenke seg å ta slik utdanning. Det kan godt hende at en slik utdanning blir for langsiktig i forhold til den livssituasjonen disse menneskene er i. De vil kanskje heller ha noe direkte matnyttig. Noe som kan hjelpe dem her og nå. Yrkesfag og data kan sees på som mer direkte jobbrelatert enn en teoretisk grunnutdannelse.

Disse resultatene er markert forskjellig fra Fridhovs undersøkelse (Fridhov 1991). I hennes studie fordeler svarene seg slik:

Tabell 16: Ønsker om utdanning 1991

Fullføre/forbedre ungdomsskole	15%
Videregående, yrkesfag	37%
Videregående, allmennfag	16%
Videregående, handel og kontor	18%
Annet	25%

(Kilde: Fridhov 1991 s. 65).

I Fridhovs undersøkelse er disse kategoriene ikke gjensidig utelukkende slik at respondentene kunne krysse av flere alternativer. Man kan derfor ikke summere for å se hvor mange som ønsket skolegang. Det er såpass forskjellig kategoriseringer at det er vanskelig å gjøre en direkte sammenligning, men det synes som om det var langt flere i 1991 som ønsket skolegang enn i mitt materiale. Det er imidlertid også vanskelig å si om dette har å gjøre med undersøkelsesmetoden eller om det er en reell endring.

I Fridhovs materiale fra 1991 er det en reduksjon i andelene som ønsker opplæring i fengsel sammenlignet med en tilsvarende undersøkelse fra 1977. Hun peker på at en grunn kan være at alderssammensetningen har endret seg slik at de innsatte i 1991 var noe eldre enn i 1977. ”Det er naturlig nok fjernere for en 25 åring å forbedre grunnskoleresultatene enn for en 19

²⁶ Våren 2000 var IT fremdeles voldsomt i vinden, og det fantes praktisk talt ikke arbeidsløse IT-personell.

åring” (Fridhov 1991 s.65). De innsattes alder har økt betraktelig siden 1991, og når hovedtyngden av innsatte i mitt materiale nå er rundt 30 år synes det sannsynligvis enda fjernere å ta opp grunnskolefag.

Det synes rimelig at både utdanningsnivå fra før samt alder vil ha sammenheng med ønsker om opplæring i fengsel. Disse sammenhengene er undersøkt nærmere i modell 6.

Modell 6: Logitmodell for å ønske opplæring under soning.

		B	S.E	p	Exp(B)
ønsker skole under soning					
Ja	Intercept	,892	,541	,099	
	Grunnskole	-1,345	,574	,019	,261
	V.g. skole/ annet	-1,003	,563	,075	,367
	Høyere utdanning	0	,	,	,
	Under 25 år	1,019	,381	,007	2,771
	26 – 35 år	,031	,319	,923	1,032
	Over 36 år	0	,	,	,

Model fit: p=0,25

(28% av cellene har n<5)

Modell 6 viser at det er en sterk sammenheng mellom alder og ønske om videre opplæring i fengsel. Forskjellen ligger mellom de som er yngre enn 25 år og de som er eldre enn 25 år. De under 25 år har nesten tre ganger så høye odds for å svare positivt på spørsmålet sammenlignet med de i de eldre aldersgruppene. Dette henger godt sammen med Fridhavs antagelse om at det er mer nærliggende for de yngre enn for de eldre å ta grunnleggende skolegang.

Det er derimot ikke de med lavest utdanning som er mest interessert i skolegang under soning slik man kanskje skulle vente. Det er tvert imot de som har mest skolegang fra før som vil ha mer. De som kun har grunnskole eller mindre har kun en fjerdel så høye odds som de med høyere utdanning for å ville ha mer skole under soningstiden. De som har mest ballast i form av utdanning når de kommer inn i fengslet er også de som er mest interessert i å nyttiggjøre seg tiden i fengslet på denne måten. Dette kan skyldes at disse har best utgangspunktet for videre utdanning, og har et mer positivt forhold til skolegang.

En litt pessimistisk tolkning av dette vil være at det er en del som har hatt så kraftige tapsopplevelser fra tidligere skolegang at de ikke holdt ut mer enn obligatorisk skole og har derfor heller ikke motivasjon eller interesse av å oppleve det samme nok en gang. Tilsvarende vil de som har en del utdanning se verdien og allerede ha interessen for slik lærdom.

Man kunne si noe tilsvarende om alder; de unge har ikke opplevd livets håpløshet i fulle monn enda, og har enda håp om at livet kan bli annerledes. For disse er det lettere å forsøke seg på mer skole. Når man blir eldre og allerede har sterke tapsopplevelser fra skolesammenheng kan det virke lite hensiktsmessig å forsøke seg på mer opplæring. De eldre kan også ha en del relevant praksis fra arbeidsliv som gjør at opplæring virker lite hensiktsmessig.

Klassebakgrunn og yrkeserfaring

Foreldres yrke

I det foreliggende spørreskjema ble det spurt om både foreldres og eget yrke. Dette var imidlertid svært enkle spørsmål med et åpent svarfelt der de selv kunne føre opp det aktuelle yrket. Spørsmålet om foreldres yrke er avgrenset til 'under mesteparten av tiden før fylte 14 år'. Når det gjelder den innsatte selv er ikke spørsmålet hvorvidt de hadde et arbeid og hva slags arbeid dette var, men 'Med tanke på tidligere yrkeserfaring og/eller utdanning, finnes det noe yrke som du betrakter som ditt?'. Det forutsettes altså ikke at de faktisk har arbeid. Det foreligger imidlertid et separat spørsmål om gjeldende arbeidssituasjon, som jeg skal komme tilbake til.

Det er flere problemer knyttet til hvordan man kan klassifisere disse yrkene. Det varierer veldig i hvor stor grad det oppgitte svaret er presist nok til å kunne klassifiseres på en god måte. Et eksempel er de som kun skriver *snekker*. Tilsynelatende greit, men det opplyses altså ikke om hvorvidt vedkommende er faglært eller ikke. Enda vanskeligere blir det hvis det er opplyst at faren var *maler* og det ikke er oppgitt om det er hus eller billedkunst, selv om det nok oftere er hus enn billedkunst. En skriver at faren var *sjef*. Klassifikasjonen er derfor gjort etter beste skjønn etter forholdsvis grove kategorier.

I de tilfeller det har vært tilstrekkelige opplysninger har jeg brukt Statistisk sentralbyrås standard for inndeling etter sosioøkonomisk status (1984). Det har ikke alltid vært mulig, og jeg har anvendt en god del skjønn i klassifiseringen. I hovedsak har jeg kategorisert som følger: arbeider er i hovedsak manuelt arbeid og da gjerne industriarbeid. Håndverkere er også klassifisert som arbeidere. Lavere funksjonærer er buttkarbeidere, sekretærer, resepsjonister og tilsvarende. Disse er ikke-manuelt arbeid med relativt lav status. Høyere funksjonærer er ledelsesposisjoner og arbeid som krever høyere utdanning. Selvstendig næringsdrivende kan inneholde mange forskjellige yrker da det ikke alltid var oppgitt stort mer enn at de var selvstendige. Tabell 17 viser fars yrke før fylte 14 år.

Tabell 17: Fars yrke før fylte 14 år.

	Frequency	Percent
Arbeider	103	41,7
Lavere funksjonær	37	15,0
Midlere/høyere funksjonær	33	13,4
Bønder og fiskere	7	2,8
Selvstendig næring	12	4,9
Ikke arbeid	4	1,6
Uklassifiserbare	3	1,2
Uopplyst	48	19,4
	247	100

Den største gruppen kommer fra et arbeiderklassehjem hvis vi skal bedømme ut fra fars yrke. Hvis vi inkluderer serviceyrkene er det nesten halvparten som kommer fra arbeiderklassehjem. Av de som er selvstendig næringsdrivende er det mange som f.eks. eier en kiosk eller liten butikk. Det er sannsynligvis ikke så mange som er eiere av store bedrifter blant disse. For de fleste i denne gruppen er det imidlertid ikke presisert hva slags bedrift det er snakk om.

Blant de som ikke svarte er det fem som opplyser at spørsmålet ikke passer eller at de ikke vet. Som jeg har vist i et tidligere kapittel var det 41 personer som opplyste at de ikke vokste opp hjemme hos noen av foreldrene. Det forklarer de fleste (25 stykker) av de uopplyste her.

Det kan synes som om det er veldig få som har arbeidsløse fedre. Årsaken ligger nok i spørsmålstillingen om hva som var farens hovedyrke under mesteparten av tiden før fylte 14 år. Om faren var arbeidsløs store deler av tiden vil dette ikke komme med hvis respondenten hadde inntrykk av at faren stort sett var i arbeid, eller hvis respondenten svarte i henhold til hvilket yrke det var i de periodene det var arbeid. Tabell 18 viser mors yrke før fylte 14 år.

Tabell 18: Mors yrke før fylte 14 år.

	Frequency	Percent
Arbeider	28	11,3
Lavere funksjonær	89	36,0
Midlere/høyere funksjonær	19	7,7
Selvstendig næring	7	2,8
Student	2	,8
Ikke i arbeid	44	17,8
Uklassifiserbare	3	1,2
Uopplyst	55	22,3
	247	100,0

De aller fleste som var i arbeid jobbet i typiske kvinneyrker som omsorg, rengjøring og serviceyrker. Det er en svært liten andel som har arbeid som krever høyere utdanning. For en stor del av de som er klassifisert som 'ikke i arbeid' var det oppgitt at mødrene var hjemmевærende husmødre. Det kan altså se ut til fengslene i stor grad er befolket av folk med lav eller middels lav sosioøkonomisk status målt ut fra fars og mors yrke. Dette stemmer godt over ens med funnene til Nilsson og Tham som viser at 44 prosent kommer fra arbeiderklassehjem (Nilsson & Tham 1999 s. 42).

Manglende eller svak yrkestilknytning blant fanger er blitt påpekt av flere (Fridhov 1993 s. 26, Kyvsgård 1989 s. 26). Nilsson og Tham oppgir at 23 prosent ikke er klassifiserbar etter yrkestilknytning (Nilsson & Tham 1999 s. 31). Respondentene ble spurt om de hadde noe yrke som de betraktet som sitt, og hva det eventuelt var. Det bør presiseres at dette spørsmålet handler mer om hva de *kan jobbe med* enn hva de *faktisk gjør*. Svarene er ofte meget upresise, og det har vært nokså vanskelig å klassifisere disse yrkene. Det har derfor blant annet ikke vært mulig å skille faglærte fra ikke faglærte arbeidere. Det har heller ikke vært lett å vite hvor høy funksjonær det er snakk om. Jeg tror imidlertid at den valgte klassifiseringen skulle gi et ganske riktig bilde. De enkelte yrker er klassifisert skjønnsmessig, men så langt som råd var etter Statistisk sentralbyrås standard for inndeling etter sosioøkonomisk status (SSB 1984). Tabell 19 viser fangenes yrkestilknytning.

Tabell 19: Yrke som oppleves som sitt. Prosent.

	Menn n=179	Kvinner n=32	Totalt n=211
Arbeider	41,9	6,3	36,5
Lavere funksjonær	21,2	68,8	28,4
Midlere/høyere funksjonær	3,9	3,1	3,8
Bønder og fiskere	1,1	-	,9
Selvstendig næring	2,8	-	2,4
Student	,6	3,1	,9
Trygd/hjemneværende etc.	1,1	-	,9
Uklassifiserbare	6,7	-	5,7
Ikke noe yrke	20,7	18,8	20,4
	100	100	100

Det mest iøyenfallende er at en av fem ikke har noen slik yrkestilhørighet. Det er relativt få som besvarer dette spørsmålet. Det er god grunn til å tro at hovedandelen av de som ikke svarte unnlot nettopp fordi de ikke hadde noe å svare. Altså at de ikke hadde noe yrke de opplevde som sitt. Den reelle andelen som ikke har noe slik yrkestilhørighet er dermed muligens noe høyere. Hvis vi regner med de som ikke har svart noe øker denne andelen fra 20 til 32 prosent.

Tre av fem har lavstatusyrke. Det vil si arbeidere eller lavere funksjonærer. I tillegg har 16 prosent yrker som er vanskelige å klassifisere. Dette skyldes at som regel at de har ramset opp en hel masse forskjellige ting de har jobbet med. Oftest er dette slike ting som snekker, dørvakt, ekspedisjon, lager m.m. Det er rimelig å tro at dette i stor grad er mer eller mindre tilfeldige strøjobber.

For å ta tak i den andre enden av skalaen er det omtrent en av tyve som er midlere eller høyere funksjonær eller er selvstendig næringsdrivende.

Disse data er ikke direkte sammenlignbare med tall for normalbefolkningen grunnet at de ikke er detaljerte nok til å gi en sikrere klassifisering. Man skal være meget forsiktig med å trekke konklusjoner av dette materialet også fordi de innsatte spenner over et langt snevrere aldersintervall, men det antyder at det er en underrepresentasjon av funksjonærer og studenter, og en overrepresentasjon av arbeidere, lavere funksjonærer, og folk uten yrkestilknytning.

Egen yrkeserfaring

I norsk kriminologi har en vært opptatt av kriminalitet som et fenomen knyttet til utelukkelse og marginalisering av grupper fra samfunnslivet. Her er tilgang til arbeid minst like sentral som overlevelse i utdanningssystemet (Christie 1982, Christie 2000). For tiden har vi en meget lav arbeidsledighet her i landet. På tidspunktet for datainnsamlingen (første kvartal 2000) var det en arbeidsledighet på 4,4 prosent blant menn²⁷.

De innsatte ble spurt om de var i lønnet arbeid ved innsettelse. Spørsmålet fanger opp både heltids- deltids- og sporadisk arbeid. Svarfordelingen går frem av tabell 20.

²⁷ Kilde: SSB "Arbeidskraftundersøkelsen 1.kv. 2000" URL: <http://www.ssb.no/aku/arkiv/art-2000-05-11-01.html> [lesedato: 09.09.2001]

Tabell 20: Var i lønnet arbeid ved innsettelse. Andel av totalen under utdanning. Etter alder. Prosent.

	Ja	Nei	Under utdanning
under 25 (n=58)	39,7	60,3	13,6
26 – 30 (n=51)	23,5	76,5	1,9
31 – 40 (n=95)	30,5	69,5	9,5
over 40 (n=33)	42,4	57,6	9,4
Totalt (n=237)	32,9	67,1	8,8

Det var kun en tredjedel av de innsatte som var i arbeid ved innsettelse. To av tre var altså ikke i arbeid. Det vites ikke om de som jobber var ansatt på fulltid eller deltid. Hvis en del av disse kun jobbet deltid, eller endog sporadisk, og at kanskje også en del av disse jobbet svart eller illegalt blir kontrasten til normalbefolkningen enda større.

Tre fjerdedeler av fangene er i alderen 25 til 44 år. Dette er en alder der det er forventet at man skal være yrkesaktiv hvis man ikke er student eller trygdet. Det var kun 8,5 prosent av disse som oppga at de var under utdanning ved innsettelse.

Blant normalbefolkningen var det til sammenligning kun 9,5 prosent arbeidsledige i aldersgruppen 16-24 år, 2,4 prosent i aldersgruppen 25-54 år, og 3,2 prosent av alle i alderen 16-74 år i 1999²⁸.

Dette kan oppsummeres i at de fleste fangene ikke var sysselsatt i ordinært arbeid ved innsettelse, og at andelen arbeidsledige er langt høyere enn blant normalbefolkningen. Dette støttes av svenske levekårsundersøkelsen blant fanger ved at omtrent fire av ti av de innsatte var i arbeid siste måned før innsettelse, men der kun 23 prosent av disse var ansatt på full tid (Nilsson & Tham 1999 s. 31). Kyvsgårds undersøkelse fra 1989 viser at bare en fjerdedel av 25-29 åringene med fengselstraff var i arbeide (Kyvsgård 1989 s. 26).

Tabell 21: Andel av de som var i arbeid som oppgir at de var fast ansatt før innsettelse.

Alder	%	N
under 25	63	19
26-39	95	41
Over 40	100	15
Totalt	82	92

Tabell 21 angir andel som oppgir at de var i fast arbeide etter alder. De aller fleste – 82 prosent – som hadde arbeid ved innsettelse var i fast arbeid ved innsettelse. Andelen øker noe med alderen slik at det er høyest andel fast ansatte blant de eldste. Blant de over 40 år er samtlige i fast arbeid. Dette indikerer at de som hadde et arbeid før innsettelse har et nokså stabilt forhold til arbeidslivet. Disse utgjør 30 prosent av hele utvalget, som er det samme anslaget som Fridhov fant i 1991 (Fridhov 1991 s. 40).

Et ytterligere mål på yrkestilknytning er om de noen gang har hatt arbeid som har vart mer enn et halvt år. Tabell 22 gjengir svarfordelingen.

²⁸ Kilde SSB Arbeidskraftundersøkelsen 4.kv. 2000. Tabell: *Arbeidsledige etter kjønn og alder (AKU). 1000 og prosent*. URL: <http://www.ssb.no/emner/06/01/aku/tab-2001-02-01-07.html> (lesedato: 5/3-2001).

Tabell 22: Har du noen gang hatt arbeid som har vart mer enn 6 måneder?. Prosent.

	ja	nei
under 25 (n=59)	76,3	23,7
26 – 30 (n=52)	78,8	21,2
31 – 40 (n=96)	87,5	12,5
over 40 (n=33)	97,0	3,0
Totalt (n=240)	84,2	15,8

En betydelig andel – 16 prosent – har aldri vært i et arbeidsforhold som har vart mer enn 6 måneder, og andelen er høyest i de yngste aldersgruppene.

Det ville være å forvente at folk som er arbeidsdyktige vil være i stand til å beholde en jobb utover 6 måneder. I den yngste aldersgruppen kan det være gode grunner for å ikke delta noe særlig i arbeidslivet grunnet skolegang, men andelen er likevel høy. Særlig tatt i betraktning at det ikke er spurt om hverken heltid eller fast arbeid²⁹. Det er derfor grunn til å anta at det er en liten men betydelig gruppe innsatte som ikke har vært yrkesaktive, og som kan ha store problemer med å finne og/eller beholde en jobb over tid.

Når det bare er et mindretall som var i arbeid ved innsettelse blir det interessant å undersøke hva som var fangenes hovedinntektskilde. De fleste satte kryss ved kun et svaralternativ, men det var også noen som satte flere kryss. Jeg har derfor foretatt grupperinger av svarene for å få med interessante kombinasjoner. Tabell 23 viser oppgitt hovedinntektskilde siste tolv måneder.

Tabell 23: Hovedinntektskilde siste 12 måneder. Prosent.

	Menn n=210	Kvinner n=37	Total n=237
Inntektsgivende arbeid	23,3	16,2	22,3
Arbeidsløshetsstrygd	2,4	5,4	2,8
Hjelp fra foreldre eller andre foresatte	,5	-	,4
Sykepenger	1,4	-	1,2
Pensjon	2,9	2,7	2,8
Sosialbidrag	15,2	5,4	13,8
Kriminalitet	21,9	13,5	20,6
Kriminalitet/trygd/annen hjelp	15,2	40,5	19,0
Kriminalitet/arbeid	1,9	2,7	2,0
Arbeid/trygd	4,8	5,4	4,9
Andre kombinasjoner	3,8	2,7	3,6
Annet ³⁰	6,7	5,4	6,5
	100	100	100

Det var tre av ti som var i arbeid ved innsettelse, men det var bare to av ti som hadde inntektsgivende arbeid som hovedinntektskilde siste 12 måneder. Det betyr at det er knappe syv av de ti som var i arbeid som hadde dette som hovedinntektskilde. Det kommer frem av tabellen 23 at det er en god del som kombinerer arbeid med kriminell aktivitet eller forskjellige trygdeytelser.

Et annet trekk er at det er to av ti som hadde kriminalitet som sin hovedinntektskilde alene. I tillegg er det ytterligere to av ti som har kriminalitet som hovedinntektskilde i kombinasjon

²⁹ Det kan nok hende at det er en underrapportering fordi respondenten har tenkt på fulltidsarbeid.

³⁰ Inkluderer studielån.

med arbeid eller trygdeytelser. Kvinnene har i langt større grad enn mennene svart at deres hovedinntektskilde er *både* kriminalitet, trygd og annen hjelp.

I Sverige ble det tilsvarende anslått at det er en tredjedel av de innsatte som hadde arbeid som hovedinntekt siste tolv måneder før innsettelse. En ny tredjedel levde på forskjellige trygdeytelser og sosialhjelp (Nilsson & Tham 1999 s. 29).

Kyvsgård viser at i Danmark var det 47 prosent av de med fengselstraff som var verken var registrert som i arbeid eller som arbeidssøkende. Disse har status som ikke-arbeidssøkende bistandsklienter som i erhvervsaktiv alder "har opgivet at få et arbejde og/eller er blevet opgivet af det sociale system" (Kyvsgård 1998 s. 26). I mitt materiale er det 47 prosent som levde helt eller delvis på trygdeytelser, sykepenger, pensjon eller sosialhjelp. Derav kun halvparten i kombinasjon med arbeid eller kriminalitet. I tillegg er det 21 prosent som hadde kriminalitet som hovedinntektskilde. Det er ikke så overraskende at det er en del av innsatte i fengsel som har hatt kriminalitet som hovedinntektskilde. Hvis vi derimot ser dette i lys av hva vi vet om utdanningsnivå og yrkestilhørighet spørres det om så mange av disse *har mulighet* til å leve av noe annet, grunnet manglende formell kompetanse og arbeidserfaring. Inngangsbilletten til de fleste arbeidsmarkedstiltak er at man blir definert som medisinske eller sosialt yrkeshemmet slik at man trenger bistand for å kunne komme ut i arbeid. Sosialt yrkeshemmet betegner personer som fysisk er i stand til å arbeid, men som av andre sosiale grunner ikke fungerer godt i yrkeslivet og trenger spesiell tilrettelegging³¹. Uffra hva de neste kapitlene vil vise om fangers allmenne situasjon er det rimelig å anta at en forholdsvis stor andel av fangebefolkningen kan defineres som yrkeshemmet.

³¹ Etter samtale med Angelika Schaft på AFI 29.09.01. og Schaft 1999 s. 1.

Økonomisk og materiell situasjon

Det er stor enighet om at fattige er overrepresentert i fangebefolkningen (Merton 1968, Berk et.al 1980, Braithwaite 1981, Christie 1982, Cantor and Land 1985, Høigård og Balvig 1988, Nilsson & Tham 1999, Sutton 2000, Christie 2000.). De materielle forhold henger nøye sammen med spørsmålet om sosial klasse. Klassetilhørighet bestemmes oftest ut fra eget eller foreldres yrke. Yrke henger nødvendigvis sammen med lønnsforhold og er dermed bestemmende også for andre materielle forhold som boligstandard, tilgjengelig økonomisk kapital m.m. Selv om yrke og klassetilhørighet kan være en passende indikator for å si noe om hvilket lag av befolkningen som blir fengslet er det nødvendig å også se konkret på levekårskomponentene.

Boligsituasjon

Hva slags bolig man bor i sier noe om den finansielle og økonomiske situasjonen man er i. Som det fremgår av tabell 24 er det i Norge mest vanlig blant normalbefolkningen å eie egen bolig. Det betyr at de fleste som har råd til det kjøper seg bolig. Det nest vanligste er naturlig nok å leie bolig. Det er svært få som bor i annen type bolig enn dette.

Tabell 24 viser hva slags bolig de innsatte hadde sammenlignet med befolkningen. For normalbefolkningen eksisterer ikke svarkategoriene "hospits eller hybelhus", "hos venner/familie" og "hadde ikke noe fast sted å bo". Det er rimeligst å anta at i den grad levekårsundersøkelsen registrerte slike bosituasjoner er disse kategorisert under "annet".

Tabell 24: Hvordan bodde du siste måneden før du ble fengslet? Prosent.

	Menn n=208	Kvinner n=37	Totalt n=245	Befolkning ³² n=3719
Leilighet eller enebolig som du eier selv	13,9	21,6	15,1	79,6
Leilighet eller enebolig som du leier av andre	38,5	51,4	40,4	17,3
Tjenestebolig, forpakterbolig, vaktmesterbolig el.lign.	1,0	-	,8	,7
Trygdebolig, servicebolig el.lign.	2,9	2,7	2,9	,8
Hospits eller hybelhus	8,2	10,8	8,6	-
Hos venner/ familie	18,3	8,1	16,7	-
Hadde ikke noe fast sted å bo	7,2	2,7	6,5	-
Annet	10,1	2,7	9,0	1,5
	100	100	100	100

Kilde for befolkningen: Levekårsundersøkelsen 1995.

Det er betraktelige flere blant de innsatte enn blant befolkningen som ikke eier bolig selv. Det er kun 15 prosent av de innsatte som eier egen bolig. Blant fangene er det fire av ti som leier bolig, og dette er dermed den vanligste typen bolig. En stor gruppe innsatte, fire av ti, bor i midlertidige eller lite stabile løsninger som trygdebolig, hospits, hos venner og familie, eller "annet". En del har ikke noe sted å bo i det hele tatt. Vi kan gjette på at disse kategoriene i stor grad går inn under "annet" hos normalbefolkningen (unntatt trygdebolig som er egen kategori). Hovedtrekket er det samme som i den svenske levekårsundersøkelsen blant fanger der 15 prosent var bostedsløse, og kun 21 prosent eide bolig selv (Nilsson & Tham 1999 s. 35). De aller fleste har en lite stabil bosituasjon, og en betydelig andel er bostedsløse.

³² For normalbefolkningen er det ikke egne kategorier for hospits/ hybelhus eller hos venner/ familie.

Det er imidlertid rimelig å anta at disse forskjellene i noen grad kan skyldes alderssammensetningen. Det er en større andel unge i fangebefolkningen, og disse har rimeligvis noe dårligere råd enn de som har vært i arbeidslivet lenge. Sammenhengen med alder er gjengitt i tabell 25 med de samme kategorier som ovenfor.

Tabell 25: Boforhold før fengsling. Fanger og normalbefolkningen. Etter alder. Prosent.

	18-24 år		25-29 år		30-39 år		40-64 år		Totalt	
	fanger	befolk.	fanger	befolk.	fanger	befolk.	fanger	befolk.	fanger	befolk.
Eier bolig (inkl. andelsleil.)	1,9	63,1	12,5	55,4	18,2	79,9	30,8	91,6	15,5	79,5
Leier bolig	43,4	30,9	43,8	41,2	41,4	17,0	28,2	6,9	40,2	17,7
Tjenestebolig, forpakterbolig, vaktmesterbolig etc.	1,9	0,4	2,1	1,3	-	0,9	-	0,6	0,8	0,7
Trygdebolig, servicebolig etc.	3,8	-	-	-	3,0	0,3	2,6	0,3	2,5	0,2
Hospits eller hybelhus	1,9	-	8,3	-	13,1	-	7,7	-	8,8	-
Hos venner/familie	34,0	-	14,6	-	7,1	-	20,5	-	16,7	-
Hadde ikke noe fast sted å bo	3,8	-	8,3	-	8,1	-	5,1	-	6,7	-
Annet ³³	9,4	5,5	10,4	2,0	9,1	1,9	5,1	0,6	8,8	1,8
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	n=53		n=48		n=99		n=39		n=239	

Kilde for normalbefolkningen: SSB: levekårsundersøkelsen 1995

På grunn av lave tall når man deler opp etter alder er det noe vrient å gi sikre konklusjoner³⁴. Det er imidlertid store forskjeller også når man kontrollerer for alder. Andelen som f.eks. eier bolig selv er veldig lav. De observerte forskjellene kan altså ikke forklares ut fra alderssammensetningen uansett hvilken aldersgruppe man ser på. Fangenes har en svak bosituasjon men det er ikke fordi de er unge og ikke har etablert seg enda. Det er rimelig å anta at grunnen er at svært få av fangene er i en økonomisk situasjon der anskaffelse av bolig er mulig. Fangene er altså betydelig svakere stilt på boligmarkedet enn folk flest.

Økonomiske problemer

Mat, transport og bolig er de viktigste utgiftspostene i en vanlig husholdning. Ikke bare målt ut fra størrelsen på utgiftene, men fordi det dekker de basale behov for å leve et normalt liv. Tabell 26 viser svarfordelingen blant fanger, langtidsarbeidsløse, og befolkningen på spørsmålet om hvor ofte de hadde vanske med å klare de løpende utgifter til for eksempel mat, transport og bolig.

Tabell 26: Vansker med å klare de løpende utgiftene til f.eks. mat, transport, bolig. Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=35	Total n=240	Langtids- arbeidsløse n=708	Befolkning n=3352
Ofte	31,2	28,6	30,8	20	2,8
Av og til	21,5	22,9	21,7	25	7,5
En sjelden gang	20,0	20,0	20,0	14	11,6
Aldri	26,8	28,6	27,1	41	78,0
	100	100	100	100	100

Kilde for befolkning: Levekårsundersøkelsen 1997. Kilde for langtidsarbeidsløse Holte (1995).

³³ For befolkningen inneholder også denne kategorien lån eller fremleie av bolig.

³⁴ Normalt ville det ikke være noe problem å anvende f.eks. logistisk regresjon på dette materialet. Her er det gjengitt svar fra to grupper med noe ulike svarkategorier. Jfr. fotnote ovenfor. Det blir derfor uansett bare antydninger på forskjeller, slik at regresjonsanalysen neppe tilfører noe særlig utover det et raskt blick på tabellen gir.

Det er 11 ganger så stor andel blant fangene som blant befolkningen forøvrig som ofte har problemer med å dekke de løpende utgiftene. Tilsvarende er det nesten tre ganger så stor andel som "bare" av og til har problemer med dette. Det er bare en fjerdedel av fangene som aldri har problemer med å dekke de løpende utgiftene, mot tre fjerdedeler i befolkningen forøvrig.

Hvis vi tar med de langtidsarbeidsløse i sammenligningen ser det ut til at de langtidsarbeidsløse befinner seg et sted mellom fangene og normalbefolkningen. De langtidsarbeidsløse er rimeligvis jevnt over i en noe vanskelig økonomisk situasjon enn befolkningen, men det kan se ut som om fangene er noe dårligere stilt enn også disse.

Et annet mål på økonomiske ressurser er muligheten til å skaffe til veie et beløp av en viss størrelse hvis et uforutsett behov skulle dukke opp. De ble stilt spørsmålet om de ville klare en uforutsett regning på kr. 3000,-. Dette spørsmålet ble også stilt i levkårsundersøkelsen i -97, og kan dermed sammenlignes med normalbefolkningen. Tabell 27 viser svarfordelingen.

Tabell 27: Mulighet til å klare en uforutsett regning på kr. 3000,- til f.eks. tannlege eller reparasjon. Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=36	Total n=242	Befolkning n=3352
Ja	42,7	41,7	42,1	75,3
Nei	57,3	58,3	57,4	24,3
	100	100	100	100

Kilde for befolkningen: Levkårsundersøkelsen 1997.

Det er nesten 60 prosent av fangene som ikke har mulighet til å klare av en uforutsett regning på tre tusen kroner. Dette mot en fjerdedel blant normalbefolkningen. Dette gir at de innsatte har fire ganger så høye odds som normalbefolkningen til å ikke klare av en slik regning³⁵.

En direkte sammenligning med de langtidsarbeidsløse er ikke mulig. De ble den gang stilt akkurat det samme spørsmålet, men med en sum på kr. 2 000,-³⁶. Blant disse var det 44 prosent som oppga at de ikke ville klare en slik uforutsett utgift den gang. Tilsvarende rapporterer Nilsson og Tham at 21 prosent av fangene har problemer med å klare de daglige utgiftene (1999 s. 32).

Gjeld

De innsatte ble så spurt om de hadde gjeld, og hvor stor denne gjelden var. I ettertid ble det klart at det er meget begrenset hva man kan trekke ut av disse svarene. Først og fremst fordi det manglet spørsmål som fanget opp i hvor stor grad de var i stand til å betjene gjelden. Det var heller ikke presisert om det er legal eller illegal gjeld. Det er uvisst i hvilken grad illegal gjeld er tatt med når de oppgir hvor stor gjeld de har. Dette vil sannsynligvis variere fra person til person.

I tillegg til at de fleste har ganske dårlig råd oppgir 87 prosent at de har gjeld. Dette er noe færre enn i den svenske undersøkelsen der 92 prosent hadde gjeld (Nilsson & Tham 1999 s.

³⁵ Utregning: $57,4 * 75,3 / (42,1 * 24,3) = 4,2$

³⁶ Dette tilsvarer ca. kr. 2400 i år 2000 regnet ut etter konsumprisindeksen. Kilde: <http://www.ssb.no/emner/08/02/10/kpi/> (lesedato: 15. mai 2001)

33). Størrelsen og type gjeld varierer selvfølgelig, og det vil også variere hvorvidt de klarer å betjene denne gjelden. Tabell 28 viser størrelsen på gjelden.

Tabell 28: Omtrentlig størrelse på skyldig beløp i kroner. Prosent.

	Menn n=178	Kvinner n=29	Total n=207
< 10.000	3,4	3,4	3,4
10.000 – 49.999	17,4	17,2	17,4
50.000 – 100.000	12,9	10,3	12,6
100.000 – 250.000	24,2	17,2	23,2
250.000 – 500.000	14,6	10,3	14,0
500.000 – 990.000	7,9	10,3	8,2
1.000.000 – 1.499.000	3,9	3,4	3,9
1.500.000 – 1.999.000	2,2	-	1,9
Over 2.000.000	4,5	3,4	4,3
Uoppgitt beløp	9,0	24,1	11,1
	100	100	100

55.5 prosent av fangene har gjeld på over kr. 100.000. På bakgrunn av hva vi har sett tidligere er det lite trolig at mer enn et mindretall er i stand til å betjene en slik gjeld. Det kom imidlertid frem under intervjuer med innsatte at enkelte av disse har betydelig betalingsevne, men utfra hva vi har sett når det gjelder oppgitte hovedinntektskilder det er ingen grunn til å tro at dette gjelder med en noen få.

Uansett er det mange som har hva vi må kunne kalle en betydelig gjeld. Det er særlig tre typer gjeld jeg har vært interessert i; Erstatningssaker, ikke betalte barnebidrag, og idømte bøter. Dette er gjengitt i tabell 30. Denne oversikten kan ikke direkte sammenlignes med tabell xx ovenfor om størrelse på total gjeld. Det viste seg at summene ikke alltid stemte overens med den oppgitte totalsummen. Det var f.eks. noen som oppga at de hadde en viss sum i gjeld totalt. Deretter ble summen høyere totalt for de typene gjeld som det ble spurt direkte om. Jeg har inntrykk av at særlig beløpet for ikke betalt barnebidrag ikke ble tatt med i første omgang.

Det var også mange som krysset av for at de hadde slik gjeld, men ikke spesifiserte beløpet. Atter andre hadde spesifisert total gjeld, men ikke svart på dette spørsmålet. Disse er derfor kategorisert som å "ha gjeld, men ikke oppgitt beløp" i tabellen nedenfor.

Tabell 29: Type gjeld. Antall og prosent.

Beløp	Erstatning		Barnebidrag		Bøter	
	Antall	prosent	Antall	prosent	Antall	Prosent
< 10 000	6	2,4	1	,4	38	15,4
10.000 - 50.000	20	8,1	10	4,0	24	9,7
50.000 – 100.000	10	4,0	5	2,0	-	-
100.000 – 249.000	10	4,0	3	1,2	-	-
250.000 – 499.000	8	3,2	2	,8	-	-
500.000 – 999.000	2	,8	-	-	-	-
1.000.000 – 1.499.000	2	,8	-	-	-	-
mer enn 2.000.000	4	1,6	-	-	-	-
Total	62	25,1	21	8,5	62	25,1
Har gjeld, ikke spesifisert kilde	152	61,5	193	78,1	152	61,5
Har ikke gjeld	33	13,4	33	13,4	33	13,4
Totalt	247	100	247	100	247	100

I tabell 29 ser vi at noen av de største gjeldsbeløpene er skyldige erstatninger. Ti personer skylder over kr. 50 000 i barnebidrag, og det er 62 personer som gjeld som skyldes bøter.

I ettertid er det lett å se at jeg også burde spurt om narkogjeld. I en tidligere undersøkelse ble det funnet at mange av de innsatte hadde betydelig narkogjeld (Bødal, Fridhov, Hammerlin 1988). Som et forsøk på å bøte på det forsøkte jeg å undersøke sammenhengene mellom rusmisbruk og gjeld. Det behøver ikke være slik at de som har et rusmisbruk har en større sannsynlighet for å ha en viss størrelse på gjeld enn ikke-rusmisbrukere. Det kan være mange grunner til å ha gjeld. Å se rusmisbruk og gjeld i sammenheng kan derimot danne grunnlag for noen antagelser. Man kan trekke slutninger både om *hva slags gjeld* det er, og i hvilken grad de er i stand til å *betjene* denne gjelden. Jeg har på grunnlag av opplysninger for bruk av narkotiske stoffer siste måned før innsettelse, og vurdering av eget narkotikabruk kategorisert de innsatte som ikke-brukere, brukere, betydelig brukere og intravenøse brukere. Kategoriseringen er det nærmere redegjort for i kapitlet om rusbruk.

Det er imidlertid rimelig å anta at det er forskjellige typer gjeld for de forskjellige gruppene. Som en antydning kan man anta at en ikke-narkoman har større sannsynlighet for at gjelden er et stort bedrifts- eller huslån, mens en narkoman har større sannsynlighet for at gjelden er narkogjeld. Jeg har ikke tilgang på data som belyser dette, så det følgende blir derfor noe preget av gjetninger.

Den andre typen gjetning er om de klarer å betjene gjelden. Hvis vi går ut fra at de med et betydelig narkotikabruk lever under svært harde kår generelt, skulle det også bety at disse i langt mindre grad er i stand til å betjene gjelden. I et slik lys kan ellers små beløp være betydelige nok. Tabell 30 viser størrelse på gjeld fordelt etter om personen bruker narkotika.

Tabell 30: Størrelse på gjeld etter oppgitt bruk av narkotika. Prosent.

	Ikke bruker		Betydelig Intravenøs bruker		Totalt
	n=47	n=49	n=31	n=77	
Under 10.000	8,5	2,0	-	2,6	3,4
10.000 – 49.999	12,8	28,6	16,1	14,3	17,6
50.000 – 100.000	4,3	10,2	16,1	18,2	12,7
100.000 – 250.000	23,4	20,4	32,3	22,1	23,5
250.000 – 500.000	19,1	14,3	9,7	11,7	13,7
500.000 – 990.000	8,5	6,1	3,2	11,7	8,3
1.000.000 – 1.499.000	6,4	4,1	3,2	2,6	3,9
1.500.000 – 1.999.000	2,1	4,1	-	1,3	2,0
Over 2.000.000	12,8	2,0	-	2,6	4,4
har gjeld, men ikke oppgitt beløp	2,1	8,2	19,4	13,0	10,3
	100	100	100	100	100

Kategorisering av narkotikabruk er som i kapitlet om helse.

Det er ikke stor forskjell på gjeldsbyrden etter hva slags befatning de har med illegale stoffer. Det er en noe høyere andel med veldig høy gjeld blant ikke-brukere sammenlignet med brukerne, men det er relativt små forskjeller mellom gruppene. Det er verd å legge merke til at svært mange narkotikabrukere som har en meget betydelig gjeld. Omtrent halvparten av narkotikabrukerne har en gjeld på over kr. 100.000,-. Som sagt vites det ikke i hvilken grad dette er illegal gjeld, men det er overveiende sannsynlig at dette er et beløp det er meget vanskelig å betjene for denne gruppen mennesker.

Jeg har meget sparsomme opplysninger om hva slags gjeld de innsatte har. Det er langt mer interessant i hvilken grad de er i stand til betjene denne gjelden, og det henger igjen sammen med hvilken livssituasjon de er i.

Avgjørende for om man kan betjene gjelden eller ikke henger også sammen med om man har arbeid eller ikke. I hvert fall om man skal betjene gjelden på lovlig vis. Riktig nok har jeg ikke data på hva slags arbeid de har, og i hvilken grad det er heltid eller deltid. Bare hvorvidt de var i arbeid overhodet eller ikke. Opplysningene er derfor meget upresise for de som var i arbeid. For de som ikke var i arbeid er det langt mindre tvetydig. Det er urimelig å tro at disse i særlig grad kan betjene gjeld med vanlige midler. Svarfordelingen er gjengitt i tabell 31.

Tabell 31: Samlet gjeld etter arbeid før innsettelse. Prosent.

	I arbeid N=65	Ikke i arbeid n=138	Totalt n=203	Totalt kummulativt
< 10.000	1,5	3,6	3,0	3,0
10.000 – 49.999	12,3	19,6	17,2	20,2
50.000 – 100.000	6,2	15,9	12,8	33,0
100.000 – 250.000	26,2	21,0	22,7	55,7
250.000 – 500.000	20,0	11,6	14,3	70,0
500.000 – 990.000	10,8	7,2	8,4	78,4
1.000.000 – 1.499.000	4,6	3,6	3,9	82,3
1.500.000 – 1.999.000	3,1	1,4	2,0	84,3
> 2.000.000	7,7	2,9	4,4	88,7
har gjeld, men ikke oppgitt beløp	7,7	13,0	11,3	100
	100	100	100	

Det ser ikke ut til at om man har arbeid eller ikke er avgjørende for størrelse av gjeld. Prosentandelene følger hverandre ganske tett i de to kolonnene. Det er omtrent halvparten av de som ikke er i arbeid som har en gjeld på over 100.000 kroner.

De innsatte ble spurt om hva som var deres hovedinntektskilde, og jeg skal raskt presentere svarene før jeg vender tilbake til gjeldsspørsmålet. Det var mange som krysset av ved flere alternativer selv om det var intendert at de bare skulle sette et kryss. Dette rimeligvis fordi det var flere som nettopp hadde flere hovedinntektskilder. Jeg har derfor gjort følgende forenklinger av kategoriene. "Helt eller delvis arbeid" er de som har krysset av på arbeid som hovedinntektskilde selv om de har krysset av for andre alternativer. Alle som har krysset av på arbeid er altså i denne kategorien. "Trygdeordninger" er de som kun har krysset av på forskjellige trygd- og sosialhjelpsordninger. "Kriminalitet helt/delvis" er de som har krysset av på kriminalitet og både kriminalitet og andre ting med unntak av arbeid. "Annet" inneholder hjelp fra foreldre og venner, samt den uspesifiserte kategorien *annet* i spørreskjemaet.

Tabell 32: Størrelse på gjeld etter hovedinntektskilde. Prosent.

	Under 50.000 n=51	50.000 – 150.000 n=48	150.000 – 350.000 n=40	Over 350.000 n=45	Totalt n=184
Helt eller delvis arbeid	25,5	33,3	32,5	33,3	31,0
Trygdeordninger	27,5	18,8	10,0	20,0	19,6
Kriminalitet (helt/delvis)	27,5	41,7	40,0	44,4	38,0
Annet	19,6	6,3	17,5	2,2	11,4
	100	100	100	100	100

Tabell 32 viser størrelse på gjeld etter hovedinntektskilde. Det er gjennomgående ikke mer enn en tredjedel av de innsatte med gjeld som har arbeid helt eller delvis som hovedinntektskilde. Dette gjelder også for de med gjeld på over 350 000 kroner. To av ti lever på trygdeordninger, og omtrent fire av ti har kriminalitet som hovedinntektskilde. Bildet endrer seg lite etter størrelse på gjeld.

Det synes på dette grunnlag, og den ovenstående gjennomgang, at det er kun et mindretall av de innsatte som har særlig gode muligheter til å betjene gjelden. I hvert fall hvis de skal gjøre det på lovlig vis. Det må presiseres her at dataene er veldig grove og dette fortjener å undersøkes nøyere ved en senere anledning. De foreliggende dataene antyder noen problemstillinger en slik undersøkelse bør se på.

Høy gjeld kan være demotiverende for å prøve å skaffe seg en vanlig jobb. Gjeld som kan innkreves over lønningslippen (legal gjeld) betyr at for en del vil det å gå ut i arbeid bety veldig lite penger utbetalt. For enkelte kan det rett og slett bety at å finne seg ordinært arbeid ikke blir vurdert som å lønne seg. I den grad det er illegal gjeld kan nedbetalingstiden være alt for kort til at en ordinær jobb kan dekke behovet for penger. Det er dermed et åpent spørsmål om en del av de innsatte har mulighet til å betjene gjelden gjennom vanlig arbeid, og av den grunn vil ha problemer med å endre sin livsstil.

Rusbruk

Narkotika

Narkotika blir ofte knyttet til kriminalitet. Ikke bare fordi det er ulovlig å bruke og selge, men også fordi brukerne er antatt å finansiere sitt stoffbruk ved blant annet vinningskriminalitet. Selv om dette bildet er noe mer nyansert (Bretteville-Jensen & Sutton 1996) er det utvilsomt en sammenheng. Stoffbrukerne kommer ofte i kontakt med straffeapparatet både på grunn av sin livsstil og på grunn av samfunnets reaksjoner mot narkotikabruken i seg selv (Christie & Bruun 1996).

Det er også blitt hevdet at kampen mot narkotika ikke bare er en kamp mot 'det uønskede', men også en kamp mot 'de uønskede' grupper av samfunnet. Resultatet er at fengslene ikke blir fylt av narkohaier, men av utslåtte rusmisbrukere. (Christie 2000 s.63, Bødal 1992 s. 168ff.). Mathiesen legger vekt på fengslets renovasjonsfunksjon som en måte å kvitte seg med de uproduktive i samfunnet. Dette rammer særlig tyvene og stoffmisbrukerne (Mathiesen 1995 s. 199). En titt i kriminalstatistikken for 1999 viser at omtrent 62 prosent av de som har fått en reaksjon mot seg for narkotikasaker er tidligere straffbare. 84 prosent av de som ble dømt til ubetinget fengsel for narkotikaforbrytelser har vært dømt til ubetinget fengsel tidligere³⁷. Bødal fant at de aller fleste som var dømt for narkotikaforbrytelser ikke var profesjonelle narkotikasmuglere, men utslåtte narkomane (Bødal 1992). Disse tallene gir en indikasjon på at stoffbrukere i stor grad blir straffet med fengsel gjentagende ganger. Dette er en høy andel, men ikke veldig mye over gjennomsnittet som er henholdsvis 61 prosent for tidligere straffbare, og 81 prosent for tidligere idømt ubetinget fengsel. Men disse tallene gjelder bare for registrert hovedlovbrudd. Det er grunn til å tro at tunge stoffmisbrukere også er overrepresentert særlig blant de som begår tyverier og dokumentfalsk (Frantzsen 2001 s. 165-166). Stoffmisbrukerne bidrar dermed sterkt til de totale tallene for flere kategorier, hvilket gir grunn til å tro at de vil være overrepresentert i forhold til de som ikke er stoffmisbrukere. Frantzsen mener at narkotikabruk er et hovedkjennetegn ved den offisielt registrert lovovertrederen (Frantzsen 2001 s. 80). En undersøkelse av rusbruk blant fanger viste at det er en betydelig andel av de innsatte som har et betydelig narkotikaforbruk (Bødal & Gundersby 1984).

Tidligere undersøkelser har vist at rusmisbruk er meget utbredt blant innsatte (Andersen et al. 1996 s. 69, Nilsson & Tham 1999 s. 42). For å undersøke omfanget av narkotikabruk blant de innsatte ble de bedt om å oppgi om de hadde brukt bestemte illegale stoffer siste måned før innsettelse.

³⁷ Kilde: Kriminalstatistikken. Tabell 35: *Straffereaksjoner i forbrytelsessaker, etter type reaksjon, tidligere straffeforhold og lovbruddsgruppe. 1999* URL: http://www.ssb.no/0305/a_krim_tab/tab/tab-2001-04-18-35.html [lesedato: 25.10.01]

Tabell 33: Andel av totalen som oppgir å ha brukt de forskjellige stoffer siste måned før fengsling (for befolkningen siste 30 dager). Prosent.

	Menn n = 210	Kvinner n = 37	Totalt n = 247	Befolkning
Cannabis/hasj	63,3	59,5	62,8	2,1
Amfetamin	55,2	48,6	54,3	0,3
Kokain/crack	30,0	13,5	27,5	0,1
Heroin	31,4	53,4	34,4	0,2
LSD	13,3	8,1	12,6	-
Ecstasy	28,6	16,2	26,7	0,2
Brukt sprøyte	37,1	62,2	40,9	0,2
Rohypnol/temgesic	47,1	48,6	47,4	-
Annet narkotisk stoff ³⁸	24,8	18,9	23,9	0,3

Kilde for befolkningen: SIRUS³⁹.

Ut fra svarfordelingen i tabell 33 ser det ut til at bruk av narkotiske stoffer var svært vanlig blant respondentene i tiden før fengslingen. Det er særlig bruk av cannabis og amfetamin som dominerer. Men de andre stoffene må også kunne sies å være i mer eller mindre vanlig bruk da omtrent en fjerdedel til halvparten har brukt hvert av stoffene. Unntaket er LSD som "bare" ca. 12,6 prosent hadde brukt. Fire av ti hadde tatt stoff med sprøyte. Med et slikt forbruk er det nesten overflødig å vise til en sammenligning med befolkningen forøvrig. Svarfordelingen er dramatiske uansett. Det er verd å merke seg at at kvinnene i langt større grad enn mennene har brukt heroin og tatt stoff med sprøyte hvilket indikerer at kvinnene oftere har et yngre rusbruk.

Fangenes forhold til narkotika ble også undersøkt ved at de ble bedt om å vurdere eget stoffbruk, om de var ikke-bruker, tilfeldig bruker, jevnlig bruker, eller storforbruker. Disse svarene er gjengitt i tabell 34.

Tabell 34: Vurdering av eget stoffbruk. Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=36	Total n=241
Ikke-bruker	25,9	16,7	24,5
Tilfeldig bruker	18,5	5,6	16,6
Jevnlig bruker	28,8	30,6	29,0
Storforbruker	26,8	47,2	29,9
Totalt	100	100	100

Omtrent 60 prosent oppgir at de bruker illegale stoffer jevnlig eller oftere. Bare en fjerdedel betegner seg som ikke-brukere. Blant kvinnene er det større andel ikke-brukere og tilfeldig brukere, men flere storforbrukere enn blant mennene.

Det er hensiktsmessig å lage en forenklet fremstilling av svarene om bruk av illegale stoffer. Jeg har ikke spurt om hyppighet eller vurdering av eget forbruk i forbindelse med hvert enkelt stoff. Jeg har derimot spurt om bruk siste måned og vurdering av sitt eget forbruk av illegale stoffer generelt. Men ved å kombinere de forskjellige opplysningene er det mulig å komme frem til en mer samlende fremstilling.

³⁸ Jeg har inntrykk av at dette i stor grad er sopp eller legemidler. Mye er GHB. Det er ikke gjort noen systematiske forsøk på å klarlegge hvilke stoffer det er snakk om.

³⁹ Alderen 15 år og over. Tall fra SIFA spørreskjemaundersøkelse 2000. Ikke publisert i denne form. Jeg har fått tallene direkte fra Sturla Nordlund ved SIRUS.

Jeg tar utgangspunkt i den enkeltes syn på sitt eget forbruk og ser på hvilke stoff eller kombinasjon av stoffer de bruker. Det er rimelig å tro at det er forskjell på å bruke ett stoff og å bruke flere stoff. Tilsvarende er det forskjell på å bruke stoff intravenøst eller oralt. Det er en terskel å sette en sprøyte i armen (eller andre steder) som gjør dette til en god indikator på alvorlighetsgrad ved stoffbruket, ved at ”moderat” eller ”kontrollert” sprøytebruk er høyst uvanlig (Skog 1996a s. 45).

For å kunne gi en fremstilling av hvor mange som har et alvorlig narkotikamisbruk, er det hensiktsmessig å ikke bare se hvor mange som bruker hvert enkelt stoff, men også hvor mange som er intravenøse brukere, og særlig hvor mange som bruker heroin og amfetamin. Mange er nok blandingsmisbrukere og det kan være aktuelt å se hvor mange andre stoff de brukte i perioden, samt å se hvordan de betegner sitt eget forbruk. Man kan gå ut fra at man kan oppgi å ha brukt et stoff uten å være veldig belastet (særlig da dette sannsynligvis er cannabis eller hasj). Det er imidlertid litt alvorligere hvis man bruker flere stoffer også utfra betraktningen om at flere stoffer utover hasj representerer også et større sosialt avvik. Videre er det meget alvorligere hvis stoffet er tatt med sprøyte.

Klassifiseringen er derfor gjort på følgende måte. *Ikke-bruker* er de som vurderer seg selv som ikke-brukere og ikke har brukt noen illegale stoffer siste måned før innsettelse. *Brukere* er de som har brukt kun et stoff siste måned, men ikke har tatt det intravenøst. De kan også ha brukt flere stoffer men da vurderer seg som ikke-bruker eller tilfeldig bruker. De kan også ha tatt et stoff intravenøst hvis de vurderer seg som tilfeldig bruker. *Betydelig bruker* er de som vurderer seg selv som jevnlig bruker eller storforbruker og har tatt mer enn et stoff siste måned før fengsling. Dog ikke intravenøst. *Intravenøs bruker* er de som har vurderer seg selv om jevnlig bruker eller storforbruker og har tatt et stoff intravenøst siste måned før fengsling.

Det er 16.6 prosent som ser på seg selv om ’tilfeldig bruker’ (uavhengig av oppgitt bruk siste måned før innsettelse). Blant disse var det 29 personer (12 prosent av totalen) som oppga at de hadde brukt mer enn ett stoff (deriblant en god del harde stoffer). Da er det grunn til å stille seg spørsmålet om hva ”tilfeldig” egentlig betyr for disse personene. Slike begreper som refererer til en ubestemt mengde blir jo tolket ut fra hver enkelt respondents referanseramme. Det kan derfor hende at de ser på seg selv som ”tilfeldige brukere” i *forhold til* de det er naturlig å sammenligne seg med. Hvis disse er meget nedkjørte narkomane kan så mangt bli oppfattet som tilfeldig bruk. De estimerte andelene bør derfor sees på som et forsiktig anslag.

Tabell 35: Andel med forskjellig grad av betydelig narkotikabruk. Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=36	Totalt n=241
Ikke bruker	23,9	13,9	22,4
Bruker	24,4	13,9	22,8
Betydelig bruker	17,6	8,3	16,2
Intravenøs bruker	34,1	63,9	38,6
	100	100	100

I tabell 35 er det kun to av ti som ser på seg selv som ’ikke-brukere’ og ikke har brukt noen stoffer siste måned før innsettelse. Over halvparten av de innsatte har et betydelig bruk av narkotiske stoffer. Videre er det en mindre gruppe på i overkant av to av ti som bruker i hvert fall noe stoff. Tabell 35 viser også at kvinnene i større grad enn mennene oppgir å være intravenøse stoffmisbrukere.

Alkohol

At det er en sterk sammenhengen mellom kriminalitet og alkohol har lenge vært kjent, og det er å forvente at det er mange med alkoholproblemer blant fangene. Mange lovbrudd, og særlig voldsforbrytelser begås ofte i beruset tilstand. I en undersøkelse av klienter i friomsorgen ble det vist at rusbruken var omfattende, og at alkohol er en vesentlig del av dette bildet (Fridhov 1993 s. 30). Alkoholbruk er også trukket frem i andre studier av innsatte (Bødal og Fridhov 1995, Bødal 1969 s.49, Mathiesen 1995 s. 109), og Kriminalomsorgsmeldingen hevder at det er alkoholmisbruk er et dominerende trekk ved fangebefolkningen (St meld nr 27 s. 63).

Det er noe vanskeligere å finne enkle mål på alkoholmisbruk enn det er for narkotikamisbruk. Undersøkelser som kunne være relevant å sammenligne med bruker svært mange spørsmål for å avdekke mange sider ved alkoholbruk (f.eks. SIFA sine spørreskjemaer). Alkoholbruk er også såpass kulturelt akseptert og i allment bruk at å avdekke tilstedeværelse av bruk i seg selv ikke er særlig informativt. Det går heller ikke an å skille ut alkoholmisbruk som en egen kategori grunnet at det ikke finnes noen klare grenser for når et bruk er misbruk. Alkoholavhengighet er ikke et enten/eller fenomen, men eksisterer i grader (Skog 1996b s. 137f.)⁴⁰.

Av praktiske grunner har jeg måttet begrense meg til et par enkle spørsmål. Dette er spørsmål om hyppighet av beruselse og vurdering av eget forbruk. Valg av hyppighet av bruk som måleenhet er valgt fordi det er forholdsvis lett tilgjengelig sammenlignbare data for normalbefolkningen fra levekårsundersøkelsen 1991 og dessuten også for langtidsarbeidsløse (Holte 1995). Nyere sammenligningsdata kunne vært valgt ved å f.eks. bruke data fra SIFA's undersøkelser. SIFA's spørsmål er imidlertid langt mer detaljerte, og fordelt over mange spørsmål. Jeg vurderte det som mer hensiktsmessig (særlig i forhold til antall spørsmål i skjemaet) å finne et enklere mål på alkoholbruk. Det dreier seg altså om hvor ofte man drikker slike mengder alkohol at man blir beruset.

Tabell 36: Beruseshyppighet før fengsling. Tilsvarende mengde som 5 halvflasker øl, 1 flaske vin, ½ flaske hetvin eller kvart flaske brennevin. Prosent.

	Mann n=208	Kvinne N=37	Totalt n=245	Langtids- arbeidsløse
Aldri	20,7	56,8	26,1	34
1-10 ganger/året	28,8	32,4	29,4	34
1-3 ganger/ mnd	17,8	8,1	16,3	23
minst en gang i uken	25,5	2,7	22,0	9
Hver dag ⁴¹	7,2	-	6,1	
	100	100	100	100

Kilde for arbeidsløse 1991: Holte 1995.

Sammenligning med langtidsarbeidsløse i tabell 36 tydeliggjør at det i fengselsbefolkningen er gjennomgående hyppigere beruset enn blant sosialklienter forøvrig. Blant fangene er det nesten en av tre som drikker seg beruset så ofte som mer enn en gang i uken. Blant de

⁴⁰ Tilsvarende problemer kan man argumentere for at eksisterer for illegale stoffer som hasj også, men jeg mener jeg også har tatt tilstrekkelig høyde for det i kategoriseringene ovenfor.

⁴¹ Denne kategorien ble ikke presentert for de langtidsarbeidsløse. Dette kan medføre at det har vært lettere for folk å krysse av på "minst en gang i uken" siden dette da kunne synes mer "normalt" ved at det nå fantes et mer ekstremt alternativ. Dette er velkjent fra spørreskjemametodikken (Foddy 1994). På den annen side avgrensar det en liten gruppe som drikker svært ofte.

langtidsarbeidsløse er det bare en av ti som drikker så ofte. Tilsvarende er det i levekårsundersøkelsen fra 1991⁴² kun 13 prosent som drakk så mye alkohol minst to ganger i måneden. Sammenlignet med de langtidsarbeidsløse og befolkningen forøvrig er beruselse på alkohol blant de innsatte meget hyppig. Kvinnene har imidlertid et langt lavere beruselsesfrekvens enn mennene.

Det må imidlertid nevnes at sammenligningsgrunnlaget er fra 1991. Det er altså ti års mellomrom, og det kan godt være at alkoholforbruket har økt siden den gang. I følge SSB har befolkningens alkoholforbruk endret seg noe siste 10 år. Målt i drikket alkoholliter per innbygger har økningen vært på omtrent 14 prosent⁴³. Det kan derfor være noe mindre forskjell mellom gruppene enn antydnet her. Det er imidlertid lite sannsynlig at bildet har endret seg vesentlig. Det er fremdeles grunn til å tro at alkoholforbruket er vesentlig høyere blant fangebefolkningen enn både blant de langtidsarbeidsløse og blant befolkningen forøvrig. Dette støttes i studien av svenske fangers levekår der 36 prosent av fangene oppga at de drakk seg beruset minst en gang i uken, derav 12 prosent daglig, og 19 prosent oppga at de hadde et alkoholproblem (Nilsson & Tham 1999 s. 41).

Mitt utvalg ble også spurt deres subjektive oppfatning av eget forhold til alkohol i form av å et spørsmål om de selv mener de har et alkoholproblem. Svarfordelingen går frem av tabell 37.

Tabell 37: Har du et alkoholproblem? Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=37	Totalt n=244
ja	11,1	2,7	9,8
nei	88,4	97,3	89,8
	100	100	100

Omtrent en av ti oppgir at de har et alkoholproblem. Kvinnene i langt mindre grad enn mennene. Det er uklart hvor grensen går for når man oppgir at man har et alkoholproblem. Forbruk eksisterer i grader, og det finnes ikke noe entydig skille (Skog 1992b). Dette vil nok gjelde alkohol i vesentlig større grad enn for narkotika da høyt alkoholbruk lettere lar seg bortforklare som 'normalt bruk', ved at stoffet er lovlig tilgjengelig i motsetning til narkotika. Vi kan derfor betrakte disse svarene som et forsiktig anslag.

Det er imidlertid ikke spesifisert hva problemet består av. Det kan ha med mer enn bare drikkehyppighet og mengde å gjøre. Man kan ikke av dette slutte at det er en av ti som lider under alkoholmisbruk, men det er i hvert fall en av ti som selv mener å ha problemer knyttet til alkoholbruk. Det er imidlertid ikke sikkert forskjellen mellom disse tolkningene reelt sett er så veldig store. Samtidig er det grunn til å forvente at det er en viss underrapportering her.

Dette materialet kan tyde på at kvinnene i større grad enn mennene er tunge narkotikabrukere, og i mindre grad alkoholbrukere. Narkotikabruk er imidlertid et dominerende trekk hos begge kjønn.

⁴² Levekårsundersøkelsen 1991. Tabell 37 - 40. I den utgitte rapporten er det kun såpass grove opplysninger som er sammenlignbare på dette punktet.

⁴³ SSB: Forbruk av brennevin, vin og øl per innbygger 15 år og over. Liter. <http://www.ssb.no/alkohol/tab-2001-05-14-02.html> [Lesedato: 9/6-01]

Helse

I stortingsmelding nr. 27 heter det at de domfelte ofte er preget av tildels store psykiske og somatiske lidelser og ”det er en relativt omfattende bruk av legemidler, spesialisthenvisninger og opphold i helseinstitusjon blant innsatte” (s. 63). Det trekkes også frem at det er omfattende rusproblemer knyttet til narkotika og særlig alkohol (ibid).

Av andre undersøkelser som er rettet spesifikt mot fanger har det også blitt anslått at denne gruppen har betydelig dårligere helse enn befolkningen (Solheim mfl. 1989, Kyvsgaard 1989 s. 39), og det er blitt rapportert at omtrent halvparten av fangene er plaget av langvarig sykdom (Nilsson & Tham 1999 s. 45).

Tabell 38: Har sykdom av mer varig natur. Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=37	Totalt n=242	Befolkning n=7124
Har slik lidelse	50,7	59,5	52,1	36,0
Har ikke slik lidelse	49,3	40,5	47,9	64,0
total	100	100	100	100

Kilde for befolkningen: SSB Levekårsundersøkelsen 1998

Tabell 38 viser at omtrent halvparten av de innsatte oppgir å ha en ’sykdom av mer varig natur’. Det er en betydelig større andel av fangene som oppgir at de har varige helseproblemer enn det er i normalpopulasjonen. Fangene har omtrent dobbelt så høye odds som normalbefolkningen for å ha en slik varig lidelse⁴⁴. Med forbehold om det lille antallet kvinner i utvalget kan det se ut som om kvinnene har slike sykdommer i større grad enn mennene. De som oppga at de hadde sykdommer av varig natur ble også spurt om sykdommen virket inn i deres hverdag i betydelig grad. Svarfordelingen er gjengitt i tabell 39.

Tabell 39: Virker sykdommen inn i din hverdag i betydelig grad? Prosent av de som har en varig sykdom eller lidelse.

	Menn n=97	Kvinner n=22	Totalt n=119	Befolkning n=1965
Ja	66,0	54,5	63,9	41,0
Nei	34,0	45,5	36,1	59,0
Total	100	100	100	100

Kilde for befolkningen: Levekårsundersøkelsen 1995⁴⁵

Blant de som oppgir at de har en sykdom eller lidelse av mer varig natur er det en høyere andel blant de innsatte enn blant normalpopulasjonen som oppgir at denne virker inn i hverdagen i betydelig grad. Oddsene er over dobbelt så høy som for normalbefolkningen⁴⁶.

Dette betyr at i hele fangebefolkningen oppgir omtrent hver tredje en *alvorlig* varig sykdom/lidelse mot kun en av ti blant befolkningen. Fangebefolkningen har altså ikke bare i større grad varige lidelser, men disse lidelsene er også oftere av mer alvorlig karakter enn blant befolkningen forøvrig.

Flere undersøkelser blant innsatte har trukket frem psykiske problemer som et utbredt fenomen (Hammerlin og Kristoffersen 1998, Finstad og Gjetvik 1990, Hammerlin og Larsen

⁴⁴ Punktestimat for oddsrate gir $(52,1 \times 64,0) / (47,9 \times 36,0) = 1,95$.

⁴⁵ I senere år har svarkategoriene vært noe annerledes.

⁴⁶ Punktestimat for oddsrate: $(63,9 \times 59,0) / (36,1 \times 41,0) = 2,5$

2000, Andersen et.al. 1996). Både lidelsene og symptomene kan variere mye. For noen innsatte kan angsten være så sterk at de selv velger å sitte isolert under soning. Noen velger å kun sitte på cellen sin, og noen går så langt som å søke seg til en isolasjonsavdeling av egen vilje (se. f.eks. Hammerlin og Larsen 2000 s. 43).

En undersøkelse fra Danmark om forekomst av alvorlige psykiske plager⁴⁷ blant varetektsfanger fant at så mange som 64 prosent hadde psykiske lidelser på undersøkelsestidspunktet. Inkluderte man også de som har hatt slike lidelser tidligere steg andelen til 71 prosent (Andersen et al. 1996 s. 70). Fra Sverige ble det rapportert av omtrent halvparten av fangene hadde hatt psykisk helseproblem siste året (Nilsson & Tham 1999 s. 45).

En noe grov indikator på omfanget av psykiske problemer er hvor ofte man er plaget av angst eller depresjoner. Hva slags angst eller depresjoner det er snakk om er ikke undersøkt i dybden her. Graden av angst kommer heller ikke direkte frem av dette. Jeg har likevel prøvd å avgrense spørsmålet mot plager som følger direkte av fysiske sykdommer eller funksjonshemninger. Det er imidlertid meget mulig at dette henger for nøye sammen til at det er rimelig å innføre et slikt skille.

Tabell 40: *Plaget av angst eller depresjoner som ikke skyldes fysiske sykdommer eller funksjonshemninger. Prosent.*

	Menn n=203	Kvinner n=37	Totalt n=240
Nei, aldri	36,5	37,8	36,7
Ja, en sjelden gang	20,2	16,2	19,6
Ja, av og til	26,6	32,4	27,5
Ofte	16,7	13,5	16,3
Totalt	100	99,9	100,1

Av tabell 40 fremgår det at omtrent to av fem er plaget av angst av og til eller ofte. Ytterligere en av fem er plaget av angst en sjelden gang. Det er en tredjedel som oppgir at de ikke er plaget av angst eller depresjoner.

Ut fra de kvalitative svarene (spm. 52 b i spørreskjemaet) i dette materialet ser det ut til at angst og depresjoner i noen grad også henger sammen med angst knyttet til stoffbruk. Men det er også andre som oppgir mer eksistensiell angst for livet og verden de lever i. En del oppgir også at problemene er knyttet til bekymring for barn og familie, eller at det er selve fengselsoppholdet som er årsaken til problemene⁴⁸.

Det er rimelig å anta at for en del av de innsatte er angsten knyttet til det å være i fengsel, og det denne situasjonen representerer. I Finstad og Gjetviks materiale blir fengslet tillagt årsaken til de psykiske plagene. De psykiske problemene både oppstår og forsterkes av å sitte i fengsel (Finstad og Gjetvik 1990 s. 83). Hammerlin og Kristoffersen legger mer vekt på det de kaller "eksistensiell angst og usikkerhet" der angsten for mange er nærmest en grunnstemning. Angsten er ofte sosialt betinget og har karakter av frykt for noe konkret, men det kan også være knyttet til "angsten for mulighetene, for overskridelsen, for det ukjente" og

⁴⁷ Målt med den tiende utgave av Present State Examination (PSE-10).

⁴⁸ Disse begrunnelsene er av kvalitativ art i den form at noen har skrevet en begrunnelse på svarene i et åpent felt. Disse svarene er ikke systematisert.

kan kalles en sosialt betinget eksistensiell angst (Hammerlin og Kristoffersen 1998 s. 66). Det er imidlertid også mulig at for en del er de psykiske plagene av varig, og endog kronisk, karakter (Andersen et al. 1996 s. 70).

I levekårsundersøkelsen fra 1991 og blant langtidsarbeidsløse (Holte 1995) blir jevnlig bruk av beroligende midler/medisiner forordnet av lege brukt ”som uttrykk for relativt sterke plager” (s.117). Dette skulle dermed kunne gi en ytterligere pekepinn om hvor stort omfanget er av psykiske lidelser.

Tabell 41: bruk av beroligende midler/medisiner som ble forordnet av lege siste 6 mnd⁴⁹. Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=36	Totalt n=242	Langtids- arbeidsløse
Nei, aldri	66,0	50,0	63,6	92
Ja, en sjelden gang	9,2	11,1	9,5	
Ja, av og til	9,7	8,3	9,5	6
Ja, ofte	15,0	30,6	17,4	2
	100	100	100	100

Kilde for arbeidsløse: Holte 1995.

Det er omtrent en fjerdedel som bruker beroligende medisiner av og til eller ofte. Blant normalbefolkningen var det i 1991 kun 4 prosent som brukte beroligende midler jevnlig⁵⁰. Bruken av beroligende midler blant innsatte ser dermed ut til å være betraktelig mye høyere enn blant langtidsarbeidsløse og ytterligere høyere enn for befolkningen forøvrig.

Dette styrker antakelsen om at de innsatte er plaget av relativt sterke psykiske plager i langt sterkere grad enn befolkningen forøvrig.

Nærmere om sammenhengen mellom helse og rusproblemer

I det foregående har det kommet meget klart frem at fangebefolkningen har en vesentlig dårligere helse enn normalbefolkningen, og også dårligere helse enn langtidsarbeidsløse. Dette mønsteret gjentok seg langs alle de undersøkte variable. Respondentene ble imidlertid også spurt om hvordan de ville vurdere sin egen generelle helse på en skala fra meget god til meget dårlig.

Tabell 42: Egen vurdering av egen generell helse. Prosent.

	Menn n=207	Kvinner n=36	Totalt n=243	Befolkning n=3450
Meget god	27,1	38,9	28,8	36,7
God	43,5	27,8	41,2	44,3
Middels	21,3	25,0	21,8	12,8
Dårlig	6,3	8,3	6,6	5,1
Meget dårlig	1,9	-	1,6	1,0
Totalt	100	100	100	100

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1998

⁴⁹ Svarkategoriene i denne undersøkelsen er noe annerledes enn i levekårsundersøkelsene som det er referert til ved at det er lagt til kategorien ”en sjelden gang”.

⁵⁰ Levekårsundersøkelsen 1991 tabell 37 – 40. Det er kun andelen som bruker beroligende midler jevnlig som er rapportert.

Tabell 42 viser at fangebefolkningen skiller seg fra normalbefolkningen ved at det er færre som vurderer helsen sin som meget god, og noen flere som middels. Ellers er forskjellene små. Det ser ut til at fangebefolkningen vurderer sin egen helsesituasjon som nesten like god som normalpopulasjonen. Dette gjelder for både menn og kvinner.

Det virker dermed noe underlig at de innsattes vurdering av egen helse ikke viser større forskjell fra normalbefolkningen. Særlig når man tar med i betraktningen at forskjellene er såpass store når man spør om spesifikke sider ved helsetilstanden, men ikke så store på det mer generelle spørsmålet.

Den enkleste og mest fristende forklaringen på forholdet er at de innsatte har et noe urealistisk syn på sin egen helse slik at de systematisk overvurderer sin egen helsetilstand. Dette er imidlertid en tolkning jeg har problemer med. Delvis fordi dette innebærer å ikke ta respondentenes subjektive vurdering på alvor. Man bør ta de svarene man får seriøst, og ikke avfeie svar som ikke passer med de "objektive" vurderinger så lett.

Det er mer rimelig å ta utgangspunkt i hva de innsatte svarer i forhold til. Når det er såpass mange som sliter med helseproblemer i denne gruppen kan hva som regnes som god helse være noe annerledes enn for befolkningen. Det er derfor mulig at kravene til hva som blir oppfattet som 'god helse' er vesentlig lavere for de fleste i denne gruppen. Det er rimelig å tro at referanserammen for de fleste først og fremst er folk som er i samme situasjon som dem selv, og i forhold til disse kan det godt hende at mange av de som 'objektivt sett' har dårlig helse likevel har en relativt god helse.

Det ville være rimelig om grad av narkotikabruk og alkoholbruk hadde en innvirkning på hvordan de vurderte egen helse. Dette ble undersøkt ved hjelp av en logistisk regresjonsmodell, men det var ikke mulig å spore slike sammenhenger i dette materialet. For narkotikabruk brukte jeg klassifiseringen som er nærmere redegjort for i forrige kapittel. For alkoholbruk har jeg brukt spørsmålet om hvor ofte de drakk en viss mengde. Resultatet av en slik test viste at det var ingen sammenheng mellom rusbruk og vurdering av egen helse med henholdsvis $p = 0,19$ for narkotikabruk, og $p = 0,70$ for alkoholbruk⁵¹. Når det gjelder alkoholbruk velger jeg å tro at manglende sammenheng med stor sannsynlighet henger sammen med at variabelen ikke fanger opp problembruk med stor nok presisjon. Det er derfor meget mulig at en annen operasjonalisering ville gitt en annen konklusjon. I dette materialet er det altså ikke avdekket noen sammenheng.

En annen tolkning av disse resultatene er mer i tråd med at vurderingen av egen helse har mer med referanserammen å gjøre enn objektive kriterier for helse. Dermed vil narkotikabrukere sammenligne seg med andre narkotikabrukere. Hvis det er slik kan umulig rusbruk gjøre utslag i modellen.

Deretter ble det undersøkt hvordan variablene å ha angst/depresjoner og å ha varig sykdom/lidelse henger sammen med vurdering av egen helse.

⁵¹ Logistisk regresjon: Likelihood ratio test for $\mathbf{b} = 0$. Grunnet tidligere nevnte problemer med lave celleverdier ble ikke disse variablene testet samtidig men ble testet hver for seg. I en modell med forenklete variabler (færre kategorier) ble variablene testet samtidig og det ga samme konklusjon med $p = 0,36$ og $p = 0,84$ for henholdsvis narkotikabruk og alkoholbruk.

Modell 7: Baseline logitmodell⁵² for vurdering av egen helse.

		B	S.E	p	Exp(B)
generell helse					
God	Intercept	4,694	,888	,000	
	Varig sykdom	-2,672	,869	,002	,069
	Ikke varig sykdom 0				
	Angst/dep.	-1,223	,535	,022	,294
	Ikke angst/dep.	0			
Middels	Intercept	2,706	,918	,003	
	Varig sykdom	-1,723	,901	,056	,179
	Ikke varig sykdom 0				
	Angst/dep.	-,495	,570	,385	,610
	Ikke angst/dep.	0			

Model fit: $p=0,69$

Oddsene for å vurdere sin egen helse som god fremfor dårlig synker voldsomt for de som har en varig sykdom eller lidelse. For disse er oddsene for å vurdere helsen som god, godt og vel en fjortendel sammenlignet med de som ikke har slik sykdom. Sammenhengen er ikke så klar når det gjelder å vurdere helsen sin som middels⁵³, men det er rimelig å konkludere med at det å ha en varig sykdom eller lidelse senker oddsene også når det gjelder å vurdere helsen sin som middels. Punktestimater gir en odds for de som har varig sykdom som er omtrent en femtedel av de som ikke har slik sykdom.

Det er også en sterk sammenheng mellom å være plaget av angst eller depresjoner og vurdering av egen helse som god. De som er plaget av dette har en odds for å vurdere helsen sin som god som er omtrent en tredjedel av de som ikke sliter med angst eller depresjoner.

Det er med andre ord en systematikk i svarene som rent logisk er meget rimelig. Det ser ut som om disse sammenhengene holder seg også når man kontrollerer for bruk av alkohol og narkotika (operasjonalisert slik det er redegjort for ovenfor). Dette lar seg imidlertid ikke kontrollere skikkelig da materialet her er for lite til å kjøre så mange variable samtidig. Forsøksvise analyser tyder imidlertid på at det ikke skjer endringer. Disse blir ikke videre gjengitt og analysert grunnet for stor usikkerhet knyttet til påliteligheten.

Sammenhengene mellom konkrete fysiske eller psykiske lidelser og vurdering av egen helse er altså sterk, men det er ikke mulig å spore en tilsvarende sammenheng til hverken alkohol- eller narkotikabruk slik jeg har vært inne på tidligere. Når man vet at særlig mange av de som har et betydelig stoffmisbruk er plaget av svært dårlig helse og lever et meget hardt liv, er det underlig at narkotikabruk ikke ser ut til å ha en effekt engang langs de marginale verdiene. Dermed bør også sammenhengen mellom narkotikabruk og fysiske og psykiske plager undersøkes.

Jeg har derfor brukt en loglineær modell for kunne å behandle flere variabler som responsvariabler. Jeg har tatt utgangspunkt i den saturerte modellen og så brukt baklengs eliminasjon (se f.eks. Agresti 1996 s. 127 ff) for å teste om mulige samspillsledd er lik 0. Resultatet er gjengitt i tabell 43.

⁵² Modellen sammenligner oddsene for å vurdere sin egen helse som god eller middels sammenlignet med å vurdere helsen sin som dårlig.

⁵³ Ikke signifikant på signifikansnivå $\alpha=0,05$. Men $p=0,056$, og det er kun en marginal forskjell. Er altså signifikant på nivå $\alpha=0,1$ som også er mye brukt.

Tabell 43: Baklengs eliminasjon for loglineær modell med variablene narkotikabruk, angst/depresjoner, og varig sykdom/lidelse.

nr.	Modell	G ²	X ²	df	p-verdi
1	NAS	0	0	-	-
2	N*A + N*S + A*S	5,28	5,25	2	0,071
3a	N*A + N*S	8,63	8,55	3	0,1
3b	N*A + A*S	12,40	12,08	4	< 0,005
3c	N*S + A*S	6,78	6,64	4	> 0,25
4a	A*S	57,48	58,54	8	< 0,001
4b	N*S	16,54	16,02	6	< 0,005

N = narkotikabruk, A = angst/depresjoner, S = varig sykdom/lidelse

Hvis man forholder seg meget strengt til konfidensgraden $\alpha = 0,05$ kan man eliminere treveisinteraksjonsparameteren (nr. 1). Jeg kan imidlertid ikke se noen grunn til å være så streng, og tviholde på et nivå som først og fremst har historisk begrunnelse. Det er ut fra teoretiske betraktninger lite sannsynlig at noen av disse tre variablene er uavhengig av de to andre. Konklusjonen blir at disse tre variablene er uløselig knyttet til hverandre. En analyse av sammenhengene blir imidlertid ganske komplisert og til liten nytte i denne sammenheng. Jeg nøyer meg med å slå fast at *det er en meget sterk sammenheng mellom narkotikabruk og både varige sykdommer, og å ha angst/depresjoner.*

Hvis man likevel skulle godta en videre forenkling må man godta modell nr. 3c. Ytterligere eliminasjoner er ikke mulig. Denne viser at narkotikabruk henger sammen med å ha varige sykdommer eller lidelser og dette igjen henger sammen med å ha angst eller depresjoner.

Jeg holder fast ved at vurderingene av egen helse henger nøye sammen med hva man vurderer i forhold til, og at for rusmisbrukerne er standarden for god helse vesentlig lavere enn blant folk flest. Det er likevel slik at de som har konkrete lidelser vurderer sin helse også i forhold til dette, og disse vurderer sin helse systematisk dårligere enn de som ikke har slike lidelser. Samtidig er en meget betydelig andel av de innsatte narkotikabrukere, og dette er uløselig knyttet til å ha nettopp slik lidelser.

Den relativt lille forskjellen i vurdering av egen helse mellom fanger og befolkningen, jfr. tabell 43, viser derfor først og fremst at den subjektive vurdering av helsen er mer positiv enn man skulle forvente når man tar deres sykdomsbilde med i betraktning. Dette betyr ikke at de har en urealistisk forståelse av egen situasjon, men at de vurderer utfra en litt annen målestokk enn normalbefolkningen fordi det er så mange blant deres venner og bekjente som har en dårlig helsetilstand.

Familieforhold og sosialt nettverk

Varige sosiale relasjoner til familie og venner kan regnes som en av mange indikatorer på sosial tilpassning, og er av stor betydning for den enkeltes almene velvære. Når Christie hevder at lovbryterne er sosiale tapere (Christie 1982 s.93), tolker jeg ham dithen at det blant annet har med sosialt nettverk å gjøre. Både i utstrekning og kvalitet. Den kvalitative delen av det sosiale nettverket er det vanskelig å måle i en studie som denne. Omfanget kan jeg imidlertid si noe meningsfullt om. Tidligere undersøkelser har også indikert dårlig sosialt nettverk blant de innsatte (Fridhov 1991 s.30, Nilsson & Tham 1999 s.38, Otnes 1986 s.14).

Det er greit å start med de helt nære forhold; familien. Tabell 44 viser fangebefolkningen og befolkningen etter sivilstand.

Tabell 44: Sivilstand. Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=36	Total n=242	Befolkning
ugift	82,1	77,8	81,4	35,8
gift	5,3	11,1	6,2	51,1
skilt eller separert	12,6	5,6	11,6	11,4
enke/ enkemann	-	5,6	0,8	1,7
	100	100	100	

kilde: SSB. 1. januar 2000⁵⁴.

Det er en svært høy andel blant fangene som er ugift når man sammenligner med befolkningen forøvrig. Andelen er noe lavere blant kvinner enn blant menn, men den er meget høy også for kvinner. Sivilstand henger rimeligvis også sammen med alder, og forskjellene kan tenkes å skyldes at fangebefolkningen er overrepresentert i yngre aldersgrupper. Kvinnene i utvalget er også noe eldre enn mennene og kan derfor også være en grunn til forskjellene her. Det er derfor grunn til å undersøke sammenhengene mellom alder og sivilstatus grundigere. Tabell 45 gir et bilde av dette.

Tabell 45: Sivilstand etter alder. Prosent av totalen. Sammenlignet med normalpopulasjon i alderen 20- 64 år.

	18-24		25-29		30-39		40-64		Totalt	
	fanger	befolkning	fanger	befolkning	fanger	befolkning	fanger	befolkning	fanger	befolkning
Ugift	94,0	94,1	89,6	74,4	82,9	40,8	48,7	11,7	81,0	35,8
Gift	2,0	5,5	4,2	23,1	9,1	49,5	7,7	68,2	6,4	51,1
Før gift	4,0	0,3	6,3	2,4	8,1	9,7	43,6	20,1	12,7	13,1
Totalt alder:	21,2	7,8	20,3	9,3	41,9	18,9	16,5	37,5	100	100
	n=50		n=48		n=99		n=39		n=236	

Kilde for befolkningen: SSB⁵⁵

⁵⁴ I alderen 20-65 år pr. 1. januar 2000. Kilde: SSB *Folkemengde etter sivilstand, kjønn og alder. 1. januar 2000*
URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/folkemengde/tab-2000-04-11-01.html>

⁵⁵ Kilde: SSB. Tallene er hentet fra flere tabeller da jeg ikke fant en samlet oversikt for begge kjønn. Det er følgende:

Andel samboende, gifte, og ikke i samliv i ulike aldersgrupper. Menn. URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer/arkiv/tab-2000-02-11-02.html> , (lesedato: 6/2-01)

Andel samboende, gifte, og ikke i samliv i ulike aldersgrupper. Kvinner URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer/arkiv/tab-2000-02-11-01> (lesedato: 6/2-01)

De fleste (81 prosent) av fangene er ugifte. Dette mot bare 35,8 prosent i normalpopulasjonen. Det må kunne sies at det å være ugift er et hovedtrekk ved fangebefolkningen. I Otnes sin undersøkelse av straffbare i 1981 (Otnes 1986) er det et hovedtrekk at det er enslige, unge menn derav 6 av 10 var ugifte under 24 år. I mitt materiale er det bare 2 av 10 i denne gruppen⁵⁶. Det er imidlertid ikke helt sammenlignbare grupper. Otnes sitt utvalg inneholder alle som er funnet skyldig i løpet av det året, mens dette materialet kun ser på de som sitter i fengsel.

Denne sammenligningen som er foretatt i tabell 45 er litt problematisk fordi det er brukt litt ulike kategorier i grunnlagsmateriale som er nevnt i fotnote 59. Det gir derfor lite mening i å undersøke tabellen med hjelp av for eksempel regresjonsmodeller. Litt enkel håndregning gir en grov antydning som skulle være god nok selv om resultatene må tolkes med en viss forsiktighet.

I alle aldersgrupper er det flest ugifte blant de innsatte, og det er en større andel enn i befolkningen forøvrig. Naturlig nok er det størst andel ugifte i de yngste aldersgrupper. Her er også forskjellen mellom fanger og befolkningen ubetydelig. Sannsynligheten for å være ugift synker med alderen både for fanger og befolkningen forøvrig. Den synker imidlertid *mindre* for fangene. Hvis vi i stedet for å se på prosentdifferanser ser på oddsrater mellom kategoriene gift og ugift, ser vi at forskjellene *øker* med alderen for de innsatte sammenlignet med normalbefolkningen. I alderen 18-24 år er det 2,7 ganger høyere odds for at en innsatt er ugift enn gift. I alderen 25-29 år øker denne oddsraten til 6,6 og deretter til 11,1 i aldersgruppen 30-39 år. Størst er forskjellen for de eldste i gruppen 40-64 år der de innsatte har hele 36,9 ganger så høye odds for å være ugift enn gift sammenlignet med befolkningen⁵⁷.

Det at man er ugift betyr imidlertid ikke at man nødvendigvis er enslig eller ensom i andre henseender. I en del sosiale lag kan det være gode grunner for å ikke være gift, men å ha et tilsvarende godt samliv av like god kvalitet. Kjæresteforhold er også blitt trukket frem som viktig i forhold til å holde motivasjonen oppe (Hammerlin & Kristoffersen 1998 s.35ff.). Jeg har derfor også inkludert et spørsmål om de har kjæreste eller ikke. Det finnes desverre ikke noe sammenligningsgrunnlag for dette spørsmålet. Svarfordelingen er gjengitt i tabell 46.

Tabell 46: Har du kjæreste? Antall og prosent.

	Frekvens	Prosent
Ja	117	47,4
Nei	116	47,0
ubesvart	14	5,7
	247	100

Folkemengde etter sivilstand, kjønn og alder 1. januar 2000. URL:

<http://www.ssb.no/emner/02/01/10/folkemengde/tab-2000-04-11-01.html> (lesedato: 6/2-01).

Sammenligningsgrunnlaget er noe skjevt for den yngste kategorien grunnet aldersgruppering hos SSB. Jeg har bare fra 18 år i mitt utvalg. SSB klassifiserer 15-19 og 20-24 år. Det blir skjevt uansett om jeg bruker 15-24 år eller 20-24 år. Jeg finner det mest rimelig å bruke 20-24 år da langt de fleste i denne alderen i mitt utvalg er i alderen 20-24 år.

På totalandelen er det sammenlignet andel i hver aldersgruppe i utvalget med totalandelen i befolkningen over 15 år. Valget av 15 år som grense er valgt utfra tilgjengelig statistikk. Se ovenfor.

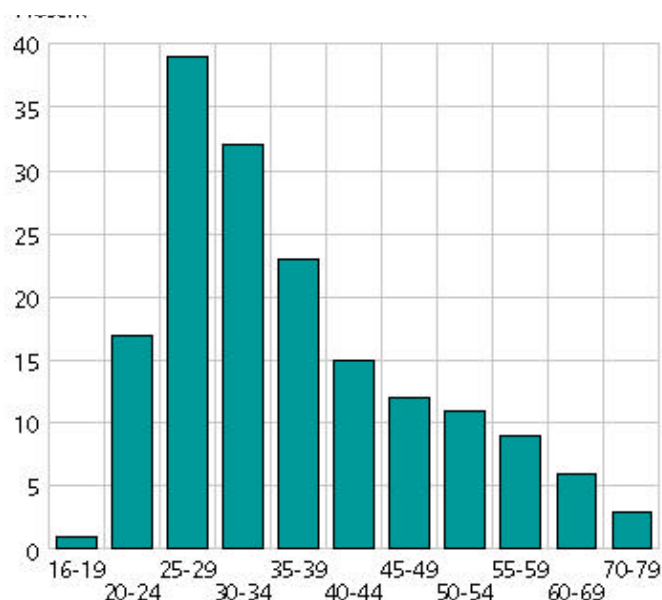
⁵⁶ I Otnes sitt materiale er det ikke skilt ut samboende, og disse vil da inngå som ugifte. Det er tatt høyde for det i sammenligningen.

⁵⁷ Sammenligning av sannsynligheter for å være ugift fremfor gift ved bruk av oddsrater. Utrekninger: 18 – 24 år: $94 * 5,5 / (2 * 94,1) = 2,7$. 25 – 29 år: $89,6 * 23,1 / (4,2 * 74,4) = 6,6$. 30 – 39 år: $82,9 * 49,5 / (9,1 * 40,8) = 11,1$. 40 – 64 år: $48,7 * 68,2 / (7,7 * 11,7) = 36,9$.

Det er omtrent halvparten som har kjæreste. Av disse er det rimeligvis noen som er samboere. Kategorien samboer kan det være fristende å se på som tilnærmet likestilt med å være gift. Det er imidlertid mulig at det er en forhastet slutning. Fanger er en gruppe av befolkningen som skiller seg fra normalbefolkningen forøvrig. Med en stor andel som er hjemløse eller bor på hospits er det grunn til å tro at et samboerskap kan være noe mer flyktig enn ellers i befolkningen. Hvis kjæresten har et sted å bo flytter man selvfølgelig inn hvis man ikke har noe bosted selv. Det kan derfor være mer rimelig å betrakte samboerskap som ikke nødvendigvis så mye mer enn det å ha kjæreste.

Det er uansett av verdi å sammenligne med normalbefolkningen, men jeg har ikke klart å finne en god tabell som viser andel samboere blant befolkningen forøvrig. Jeg har derimot klart å finne et diagram. Figur 2 viser andelen samboere blant menn i ulike aldersgrupper i befolkningen. Grunnet den særdeles lille andelen kvinner i mitt materiale og fangebefolkningen generelt er det mest naturlig å bruke tall for menn da jeg ikke har funnet en samlet oversikt for begge kjønn sammen.

Figur 2: Andel samboere i befolkningen i ulike aldersgrupper. Menn. 1999. Prosent.

Kilde: SSB⁵⁸.

Tilsvarende fordeling for fangene fremkommer av tabell 47.

Tabell 47: Andel samboere blant fangebefolkningen. Prosent.

	18-24 år n=50	25-29 år n=48	30-39 år n=99	40-64 år n=39	Totalt n=236
Andel samboer	22,0	20,8	27,3	23,1	24,2

I aldersgruppen 25-29 år ser det ut til at de innsatte i betydelig mindre grad enn normalbefolkningen er samboere. De over 40 år er imidlertid samboere i langt større grad enn normalbefolkningen.

⁵⁸ URL: <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer/>

Det er vanskelig å konkludere med noe på grunnlag av de tilgjengelige data. Dersom man spekulerer litt videre på hva jeg antydte ovenfor har kanskje denne gruppen ikke så stabile og planlagte samboerskap som det man ellers forbinder med det å være samboer. Med en taperteori i bakhodet kan man se på det som en del av en tapsliste på kjønnsmarkedet når man er ung, og et praktisk uttrykk etterhvert som man blir eldre, og har det vanskelig på boligmarkedet slik jeg antydte ovenfor.

Denne tolkningen er svært teoriavhengig og bruker teori til å belyse empiri fremfor motsatt. Dette kan bare rettferdiggjøres ved å se på dataene i forhold til det inntrykket man får av det totale bildet. Altså å tolke disse enkeltdataene i forhold til det store bildet som blir penslet ut i de andre kapitlene. Det er imidlertid ikke noen logisk nødvendighet mellom helheten og denne tolkningen. I kapitlet om fangenes økonomiske og materielle situasjon kom det frem hvordan fangene har problemer på boligmarkedet. Min tolkning av samboerskap som delvis uttrykk for vansker på boligmarkedet for de eldre aldersgrupper er forenlig med disse funnene.

Tabell 48: Antall barn etter kjønn. Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=37	Total n=243
ingen barn	56,6	35,1	53,1
1 barn	22,0	27,0	22,6
2 barn	16,6	13,5	16,0
3 eller flere barn	4,9	24,3	7,8
	100	100	100

Tabell 48 viser at omtrent halvparten av de innsatte har barn. Det er vanligere å ha barn blant de kvinnelige fangene enn blant mennene. En grunn kan være at kvinnene i noe større grad enn mennene er gift eller samboende. Det ser også ut til at kvinnene jevnt over er noe eldre enn mennene, slik at det er rimelig å forvente at de i større grad enn mennene har rukket å få barn.

Viktigere er det å gripe tak i at omtrent halvparten av de innsatte har barn, og det er liten tvil om at det er problematisk å være fengslet i forhold til det å være forelder (Grambo 2000, Christensen 1999 s. 74 ff., Bjercke et.al. 1994). Det er ikke minst problematisk for barna når foreldre blir fengslet (ibid). I dette kapitlet er det forhold før fengsling som er temaet, og tabell 49 viser hvor ofte de innsatte hadde kontakt med minst et barn i tiden før fengslingen. I de tilfeller der den innsatte har flere barn er det den hyppigste kontakten som er tatt med i tabellen.

Tabell 49: Kontakt med barn i tiden før fengsling. Prosent.

	Menn n=85	Kvinner n=22	Total n=107
Omtrent daglig	34,1	27,3	32,7
Omtrent hver uke, men ikke daglig	16,5	18,2	16,8
Omtrent hver måned, men ikke hver uke	11,8	27,3	15,0
Noen ganger i året, men ikke hver måned	11,8	18,2	13,1
Sjeldnere enn hvert år	25,9	9,1	22,4
Totalt	100	100	100

Av de som har barn er det imidlertid et fåtall som hadde daglig kontakt med barna før fengsling. Kun en tredjedel har kontakt med barna daglig. Omtrent halvparten hadde kontakt sjeldnere enn hver uke, og 35 prosent sjeldnere enn hver måned. Blant de som svarer at de har kontakt sjeldnere enn hvert år er det en del som reelt sett aldri har kontakt⁵⁹. Det var ikke et svaralternativ for dette i spørreskjemaet slik at disse er kodet som ”sjeldnere enn hvert år”.

Det er mange som ikke har daglig kontakt med barna sine. En opplagt grunn kan være at foreldrene ikke bor sammen, og at barna bor hos den andre parten. Hvorvidt de har bodd sammen før vites ikke. Jeg har ikke data om de bor sammen med faren/moren til barna nå. Videre kan det tenkes at barnet er blitt såpass stort at det har flyttet ut av normale grunner. En annen mulighet er at de har mistet foreldreretten eller samværsretten. Dette er det som sagt ikke gått nærmere inn på. Det som det imidlertid er mulig å undersøke direkte er om manglende kontakt med barna skyldes at de har flyttet hjemmefra grunnet at de er blitt gamle nok til det. Tabell 50 viser kontakt med barna etter yngste barns alder.

Tabell 50: Kontakt med barn. Yngste barns alder. Prosent.

	Under 16 n=89	Fra 16 n=15	Totalt n=104
Omtrent daglig	34,8	26,7	33,7
Omtrent hver uke, men ikke daglig	15,7	13,3	15,4
Omtrent hver måned, men ikke hver uke	15,7	13,3	15,4
Noen ganger i året, men ikke hver måned	14,6	6,7	13,5
Sjeldnere enn hvert år	19,1	40,0	22,1
Total	100	100	100

De aller fleste barna er under 16 år (86 prosent), men det er bare en relativt liten andel som oppgir at de har kontakt med barna daglig. Blant disse er det 36 prosent som oppgir at de treffer barnet sjeldnere enn hver måned⁶⁰. Det er vanskelig å konkludere når det ikke foreligger data om årsaker til manglende kontakt med barn. Det synes imidlertid som om fangene har mye mindre kontakt med sine barn enn man vanligvis ville forvente av foreldre. Dette gjelder særlig for de med små barn, men gjelder også for de med barn over 16 år.

For et betydelig andel vil dermed fenglingen ikke bety særlig stor endring i forhold til hvor ofte de treffer barna da mange uansett har relativt sjelden – eller aldri – kontakt med barna sine.

På spørsmål om kontakt med foreldre, søsken og venner er det brukt nesten identiske formuleringer som i levekårsundersøkelsen fra 1998. I spørsmålene rettet til fangene er det kun lagt til ”... i tiden før fengslingen” på slutten av hvert spørsmål. Tabell 51 gir en sammenfatning av kontakt med foreldre, søsken og venner⁶¹.

⁵⁹ Selv om det ikke var et svaralternativ for dette i skjemaet, kom det frem i samtale og i kommentarer i margene at det er en del som aldri treffer barna sine. Usikkert hvor mange dette gjelder.

⁶⁰ Det er egentlig 114 som oppgir at de har barn, men det er bare 104 som svarer på hvor ofte de har kontakt med barna. Det virker ikke urimelig å gjette på at disse som ikke svarer på det spørsmålet kanskje nettopp ikke har kontakt med barna.

⁶¹ For disse spørsmålene gjelder det samme som for kontakt med barna; at en del oppga at de aldri hadde kontakt, og at disse er kodet som ”sjeldnere enn hvert år”.

Tabell 51: Spørsmål om sosial nettverk. Prosent.

	Menn	Kvinner	Totalt	Befolkning
Treffer foreldre sjeldnere enn hvert år	12,6	25,8	14,4	2,6
Treffer søsken sjeldnere enn hvert år	12,1	19,4	13,1	4,7
Har ikke venner i nærmiljøet	17,6	22,2	18,3	8,7
Har ikke venner andre steder	24,9	21,6	24,4	26,0

Kilde for normalbefolkningen: SSBs levekårsundersøkelse for 1998⁶². For foreldre er det kun tatt med de som har foreldre som er i live. For søsken er det kun for de som har søsken.

Blant de innsatte er det opptil flere ganger større andel enn i befolkningen som oppgir at de kun har kontakt med venner og familie 'sjeldnere enn hvert år'. Det eneste punktet de innsatte ikke skiller seg ut er om de har venner andre steder enn i nærmiljøet. Her er det ganske likt med normalbefolkningen. Dette styrker antagelsen om at det er en gjennomgående tendens til at fangebefolkningen har et meget svakere nettverk enn befolkningen forøvrig.

Det må tilføyes at når det gjelder venner, ble det spurt om *gode* venner. Under datainnsamlingen ble jeg påtakelig ofte spurt om hva jeg mente med gode venner. Det mange av dem lurte på var om de skulle ta med hva de kalte for *rusvenner* som de var meget usikre på om kvalifiserte til å bli kalt gode venner. Det kan være lite rom for vennskap på gata i rusmisbrukermiljøene. Likevel legger Frantzsen vekt på at det er en sosialitet i miljøet som er svært viktig, og det kan være vanskelig å skille mellom slik sosialitet mellom folk i samme båt og vennskap. Noen ganger føles det som vennskap selv om det egentlig handler mest om dop (Frantzsen 2001 s. 49ff.). Jeg hadde liten annen mulighet enn til å be dem krysse av for det de selv mente passet best. Om det da ble til om de krysset av for å ha gode venner eller ikke, varierte nok i betydelig grad.

Dette kaster noe lys over hvordan det kan ha seg at de skårer like godt som normalbefolkningen når det gjelder venner andre steder enn i nærmiljøet. Hvis det er slik at de har mistet kontakten på daglig basis med andre enn rusvenner, betyr det kanskje at de vennene de hadde i tankene når de svarte, ikke er rusvenner, men folk de kjenner fra andre miljøer eller andre tider. På dette punktet kan de ha nokså lik bakgrunn som normalbefolkningen.

Den mest rimelige tolkningen blir dermed at det er de innsattes daglige sosiale nettverk som er svakt. Når det kommer til noe fjernere kontakter stiller de mer likt med befolkningen forøvrig, men disse kontaktene er nettopp noe fjernere. Den familiære kontakten (med foreldre og søsken) er også svak.

Et noe mer direkte mål på de kvalitative sidene ved det sosiale nettverket er spørsmålene om de hadde noen de kunne snakke fortrolig med og om de ofte følte seg ensomme i tiden før fengsling. Tilsvarende spørsmål ble stilt til normalbefolkningen i -98. Blant de innsatte var det en av fire som ikke hadde noen som stod en nær og som de kunne snakke fortrolig med. Blant befolkningen var dette tallet 15 prosent⁶³.

Det siste spørsmålet om sosial kontakt dreide seg om hvor ofte de følte seg ensomme i tiden før fengsling. Tabell 52 gjengir svarfordelingen.

⁶² Spørsmålet ikke stilt til intervjuobjekter over 80 år.

⁶³ Kilde for normalbefolkningen: SSBs levekårsundersøkelse 1998.

Tabell 52: Hendte det at du følte deg ensom i tiden før fengsling? Prosent.

	Mann n=209	Kvinne n=37	Totalt N=246	Befolkningen
Ofte	29,7	16,2	27,6	3,5
av og til	24,9	43,2	27,6	17,7
sjelden	18,2	18,9	18,3	30,4
Aldri	27,3	21,6	26,4	48,4
	100	100	100	100

Kilde for normalbefolkning: SSBs leveårsundersøkelse 1998.

Det er over åtte ganger så stor andel blant fangene som blant befolkningen som oppgir at de ofte følte seg ensom. Over halvparten av fangene følte seg ensom av og til eller ofte mot omtrent to av ti i normalbefolkningen. Tilsvarende er det omtrent en av fire blant fangene som aldri følte seg ensom mot nesten halvparten i befolkningen. Det er nokså entydig at fangene i langt større grad føler seg ensomme enn normalbefolkningen.

Sammenfatning om sosial kontakt.

Som en oppsummering kan det se ut som om fangebefolkningen generelt er i en mindre stabil familiær situasjon enn normalbefolkningen. De er enslige, men det er ikke fordi de er unge. Mange har barn, men svært få av dem har kontakt med dem daglig.

Det sosiale nettverket forøvrig er dårligere enn i normalbefolkningen. Det er en betydelig andel med liten eller ingen kontakt med foreldre og søsken. De har også dårligere sosialt nettverk utenom familien, med en høy andel med få eller ingen gode venner. På den bakgrunn er det ikke overraskende at også mange sier at de ikke har noen å snakke fortrolig med og at de ofte føler seg ensomme.

Det er en viss verdi i å sammenfatte disse funnene på en oversiktlig måte. I Levekårsundersøkelsen fra 1995 har de løst det ved å lage noen enkle kategorier. De er som følger: *Sjelden eller helt uten kontakt med familie*. Dette er foreldre, søsken og egne barn 16 år og over. Sjelden vil si sjeldnere enn hver måned. Uten slik kontakt inkluderer f.eks. at foreldre ikke er i live, eller at vedkommende ikke har barn. *Svak familietilknytning*. Vedkommende fyller foregående betingelser og bor dessuten alene. *Sjelden kontakt med, eller helt uten gode venner på bostedet*. Enten har personen ingen gode venner på bostedet eller har kontakt med venner sjeldnere enn hver måned. *Familie- og vennekontakt sjeldnere enn hver uke*⁶⁴. Har hverken kontakt med familie eller venner hver uke. (Se forøvrig definisjoner i Levekårsundersøkelsen 1995 s. 156). Disse målene er oppsummert i tabell 53.

Tabell 53: Oppsummerende om sosial kontakt. Prosent.

	Fanger n=247	Befolkning n=1827
Sjelden eller helt uten kontakt med familie	26,3	12
Svak familietilknytning	14,0	3
Sjelden kontakt med eller helt uten gode venner i nærmiljøet	22,7	16
Familie- og vennekontakt sjeldnere enn hver uke	13,8	10

Kilde for normalbefolkningen: Levekårsundersøkelsen 1995 tabell 51 s. 158.

⁶⁴ Grunnet at det i spørreskjemaet ikke er spesifisert hyppighet på kontakt med barn på henholdsvis under og over 16 år, går det ikke an å skille dette strengt. Det er 15 personer som har barn både over og under 16 år. Disse er her behandlet som over 16 år.

Nok en gang viser tallenes tale at de innsatte skårer veldig dårlig på mål på sosialt nettverk. Det ser ut til at det er særlig familiekontakten som er dårlig. Her er forskjellen mellom fangene og befolkningen størst. Vennekontakten er heller ikke god, men det ser ut til at når man utvider til kontakt med enten venner eller familie blir forskjellen i forhold til befolkningen langt mindre dramatisk.

Vurderinger av arbeid og skole i fengslet

Det er arbeidsplikt for domsfanger i norske fengsler. Det betyr at så sant man er i stand til det, skal man jobbe eller gå på skole. Arbeid eller skolegang i fengsel er derfor en sentral del av tiden i fengsel, og er noe de aller fleste domsfangene har grunnlag for å uttale seg om. De av de varetektsinnsatte som ikke sitter på brev- og besøksforbud har også som oftest tilbud om jobb eller skole. Spørsmålet om vurdering av yrkestrening og skole er ikke utformet som gjensidige utelukkende kategorier. Det er derfor meget mulig at flere har svart på begge deler. De innsatte kan ha delvis skole og delvis jobb i fengsel. Da mange av respondentene er tidligere straffede kan det godt hende at de svarer på grunnlag av tidligere erfaringer.

Jeg tar utgangspunkt i hvordan de innsatte svarer på spørsmålet om de vurderer skolegang og yrkestrening i fengslet som positiv eller negativt. Svarkategoriene er på en skala fra ”veldig positiv” til ”veldig negativ”. I tillegg er det en svarkategori ”ingen betydning” som var ment som et svar utenfor skalaen der det var tenkt at man kunne krysse av hvis man f.eks. ikke hadde gått på skole. Dette var sannsynligvis ikke en god operasjonalisering og det er ikke sikkert at denne svarkategorien ble oppfattet slik av respondentene. Jeg kan tenke meg to mulige tolkninger av hvorfor fangene kan ha valgt denne svarkategorien. Enten at de ikke har deltatt i f.eks. arbeid (slik kategorien var intendert) eller at de svarer som om det er en nøytral kategori tilsvarende ”hverken positivt eller negativt”.

Det er noen som har svart ”ingen betydning” på både spørsmålet om vurdering av skole og vurdering av arbeid. Det kan altså bety at de ikke har grunnlag for å uttale seg om noen av delene fordi de ikke har deltatt. På tross av arbeidsplikten er det en del som ikke er sysselsatt i fengslet. Det kan skyldes at de nettopp er satt inn eller nettopp flyttet til den aktuelle anstalten, og det kan ta litt tid før de får arbeid. Det kan også skyldes selvvalgt isolasjon, eller sykdom som gjør at de ikke kan sysselsettes i arbeid eller skole på vanlig måte.

Mange av de som sitter i varetekt har ikke det samme sysselsettingstilbudet som domsinnsatte. Dels kan det skyldes at de sitter på brev og besøksforbud, men det kan også skyldes at de ikke har arbeidsplikt slik som de domsinnsatte. En del varetektsinnsatte som er likevel sysselsatt. De som ikke sitter på ’forbud’ har i utgangspunktet tilgang på samme type sysselsetting som domsinnsatte. Men også de som sitter på ’forbud’ kan ha tilbud om selvstudium eller arbeid på cella.

Det er mulig at noen som har hatt yrkesopplæring i fengslet, men ikke fikk noe ut av det på den ene eller andre måten svarer ”ingen betydning”. Det virker imidlertid mer rimelig at vedkommende ville svare ”verken positivt eller negativt” i et slikt tilfelle siden dette er et klarere svaralternativ. Jeg har vært nødt til å foreta et valg i forhold til tolkning av svarene, og jeg har valgt å behandle samtlige som svarte ”ingen betydning” som om de ikke har deltatt i det aktuelle tilbudet og har altså ikke tatt dem med i denne analysen. Dette gjør at det er kun de som har valgt en av de andre kategoriene som er tatt med⁶⁵. På tross av usikkerheten knyttet til denne variabelens pålitelighet gir det mening å foreta holdbare analyser på dette grunnlag.

⁶⁵ Det er 97 personer som er ekskludert fra analysen. 70 av disse svarte ’ingen betydning’ på begge spørsmålene. Det er usikkert om disse ikke er sysselsatt, eller om det er andre grunner for svaret.

Yrkestrening

I følge stortingsmelding nr 27 om kriminalomsorgen står beskrivelse av arbeid og skole i fengsel under hovedkapitlet om "Tiltak for å motvirke nye straffbare handlinger og negative følger av fullbyrdingen", og man må gå ut fra at dette er den overordnede hensikt med både arbeid og skole. Avsnittene er meget korte, men noen generelle trekk nevnes. Målet med arbeidet er ifølge stortingsmeldingen dels å ivareta normaliseringshensyn ved at de innsatte får leve et regelmessig liv slik man må gjøre i arbeidslivet utenfor fengslet, samt å gi de innsatte kvalifikasjoner som kan brukes i arbeidslivet senere. Arbeidets verdi i seg selv som "...mulighet til aktivitet og utfoldelse (...) [arbeidsfellesskapet] kan være personlig stimulerende og føre til menneskelig kontakt og vennskap..." (s. 70). Men meldingen vedkjenner at en del av arbeidstilbudet i liten grad er yrkesmessig kvalifiserende (St meld nr 27 1997-98 s. 70).

Tilbudet varierer noe fra anstalt til anstalt, men er stort sett konsentrert rundt enklere arbeidsoppgaver. Enkelte steder er det tilbud om å ta fagbrev i et eller annet håndverk som møbelsnekker eller mekaniker. Dette er imidlertid reelt sett et tilbud til de færreste. Ikke minst fordi det tar lang tid og man må derfor sitte på lange dommer for å nyttiggjøre seg et slikt tilbud.

De fleste som jobber i fengslet, jobber med enkelt manuelt arbeid. Dette kan være å sette sammen gardinoppheng (Fredrikstad kr.f.) eller spikre paller (Trøgstad kr.f.). Noen steder er det også snekkerverksted der det lages for eksempel enkle møbler som trebenker, bord og skap (Hamar kr.f.). I tillegg er det i alle fengslene/ avdelingene en ganggutt som vasker fellesrom og korridorer. Det er mitt inntrykk at det aller meste av arbeidstilbudet i de aktuelle fengslene⁶⁶ er det som i stortingsmeldingen blir omtalt som "lite yrkesmessig kvalifiserende" (Stortingsmelding nr. 27 s.70). Vegheim har vist at mye av arbeidet som tilbys kvinnelige fanger er "typiske kvinnesysler, men uten mulighet for formell kompetanse" som bærer mer preg av husmorarbeid enn arbeidstrening⁶⁷ (Solheim et.al. 1989, Vegheim 1994 s.87).

Respondentene ble spurt om hvordan de vurderte yrkestrening i fengslet på en skala fra veldig positivt til veldig negativt. Tabell 54 gjengir svarfordelingen.

Tabell 54: Vurdering av yrkestrening. Prosent.

	mann n=101	kvinne n=20	totalt n=121
Veldig positivt	9,9	10	9,9
Litt positivt	22,8	30	24,0
Hverken positivt eller negativt	30,7	30	30,6
Litt negativt	5,9	10	6,6
Veldig negativt	30,7	20	29,0
	100	100	100

Det ser ut til at utvalget fordeler seg nokså likt over de tre kategoriene positivt, nøytralt, og negativt. Det er likevel en tendens til at de som vurderer det som negativt gjerne er veldig negative, mens de som vurderer det positivt oftest er bare litt positive. Det er kun små forskjeller mellom menns og kvinners vurderinger.

⁶⁶ Dette er altså Hamar, Gjøvik, Trøgstad, Oslo, Fredrikstad, Sarpsborg, og Kongsvinger kretsfengsler. I tillegg Bredtveit fengsel.

⁶⁷ Vegheims undersøkelse er om Bredtveit kvinnefengsel.

Det kan være rimelig å anta at fangenes vurdering av yrkestrening i fengsel har sammenheng med hva slags skole- og yrkesbakgrunn de har fra før. Med utgangspunkt i hva slags arbeid det er tilbud om i fengslene er det grunn til å tro at for de som har en del arbeidserfaring fra før av vil arbeidet i fengslet gi liten eller ingen reelt nyttig yrkestrening, for de som har ingen eller svært lite arbeidserfaring fra før av – og disse er det mange av – kan ha et mer positivt utbytte av arbeidet.

For å undersøke denne hypotesen har jeg sett på vurderingene av yrkestrening i sammenheng med to variabler som måler yrkestilknytning før fengsling. Det er spørsmålene om de var i lønnet arbeid ved innsettelse og om de på grunnlag av arbeid eller utdanning har et yrke de betrakter som sitt. Dette er gjengitt i modell 8.

Modell 8: Baseline logitmodell for vurdering av yrkestrening i fengsel. Positivt og nøytralt sammenlignes med negativt. Etter lønnsarbeid før innsettelse og etter å ha et yrke på grunnlag av utdanning/erfaring.

		B	S.E	p	Exp(B)
Yrkestrening					
Positivt	Intercept	-,713	,542	,188	
	Ikke i lønnet arbeid	,672	,513	,191	1,958
	Var i lønnet arbeid	0	,	,	,
	Yrke som er sitt	,228	,459	,620	1,256
	Ikke yrke som er sitt	0	,	,	,
Nøytralt	Intercept	,134	,479	,780	
	Ikke i lønnet arbeid	-,110	,486	,821	,896
	Var i lønnet arbeid	0	,	,	,
	Yrke som er sitt	-,489	,461	,289	,614
	Ikke yrke som er sitt	0	,	,	,

Model fit: $p=0,80$

Det ser ikke ut til å ha noe å si for vurderingen av yrkestreningen hva slags yrkestilknytning de har fra før av. Alle parametrene er langt fra signifikante, og det gir ingen grunn til å tro at det er en systematisk sammenheng mellom yrkestilknytning og vurdering av yrkestrening i fengslet. Det er mulig at bedre utarbeidede variable ville avdekket slike sammenhenger, men foreløpig må det sees etter andre innfallsvinkler.

En mulig forklaring på dette resultatet er at arbeidstilbudet i fengslet ikke dreier seg om yrkestrening. I Stortingsmeldingen nr 27 nevnes det at det nok er meget lite av fengselsarbeidet som er kompetansegivende (s.70). I annen fengselslitteratur er arbeidsdriften blitt omtalt som ”i stor grad meningsløst” (Mathiesen 1995 s. 54), og som ”kjedelig og samlebåndspreget” (Gåsemyr 1999 s.19, Simon 1999 s. 114). Mitt inntrykk fra fengselsbesøkene går i samme retning. Det var ingen fengsler i mitt utvalg som hadde gårdrift eller gartneri, men dette er arbeid som er blitt fremstilt som positivt av andre (Gustafson et.al.1991 s. 47, Hammerlin & Kristoffersen 1998 s. 83).

Hvis det er slik at arbeidsdriften i de aktuelle anstaltene ikke gir reell yrkestrening må vi se etter andre momenter ved arbeidsdriften i fengslet som gjør at fangene svarer på spørsmålet slik de gjør. Spørsmålet er hva fangene legger i begrepet ’yrkestrening’. Da jeg formulerte spørsmålet var det yrkestrening som utkomme av arbeidet i fengslet jeg hadde i tankene. I ettertid ser jeg at spørsmålet like gjerne kan tolkes som om jeg spør etter en vurdering av *den aktiviteten de er i*. Spørsmålet er altså om de svarte på spørsmålet som en vurdering av hva de fikk ut av aktiviteten, eller som en vurderingen av det å delta i aktiviteten i seg selv.

Som jeg har vært inne på ovenfor, er det lite av arbeidet i fengslet som reelt sett er

kompetansegivende. Dermed kan spørsmålet virke nokså irrelevant i de innsattes øyne, og spørsmålet kan bli tolket i en annen retning. At respondenten omtolker spørsmål på denne måten er kjent fra metodelitteraturen, og det kan ikke utelukkes at det har skjedd her. Foddy (1994) argumenterer med utgangspunkt i symbolsk interaksjonisme at respondentene vil søke å finne andre meningsfulle tolkninger av spørsmålet hvis den intenderte meningen fra forskerens side ikke fanger godt nok den virkelighet respondenten kan svare for.

They will try to ascertain the researchers' reasons for asking the questions, determine what assumptions the researchers hold regarding to them, and so on. (...) If the questions are not clearly expressed, respondents will do their best to clarify them for themselves so that they can answer them. (Foddy 1994 s.21).

En mulig forklaring er altså at spørsmålet ikke forstås som et spørsmål om hvilken fremtidig nytteverdi de har fått av arbeidet i anstalten. Rett og slett fordi fangene ikke kan tenke seg at arbeidet i anstaltene skulle gi slik nytteverdi. Tolkningen av spørsmålet kan dermed heller ha vært i retning av arbeidet i seg selv og dets funksjon som tidtrøyte. I den grad arbeidet i fengsel kan bidra med å bryte opp følelsen av monotoni og innesperring kan det oppleves som positivt. Arbeidet kan også ha sosiale funksjoner i form av å gi mulighet til fellesskap med de medinnsatte. I mange av anstaltene er dette et knapt gode. Simon viser at arbeid i fengsel i meget stor grad er viktig for de innsatte nettopp i kraft av å få tiden til å gå og som sosial arena (Simon 1999 s. 124).

Når man ser på det slik, er det mindre grunn til å anta at vurdering av yrkestrening i fengslet må ha noen sammenheng med sysselsetting før fengsling. Dermed må man ta et helt annet utgangspunkt ved analysen. Med utgangspunkt i at svarene på dette spørsmålet handler mer om sosiale eller psykososiale faktorer, bør det være mulig å finne sammenhenger med variabler som har med disse dimensjonene å gjøre.

Det eneste spørsmålet i spørreskjemaet som kan knyttes direkte til trivsel på arbeidsplassen er et spørsmål om vurdering av verksbetjentens betydning for den innsattes trivsel. Det vil være å forvente at det er en sammenheng mellom vurdering av yrkestrening og vurdering av verksbetjent.

Videre kan man tenke seg at de som er mest nedkjørte fysisk og psykisk kan ha et utbytte av å komme i rutinemessig aktivitet som de behersker mens de kommer seg til hektene igjen (jfr. kapittel om helse i fengsel). Hvis det er slik som Simon (1999 s.124) antyder at arbeidet er et sted der man kan få egne problemer på avstand gjennom aktivitet og sosialt fellesskap vil det være rimelig å forvente at de som er mest nedkjørte i større grad vil sette pris på å være i arbeid av den grunn. Jeg har tidligere argumentert for å bruke narkotikabruk som en slik indikator på nedkjørthet, og bruker det på tilsvarende måte her.

Jeg undersøker derfor dette nærmere ved å se på sammenhengene mellom narkotikabruk⁶⁸ og hvordan de synes verksbetjentene virker inn på deres trivsel i hverdagen. Dette er vist i modell 9.

⁶⁸ Denne kunne tilpasses ved å behandle variabelen som ordinal med tre nivåer. Kategoriseringen er gjort på samme måte som i kapittelet om helse.

Modell 9: Logitmodell for å vurdere yrkestrening i fengsel som positivt sammenlignet med nøytralt/negativt. Etter narkotikabruk og vurdering av verksbetjents betydning for trivsel.

		B	S.E	p	Exp(B)
Yrkestrening					
Positivt	Intercept	-3,094	,667	,000	
	Narko	,757	,323	,019	2,132
	Betjent +	1,648	,494	,001	5,194
	Betjent ÷/nøytral	0 ^a	,	,	,

Model fit: $p=0,97$. 33% av cellene har $n<5$

Narkotikabruk behandles som ordinal og har verdiene 1 = ikke-bruker, 2 = bruker og 3 = betydelig bruker.

I denne modellen øker oddsen for å vurdere yrkestrening som positivt fremfor nøytralt eller negativt med 113 prosent for hvert nivå av narkotikabruk (tre nivåer). Modellen sier med andre ord at desto mer narkotika man oppgir å bruke desto større er sannsynligheten for å vurdere yrkestreningen i fengslet som positiv. Dernest viser modellen at oddsen for å vurdere yrkestreningen som positiv fremfor nøytral/negativ blir mer enn femdoblet hvis verksbetjenten påvirker hverdagen i fengslet i positiv retning.

Dette viser for det første at det som har mest å si for vurdering av yrkestrening i fengslet som positivt, er verksbetjenten(e). De som synes verksbetjenten er en hyggelig fyr vil i større grad vurdere arbeidet som positivt enn de som ikke vurderer verksbetjenten slik. Dette støtter hypotesen om at vurdering av yrkestreningen i fengslet har mer med generell trivsel og tidtrøytte å gjøre enn med faktisk arbeidstrening og tilegning av et håndverk.

Jeg tidligere argumentert for å bruke narkotikabruk som en indikator ikke bare på helse, men også på mer fundamentale livsmestringsproblemer. Med en slik tolkning vil det si at jo mer nedkjørt man er fysisk og psykisk, desto mer positivt vurderer man arbeidet i anstalten. Grunnene til dette kan søkes i de sidene ved yrkestrening som har med helse og det psykososiale å gjøre. Sammenhengene her er imidlertid langt mindre opplagt. Man kan undres over om det kan være slik at den gruppen som er mer nedkjørte enn andre i større grad vil oppleve det som positivt å være i aktivitet på tross av at arbeidet i seg selv ikke er så meningsfullt. For disse som lever et til dels rotløst og slitsom liv på gata vil det å komme inn i faste rammer som strukturerer hverdagen kunne oppleves som positivt fordi tiden går av seg selv, og dagen er lagt opp på forhånd. For folk som kommer fra mer ordnede forhold og er vant til at hverdagen er strukturert gjennom f.eks. jobb er det mindre sannsynlig at denne siden ved fengselslivet oppleves som noe spesielt positivt med mindre det er positivt av andre grunner. Det er ikke dermed sagt at narkotikabrukere opplever selve arbeidsoppgavene bedre eller mer interessant enn andre, men det handler om å være i aktivitet, og at livet faller inn i strukturer som gjør livet litt mindre slitsomt for en periode.

Hva er det som gjør at de innsatte vurderer arbeidet som negativt? Tabell 8 viste at variablene om tidligere yrkeserfaring heller ikke kunne kaste noe lys over negativ vurdering. Det kan tenkes at noen av de samme faktorer som hadde innvirkning på å vurdere arbeidet som positivt også virker inn på i hvilken grad fangene vurderer arbeidet som negativt. Dette er undersøkt i modell 10⁶⁹.

⁶⁹ Det må imidlertid gjøres oppmerksom på at vurderingen av denne modellens tilpassning til data (p-verdien) er meget usikker grunnet for mange lave cellefrekvenser.

Modell 10: Logitmodell for å vurdere yrkestrening som negativt sammenlignet med positivt/nøytralt. Etter narkotikabruk og verksbetjent betydning for trivsel.

		B	S.E	p	Exp(B)
Yrkestrening					
Negativt	Intercept	,014	,542	,979	
	Narko	-,682	,344	,048	,506
	Betjent ÷	1,110	,597	,063	3,034
	Betjent +/nøytral	0	,	,	,

Model fit: $p=0,51$. 50% av cellene har $n<5$

Narko har følgende kategorier: 1=ikke bruker, 2=bruker, 3= betydelig bruker.

Resultatene er ikke like klare når det gjelder å vurdere yrkestreningen som negativ. Narkotikabruk er bare så vidt signifikant på signifikansnivå $\alpha=0,05$ og verksbetjentens betydning er det enda noe svakere belegg for⁷⁰.

Retningen av effektene er imidlertid i samsvar med de foregående funnene. Høyere nivå av narkotikabruk gir mindre sannsynlighet for å vurdere yrkestrening som negativ. Tilsvarende vil de som synes verksbetjenten bidrar negativt til den daglige trivsel også i større grad vurdere yrkestreningen som negativ. Dette støtter opp under de tidligere tolkning av svarene ovenfor.

Fengselsarbeid og arbeidsmarkedet

I fengselsloven av 1958 står det i § 17 at "Ved valg av arbeid skal man i den grad forholdene tillater det, ta hensyn til den innsattes evner og ferdighet, og til hans muligheter for opplæring og beskjeftigelse etter løslatelsen". Arbeidstiltakene var altså tenkt å skulle gi reell yrkestrening og kvalifisere til arbeid etter endt soning, og arbeidet i fengslet ble derfor utformet i forhold til arbeidssituasjonen utenfor murene. Men på 50- og 60- tallet så arbeidsmarkedet helt annerledes ut enn det gjør i dag. Dette var et industrisamfunn der store deler av arbeidsstokken var ansatt i manuelt arbeid. Dermed var det duket for industrifengslet, og snekker- og metallverksted ble hoveddelen av arbeidstilbudet.

Yrkestrening i "industrifengslet" virker noe underlig i lys av dagens debatt om "kunnskapsamfunnet". Arbeid i fengslet er i hovedsak bygget over samme lest som på 50- og 60- tallet. Selv om det fremdeles er mye industriarbeid i Norge har også kunnskapskravene økt betraktelig også innenfor disse feltene, og det er ikke innenfor disse feltene det er størst behov for arbeidskraft. Det er dermed litt vel optimistisk å se på yrkestrening i fengslet som reell yrkestrening (Simon 1999 s. 187).

Forskjellen mellom andel av arbeidsstokken som jobbet i industrien på 50-tallet sammenlignet med i dag er faktisk ikke voldsomt stor⁷¹, men i dag er arbeidets art innenfor disse yrkene ofte mer kompetansekrevene enn de var den gang. Det arbeidet som foregår i fengslene er i all hovedsak ikke relevant i forhold til disse jobbene (Simon 1999 s. 58ff.).

En annen problemstilling er om det er yrkesopplæring som er det mest påtrengende behovet

⁷⁰ Verksbetjentenes betydning er ikke signifikant på konfidensgrad $\alpha = 0,05$, men det er for så vidt signifikant på konfidensgrad $\alpha = 0,10$ som også er et vanlig valg av konfidensgrad.

⁷¹ Fra 1950 til 1990 har andel av arbeidsstokken som jobber i industri gått ned fra 25,7 prosent til 19,2 prosent. Kilde: Statistisk årbok 2000. Tabell: *Personer 15 år og over, etter yrkesaktivitet og næring. 1920-1990*. URL: http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/aarbok/ht-0201-055.html [lesedato: 31.05.2001]

for en del av de innsatte. At mange fanger trenger yrkesopplæring er det ingen grunn til å betvile på bakgrunn av hva vi har sett i tidligere kapitler. Det er såpass mange i fengslene som sliter med angst, og livsmestringsproblemer generelt, både fysisk og psykisk (jfr. tidligere kapitler om helse), at det er andre behov som bør dekkes for at yrkestrening kan ha en betydning for fremtidige muligheter for arbeid. Tiltak som Tungtsonendeprosjektet i Oslo fengsel, og Annekset ved Ila fengsel er uttrykk for at man har begynt å se slike behov (Hammerlin & Larsen 2000, Andersen & Larsen 2000). Det er en del innsatte som har et mer akutt behov for ergoterapi og botrening enn for yrkestrening⁷².

Samtidig er det grunn til å tro at mulighet til fremtidig arbeid er av stor betydning for hvordan de innsatte vil klare seg videre etter løslatelse. Ikke nødvendigvis kun i forhold til residivproblematikk, men også i forhold til generelle levekår og å fungere sosialt. Arbeid blir slik både et mål og et middel. Hvis arbeidstilbudet i fengslet skal ha en hensikt i forhold til de offisielle mål, er arbeidet nødt til å være bedre tilpasset både de individuelle behovene de innsatte har – blant annet hva de er i stand til å gjøre – og gi relevant kompetanse. Slik det meste av arbeidsdriften i fengslene er nå, har svært mye av arbeidet i fengsel lite å tilføre ut over å få soningsiden til å gå fortere og få struktur på dagen.

Arbeidsdriften i fengsel burde være av en slik art at de innsatte kan tilegne seg ferdigheter og formell kompetanse av en slik art at det kan hjelpe de innsatte med å skaffe seg et levebrød etter endt soning. Arbeid som ikke har dette som mål, eller i hvert fall som tydelig delmål, kan lett ende opp med å være kompetansegivende *kun* til bruk innenfor anstalten (se også Koski 1998 s.158).

Skolegang

Når det gjelder skole er målsettingene mer klare enn det er for arbeid. I stortingsmeldingen er det er tre punkter:

*tilføre kunnskaper og selvinnsikt
fremme selvstendighet og selvhjelpenhet
forberede for fremtidige yrkes- og livsforhold. (St meld nr 27 1997-98 s. 70)*

Skolen er ellers lagt opp etter den ordinære skolevirksomheten i samfunnet. Men det er oftest på et nokså grunnleggende nivå. Som vi har sett tidligere har nesten halvparten av de innsatte 9-årig skolegang eller mindre, og skoletilbudet er derfor i hovedsak på et tilsvarende nivå.

Hvis man ønsker å ta høyere utdanning er det oftest liten mulighet utover selvstudium. De innsatte ble spurt om å gi en vurdering av skolen i fengslet. Svarfordelingen er gjengitt i tabell 55.

Tabell 55: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på skolegang. Prosent.

	mann n=82	kvinne n=23	Totalt n=105
Veldig positivt	26,8	26,1	26,7
Litt positivt	36,6	47,8	39,0
Hverken positivt eller negativt	19,5	17,4	19,0
Litt negativt	2,4	-	1,9
Veldig negativt	14,6	8,7	13,3
	100	100	100

⁷² Etter samtale med Knut Andersen og Yngve Hammerlin 30/5-01 på KRUS.

Sammenlignet med arbeid kommer skoletilbudet langt mer positivt ut med omtrent to av tre som vurderer skoletilbudet som positivt. Og da har omtrent en fjerdedel oppgitt veldig positivt. Dette passer godt overens med studien til Fridhov som viser at skolen er et populært tilbud som mange vurderer positivt (Fridhov 1991 s. 60ff.).

Det vil være rimelig å tro at det er en sammenheng mellom hvordan folk vurderer skoletilbudet, og hva slags utdanningsbakgrunn de har. Tidligere utdanning henger sammen med både motivasjon og evner til å gå mer på skole. Jeg har derfor analysert svarene med hensyn på tidligere utdanning i modell 11.

Modell 11: Proporsjonal oddsmodell med tidligere utdanning vs. vurdering av skole.

	B	S.E	p	Exp(B)
Skole				
positivt				
Intercept	1,946	1,069	,069	
9-årig eller mindre	,102	1,194	,932	1,107
V.g. skole eller mindre	-,910	1,125	,419	,403
Høyere utd.	0	,	,	,
nøytralt				
Intercept	3,705E-16	1,414	1,000	
9-årig eller mindre	,560	1,547	,718	1,750
V.g. skole eller mindre	,087	1,475	,953	1,091
Høyere utd.	0	,	,	,

Det er ikke mulig å se at vurdering av skole har noen sammenheng med tidligere utdanningsnivå. Regresjonsparametrene er langt fra signifikante.

Dette tyder på at det ikke er skolens nytteverdi som er bestemmende på hvordan respondentene vurderer skolen på lignende vis som for vurdering av yrkestrening. Det mulig at skolen først og fremst (liksom arbeidet) fungerer som en avveksling fra fengslslivet ellers, og at trivselsfaktoren derfor er det avgjørende for svarene.

Det er ofte slik at det er et mindretall som får gå på skolen i fengslene. Det krever dermed noe mer tilstedeværelse. Det er også et sted man får brynt hjernen sin. Skole har noe fremtidsrettet over seg, i den forstand at det kan ligge forventninger om at utdanning kan hjelpe dem til et bedre liv senere (Fridhov 1991 s. 62).

Med utgangspunkt i det fremtidsrettede kan vi analysere om vurderingen av skolegang henger sammen med sysselsetting etter løslatelse. Hvis skolegangen skal ha noe positivt å si for fremtiden bør man da også forvente at de tror at fremtiden har noe positivt å by på når det gjelder videre jobb eller skole.

Vi har sett at tidligere utdanning ikke kan forklare svarfordelingen når det gjelder vurdering av skole i fengslet (jfr. modell 11). Hvis man i stedet skiller mellom de som var sysselsatt og de som ikke var det trekker man frem en annen gruppe. Nemlig de som deltar og de som ikke deltar i samfunnet (Jfr. Christie 1982). De som i større grad deltok i samfunnet før fengsling har kanskje større tro på at de også vil fortsette med det når de kommer ut. Samtidig vil de da også være mer motivert for å få noe positivt ut av tiden de sitter i fengsel. Skolen er en slik mulighet.

I modell 12 er det undersøkt sammenhengene mellom å vurdere skolen som positivt fremfor nøytralt eller negativt, og sysselsetting før og etter fengsling.

Modell 12: Logitmodell med utfall å vurdere skolegang i fengsel som positivt. Planer om sysselsetting etter fengsel, og sysselsetting før fengsel.

		B	S.E	p	Exp(B)
Skole					
Positivt	Intercept	,041	,668	,951	
	Ikke sysselsatt før fengsel	1,012	,359	,005	2,751
	Sysselsatt før fengsel	0	,	,	,
	Ikke jobb/ utd. etter fengsel	-1,739	,695	,012	,176
	Jobb etter fengsel	-1,517	,738	,040	,219
	Skole etter fengsel	-,897	,715	,210	,408
	Jobb+skole	0	,	,	,

Model fit: p=0,66

31 prosent av cellene har n<5.

De som har planer om å ta videre skole etter løslatelse, enten bare gå på skole eller i kombinasjon med arbeid, har langt høyere odds for å få noe ut av skolen i fengslet enn de som ikke skal ta videre utdanning. At de i utgangspunktet har planer om mer skolegang tyder nettopp på at de ønsker mer utdanning og er motivert for skole.

Tilsvarende finner vi at de som ikke var sysselsatt før innsettelse har nesten tre ganger så høye odds som de sysselsatte for å få utbytte av skolen. Det er en rimelig antagelse at denne sammenhengen skyldes at de uten sysselsetting før innsettelse er i en situasjon der man er motivert for å få noe positivt ut av oppholdet, eller man ser på skole som en mulighet til å endre sin livssituasjon (jfr Fridhov 1991 s. 63).

Fengselsoppholdet og fangenes helsesituasjon

I tidligere kapitler er det blitt vist at fangebefolkningen har dårlig helse enn befolkningen for øvrig. Dette gjelder både fysisk og psykisk helse. Temaet for dette kapitlet er fengslets rolle i forhold til helsespørsmål. Variabelen som brukes som indikator er de innsattes egen vurdering av om fengselsoppholdet virker positivt eller negativt på deres fysiske og psykiske helse. I disse spørsmålene bruker jeg en vurderingsskala fra veldig positivt til veldig negativt. Den midterste kategorien ”verken positivt eller negativt” er ment som en mer nøytral kategori⁷³.

Fysisk helse

Fangene har rett til noe frisk luft og adgang til treningsrom i alle fengslene. Det varierer imidlertid fra anstalt til anstalt hvordan dette er organisert, og praksisen gjør ofte at treningsmulighetene er dårligere enn intendert. Luftegårdene kan også være lite egnet til skikkelig og god mosjon. For de varetektsinnsatte er situasjonen noe vanskeligere, særlig hvis de sitter på brev- og besøksforbud med mindre adgang tillufting og aktiviteter.

Fangene sitter mye inne på cellen. De materielle forholdene i norske fengsler er likevel såpass bra at det normalt ikke skulle være noen grunn til å tro at det skal gå mye utover den fysiske helsen til vanlige folk. Det er heller ikke mye i fengslet som skulle tilsi at helsen skulle bli særlig bedre for folk flest. I utgangspunktet er det rimeligst å forvente at fengselsoppholdet stort sett ikke påvirker den fysiske helsen i stor grad, og i høyden virker negativt. Fangenes egen vurdering av fengslets betydning for egen fysiske helse er gjengitt i tabell 56.

Tabell 56: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på fysisk helse. Prosent.

	Menn n=189	Kvinner n=33	Totalt n=222
Veldig positivt	24,9	27,3	25,2
Litt positivt	31,7	42,4	33,3
Hverken positivt eller negativt	25,9	15,2	24,3
Litt negativt	6,3	9,1	6,8
Veldig negativt	11,1	6,1	10,4
	100	100	100

Nesten tre av fem opplever at deres fysiske helse blir bedre som følge av fengselsoppholdet. En av fire opplever at det ikke har så mye å si, og under en av fem mener at det er negativt for den fysiske helsen å sitte i fengsel.

I forhold til utgangspunktet om at fengslet ikke skulle være spesielt helsebringende er det oppsiktsvekkende at såpass mange svarer at fengslet virker *positivt* på helsen. Dette betyr altså at det er en betydelig andel som opplever at fengselsoppholdet medfører en helsemessig forbedring.

I tidligere kapitler er det blitt skissert hvordan helsetilstanden var før fengsling. I den situasjonen mange av de innsatte var i før de ble fengslet skal det svært lite til for å forbedre tilstanden. Omtrent halvparten har et betydelig narkotikabruk, mange har ikke noe sted å bo,

⁷³ I tillegg er det en kategori ”uten betydning”. I etterpåklokskapens lys er det lett å se at det er klare svakheter med denne siste svarkategorien, i den forstand at det neppe er annet enn nyanseforskjeller mellom denne og ”verken positivt eller negativt”. Jeg har derfor i ettertid slått disse to kategoriene sammen.

ikke vanlig inntekt og ganske massive livsmestringsproblemer. Bare det å være i fengsel og ikke bruke (eller i hvert fall bruke mindre) narkotika gjør sitt til at den fysiske helsen blir bedre. I tillegg får man regelmessig (og forholdsvis næringsrik) mat, tak over hodet, seng å sove i m.m. For en del av fangebefolkningen betyr rett og slett fengslet at de får dekket en del primære fysiske behov som de ikke får utenfor murene.

Grøvdal sier det slik:

Den sørgelige realitet for flere av dem, er at det å komme i fengsel kan være ensbetydende med overlevelse. Utslitte etter et liv med rus og kriminalitet og uten noe sted å bo, havner mange på en celle hvor de første dagene kan være et fysisk helvete med abstinensplager og sykdom. Etter hvert kan de, i det minste fysisk, bygge seg opp igjen ved å ha et sted å sove og få mat hver dag. (Grøvdal 2000 s.78).

I tillegg er det et tilbud om legehjelp i fengslet, og det er også sykepleiere til å ta seg av mindre saker. Det er mitt inntrykk at dette helsetilbudet ikke er av det aller beste, sammenlignet med hva man vanligvis krever, men også dette blir relativt i forhold til hva slags tilbud man hadde eller benyttet seg av før fengsling. For mange av de innsatte vil imidlertid helsetilbudet i fengslet være bedre enn det de får utenfor fengslet, som kanskje ikke er noe overhodet. For de som er bostedsløse vil et opphold i fengsel også innebære at de får næringsrik mat, tilstrekkelig søvn, varme og tak over hodet, som er primærbehov de ikke får dekket i tilstrekkelig grad utenfor fengslet.

En slik tolkning skulle tilsi at det er de som var i de vanskeligste livssituasjonene før fengsling som har størst sannsynlighet for å vurdere fengslet som positivt for sin fysiske helse. Dette må være langs dimensjoner som kan tenkes å endre seg ved et fengselsopphold. Det må altså være plager og sykdommer som er knyttet til livsstilen de har utenfor murene.

Det vil derfor være interessant å se på fangenes vurdering av helse under fengselsoppholdet i sammenheng med variabler som fanger opp både noe om helsetilstand og livsstil. Til dette er rusmisbruk, og da særlig narkotikabruk, den best egnede indikator blant de foreliggende variable. Narkotikabruk er et helsemessig problem i seg selv, og vi vet også at narkotikabruk svært ofte henger sammen med mange andre helsemessige problemer knyttet til usunn livsstil mht. ernæring, boligstandard, og sykdommer⁷⁴. Denne livsstilen kommer til et opphør, eller i hvert fall en kraftig nedtrapping, under soning. Tilsvarende skulle også gjelde for meget stort alkoholbruk.

Grunnet lite materiale er det en fordel å kutte ned på antall nivåer på hver variabel når man skal foreta regresjonsanalyser på så lite materiale slik at man unngår for mange lave cellefrekvenser. For narkotikabruk har jeg derfor slått sammen kategoriene for "betydelig bruker" og "betydelig intravenøs bruker" som er blitt brukt i tidligere kapitler. Det er grunn til å tro at disse to gruppene ikke skiller seg mer en marginalt fra hverandre langs helse- og livsstilsdimensjonen. Et forsøk på å tilpasse en logitmodell med et skille mellom disse kategoriene gir likt utfall for "betydelig bruker" og "intravenøs bruker" og det ser derfor ut til å være grunnlag for å slå sammen kategoriene. En sammenslåing gir dermed også sikrere estimater uten å miste nevneverdig med presisjon.

⁷⁴ Jfr. artikkelserie i Aftenposten oktober 2001. F.eks. artikkel 6/10-01 "Rystende rapporter om narkomanes helsetilstand" av Enghaug, Henmo og Hultgren. URL: <http://www.aftenposten.no/forbruker/helse/article.jhtml?articleID=208118> [lesedato: 4/12-01]

Det ville vært interessant å se på alkoholbruk også, men denne variabelen er langt mindre presis slik at det er vanskeligere å skille hvor alkoholbruken er en god nok indikator på så store helse- og livsstilproblemer⁷⁵. Jeg har også skilt mellom doms- og varetektsinnsatte i denne analysen.

Som jeg har vært inne på tidligere, er det de som svarer positivt på spørsmålet om fengselsoppholdets betydning for den fysiske helse som er den gruppen jeg ønsker å se nærmere på. Det å svare nøytralt eller negativt trenger ikke videre forklaringer da dette er mer forventede resultater. Det kan dessuten være flere grunner til at fengsling virker negativt eller nøytralt på ens helse, der forklaringene må søkes langs andre dimensjoner enn det jeg har gode nok data til å gjøre her. Jeg har derfor behandlet denne vurderingsvariabelen som en dikotom variabel der utfallet er å svare positivt eller ikke.

Man kunne betraktet vurderingsvariabelen som en ordinal variabel med verdier fra veldig positivt til veldig negativt. Forsøk på å tilpasse ordinale logitmodeller her har vist seg å gi dårlig tilpassing. Hvilket antyder at ordinaliteten ikke spiller så stor rolle. Det er også mulig å se på svarene som nominale, altså ikke som rangerte kategorier. Baseline logitmodeller har gitt tilstrekkelig god tilpassing, men har vist at det er de positive svarkategoriene som har skilt seg ut. Nøytralt og negativt svar har ikke skilt seg fra hverandre. Svarene fordeler seg altså systematisk kun i forhold til om de svarer positivt eller ikke. Dette underbygger at det er forsvarlig å redusere variabelen for vurderingen til en dikotom variabel med utfallsrommet "positivt" eller "ikke positivt". Sammenhengen mellom å oppgi at man vurderer fengselsoppholdet som positivt for fysisk hele, og narkotikabruk og fengslingskategori er undersøkt i modell 13.

Modell 13: Logitmodell med utfall å mene at fengselsoppholdet virker positivt på fysisk helse.

		B	S.E	p	Exp(B)
Fysisk					
Positivt	Intercept	1,642	,395	,000	,
	Dom	,894	,380	,019	2,444
	Varetekt	0	,	,	,
	Ikke-bruker	-1,229	,460	,008	,293
	Bruker	-1,212	,454	,008	,298
	Betydelig bruker	0	,	,	,

Model fit: p=0,89

Det er helt tydelig at det er de med et betydelig narkotikaforbruk som har høyest odds for å oppleve fengselsoppholdet som positivt fremfor negativ/nøytralt sammenlignet med de som ikke bruker stoff eller har et mer tilfeldig forbruk. Denne sammenhengen er meget sterk da oddsraten mellom betydelig brukere og begge de to andre gruppene er over tre med $p < 0,01$.

Dette passer meget godt med hypotesen om at fengslet representerer en pause fra et meget hardt liv på gata for denne gruppen, og at de får dekket en del fysiske primærbehov i fengsel som de i tilstrekkelig grad får dekket utenfor murene.

Om de sitter på dom eller varetekt gir også et visst utslag. De domsinnsatte har 2,4 ganger høyere odds for å vurdere fengslet som positivt for ens fysiske helse enn varetektsinnsatte. Også denne sammenhengen er signifikant. Ved å legge til grunn at forbedring av fysisk helse ved fengsling er et uttrykk for situasjonen før fengsling må man gå ut fra at denne

⁷⁵ Jeg prøvde likevel å tilpasse en modell, men den ga ikke signifikante parametre.

sammenhengen skyldes at de varetektsinnsatte skiller seg noe fra de domsinnsatte med hensyn på helsesituasjon. Forskjeller mellom mellom gruppen varetektsinnsatte og domsinnsatte med hensyn på narkotiakbruk er undersøkt i modell 14.

Modell 14: Logitmodell for dom/varetekt etter narkotikabruk.

		B	S.E	p	Exp(B)
fengslingskategori					
dom	Intercept	1,267	,253	,000	
	Ikke-brukere	-,429	,392	,274	,651
	Brukere	-,777	,386	,044	,460
	Bet. brukere	-,333	,437	,446	,717
	Sprøytebrukere	0	,	,	,

Det ser ut til at varetektsfangene ikke skiller seg fra domsinnsatte annet enn at det er noen færre med et moderat bruk av narkotiske stoffer blant domsinnsatte. Jeg kan imidlertid ikke se at dette skulle kunne forklare forskjellen i opplevelsen av forbedret fysisk helse.

Jeg har ingen mulighet til å undersøke dette videre godt nok med dette materialet. En mulig tolkning er imidlertid at gruppene av doms- og varetektsinnsatte på det vesentligste er nokså like. Men den første tiden i fengsel kan være tøff med hensyn på bl.a. sykdommer og abstinensplager. Det tar litt tid før man rekker å komme seg fysisk. Siden de domsinnsatte i snitt har sittet inne lengre enn varetektsfangene har de hatt tid til å komme seg gjennom den værste tiden, og har rukket å komme seg til hektene. Dette kan forklare hvorfor domsinnsatte har høyere odds for å oppleve fengslingen positivt for deres fysiske helse enn varetektsinnsatte.

Psykisk helse

Det er ganske godt dokumentert at fengselsoppholdet kan være meget belastende psykisk for den enkelte. Mye teori om fangekulturer og prisonisering tar utgangspunkt i det pinefulle ved fengslingen (Sykes 1974, Wheeler 1961, Mathiesen 1965). Det er også litteratur som tar for seg det pinefulle ved fengselstilværelsen i seg selv og viser hva det er ved fengslet som er pinefullt (Kristoffersen 1986, Lauesen 1999, Christie 1982b). Det er om mulig enda mer opplagt at varetektstilværelsen er enda mer belastende (Sestoft m.fl. 1998, Finstad og Gjetvik 1990).

Det er derfor å forvente at alle, eller nesten alle innsatte svarer at fengslet virker negativt på den psykiske helsen. Selv om vi har sett at det er en del som opplever at fengslingen virker positivt på deres fysiske helse er det ikke uten videre rimelig å forvente det samme når det gjelder psykisk helse.

Tabell 57: Vurdering av fengselsoppholdet med henblikk på psykisk helse. Prosent.

	Menn n=187	Kvinner n=34	Totalt n=221
Veldig positivt	12,3	11,8	12,2
Litt positivt	15,0	32,4	17,6
Hverken positivt eller negativt	34,2	41,2	35,3
Litt negativt	15,5	11,8	14,9
Veldig negativt	23,0	2,9	19,9
	100	100	100

Nesten en tredjedel opplever det positivt for sin psykiske helse å sitte i fengsel, nok en tredjedel svarer nøytralt, og en siste tredjedel svarer negativt. Svarene fordeler seg altså noenlunde likt langs denne skalaen.

Utfra hvordan fengselslitteraturen har beskrevet forholdene i fengslet skulle man forvente at så godt som alle ville svare at fengslet virket negativt på ens psykiske helse. Både det nøytrale svaret og det positive svaret står i motsetning til forventningene.

Tilsvarende som for endring av fysisk helse må vi lete etter forklaringer langs dimensjoner som endrer seg ved fengsling. Det må søkes forklaringer langs livsstil og livssituasjon dimensjonene. En første mulig tolkning kan være noe så enkelt som ”en sunn sjel i et sunt legeme”. Hvis den fysiske helsen blir bedre, særlig med tanke på utgangspunktet, er det en del bekymringer som blir mindre. Kroppen fungerer bedre og man føler seg også bedre psykisk. Slik sammenheng er godt dokumentert når det er knyttet til systematisk trening (Andersen 1995 s. 11). Det er min gjetning at det også gjelder for andre forbedringer av helsen.

Vi har tidligere sett at svært mange av de innsatte har et meget betydelig narkotikaforbruk, og dette har jo også visse direkte konsekvenser for den psykiske helsetilstanden. Hvis fengsling fører til opphør eller nedtrapping av narkotikabruken for en periode, kan det i seg selv medføre at disse personene føler at deres psykiske helsetilstand forbedres. *Dette betyr ikke at de innsatte ikke føler noe ubehag eller pine ved å sitte i fengsel* (Vedeler 1974), enda mindre at fengslet er en slags kuranstalt, men at langs denne dimensjonen blir det bedre enn det var før fengsling. Det kan også formuleres som at helsen blir *mindre dårlig*.

Jeg har antydnet to mulige grunner til at den psykiske helsen kan forbedres eller ikke forverres for noen av de innsatte. Det er grunn til å tro at det er noenlunde de samme menneskene som opplever begge typer forbedringer. Narkotikabruk og helseproblemer henger nøye sammen slik det er argumentert for tidligere i avhandlingen. Dermed skulle narkotikabruk være en brukbar forklaringsvariabel – om enn noe grov indikator. Som antydnet innledningsvis i dette kapitlet er det rimelig å forvente at de som sitter på varetekt opplever fengslingen som langt mer belastende på psykisk helse enn domsinnsatte. Jeg har derfor også inkludert dette som en variabel i regresjonsmodellen som er gjengitt i modell 15.

Modell 15: Proporsjonal oddsmodell for å vurdere fengselsopphold som positivt eller nøytralt sammenlignet med negativt for psykisk helse.

		B	S.E	p	Exp(B)
Psykisk helse					
positivt	Intercept	-1,875	,460	,000	
	Narkotikabruk ⁷⁶	,661	,225	,003	1,936
	Dom	1,277	,408	,002	3,584
	Varetekt	0	,	,	,
nøytralt	Intercept	-1,061	,385	,006	
	Narkotikabruk	,346	,204	,089	1,414
	Dom	,940	,365	,010	2,561
	Varetekt	0	,	,	,

⁷⁶ Denne variabelen blir behandlet som ordinal i modellen. Sammenligning med modell der denne er multinomisk gir $-2 \log \text{likelihood} = 7,094 - 5,391 = 1,703$ med $df = 7 - 5 = 2$ som $p > 0,25$. Det er altså meget god grunn til å mene at denne forenklingen av modellen gir vel så god tilpassning.

Model fit: $p=0,31$

Narkotikabruk har tre nivåer: ikke-bruker, bruker, og betydelig bruker (inkl. intravenøse brukere).

Hypotesen ser ut til å holde stikk. Varetektsinnsatte har lavere odds og narkotikabruker har høyere odds for å vurdere fengselsoppholdet som positivt for sin psykiske helse. Oddsen for å vurdere fengslets innvirkning på psykisk helse som positiv fremfor negativ øker med 94 prosent for hvert nivå av narkotikabruk⁷⁷. Oddsen for en tilsvarende nøytral vurdering fremfor negativ øker med 40 prosent for hvert nivå av narkotikabruk. Det ser derfor ut til at det i stor grad er de som er mest nedkjørte både fysisk og psykisk som vurderer fengselsoppholdet som positivt for deres psykiske helse, mens de som vurderer det som negativt i langt mindre grad sliter med slike problemer.

Dette henger godt sammen med forslaget til tolkning ovenfor. Når den fysiske helsen blir bedre, og man har fått tid til å komme seg litt virker dette også inn på psyken. Fravær av narkotika, eller i hvert fall et redusert bruk, gjør nok også sitt til at man har mulighet til å komme litt til hektene psykisk. For de mest belastede gruppene representerer fengslet en pause også fra mange bekymringer rundt hvordan man skal klare å komme seg gjennom dagen bl.a. når det gjelder å skaffe penger til stoff. Det skulle derfor være å forvente at man fant en sterk sammenheng mellom de som svarte positivt på spørsmålene om fysisk og psykisk helse.

Modell 16: Logitmodell for vurdering av psykisk helse i fengsel.

	B	S.E	p	Exp(B)
Psykisk				
Positivt Intercept	-1,759	,455	,000	
Narkotikabruk	,427	,194	,028	1,532
Positivt	2,320	,439	,000	10,175
Nøytralt/ negativt	0	,	,	,

Model fit: $p=0,60$

Modell 16 viser at det er en ekstremt sterk sammenheng mellom å svare positivt på fysisk og psykisk helse. Det ene følger gjerne det andre. For de mest utslåtte grupper ser det ut til at fengslet virket allment oppbyggende på både fysisk og psykisk helse fordi disse henger så nøye sammen.

Den samme modellen viser også at det var en sterk sammenheng mellom opplevelse av psykisk bedring og om man satt på dom eller varetekt. Ikke uventet har varetektsinnsatte en langt lavere sannsynlighet enn domsinnsatte for å svare at fengslet virker positivt på psykisk helse. Dette henger sammen med den psykiske belastningen varetekten representerer (Finstad og Gjetvik 1990 s. 82 ff.).

Isolasjon i fengslet er knyttet til psykiske problemer. Det er rimelig å trekke dette lengre enn kun den påtvungne isolasjon som refs eller brev- og besøksforbud. Det er mange som blir isolerte på avdelingene også. Enten selvvalgt fordi de har sosiale problemer fra før av eller ved at de ikke passer inn i miljøet (f.eks. Hammerlin og Larsen 2000). Poenget er at det er en del som føler seg ensomme i fengslet, og at dette gjelder flere enn de som er satt på isolasjon. I den grad mennesket er et sosialt vesen blir adskillelse fra det sosiale nedbrytende.

⁷⁷ En oddsrate kan sees som en prosentvis endring av en odds når man går fra en kategori til en annen. Når oddsraten er på 1.94 for hvert nivå betyr det altså at det er en økning på 94 prosent for hvert nivå.

Jeg har undersøkt sammenhengen mellom å føle seg ensom i fengsel og å vurdere fengselsoppholdet som positivt for sin psykiske helse. Jeg har også inkludert narkotikabruk i modellen.

Modell 17: Logitmodell for vurdering av psykisk helse som god fremfor nøytral/dårlig.

	B	S.E	p	Exp(B)
Psykisk				
Positivt Intercept	3,226	,671	,000	
Narkotikabruk	,596	,196	,002	1,814
Ensom i fengsel	-1,552	,281	,000	,212

Modell fit: $p = 0,53$. 28 prosent av cellene har $n < 5$.

Narkotikabruk har tre nivåer: 1 = ikke bruker, 2 = bruker, 3 = betydelig bruker.

Ensom i fengsel er ordinal⁷⁸ og har nivåene: 1 = aldri, 2 = sjelden, 3 = ofte

Modell 17 viser at oddsen for å svare positivt synker drastisk, faktisk med 80 prosent for hvert nivå⁷⁹, jo oftere man føler seg ensom. Motsvarende kan man si at sannsynligheten for å svare positivt øker drastisk jo mindre ensom man er. Sammenhengen med narkotikabruk er blitt vist tidligere i kapitlet. Modell 17 viser imidlertid at følelse av ensomhet ikke er knyttet til narkotikabruk, men har en selvstendig effekt.

Det er uvisst om følelsen av ensomhet er en tilstand som har endret seg fra før fengslingen, eller om det er slik at de føler seg *mer* ensomme i fengsel enn før fengsling. Det er i hvert fall tydelig at de som er ensomme i fengsel, uavhengig av tilstanden før fengsling, i langt mindre grad oppnår en psykisk forbedring som andre grupper kan ha. Det er usikkert hva som er årsaken til denne ensomheten. En mulighet er at de som ofte er ensomme også sliter med nær varige psykiske problemer fra før.

⁷⁸ Sammenlignet med modell med nominal ensomhetsvariabel gir $-2 \log \text{likelihood} = 6,908 - 6,907 = 0,001$ $df = 6 - 5 = 1$ som gir $p > 0,99$

⁷⁹ Oddsraten øker med 1,8 for hvert nivå i forhold til utgangsverdien som er 'aldri ensom'. Dette er det samme som en økning av oddsen på 80 prosent for hvert nivå.

Betjenter og ansatte

Lover og reglement for betjentenes arbeid og målsettinger i fengslet legger sterke føringer på forholdet mellom ansatt og innsatt. I kriminalomsorgsmeldingen står det:

Kriminalomsorgens hovedmål er å

- gjennomføre de reaksjoner som besluttes av påtalemyndighet eller idømmes av domstol

- legge forholdene til rette for at lovbrysteren skal kunne gjøre en egeninnsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster

(St meld nr 27 1997-98 s. 6)

I denne stortingsmeldingen kommer det klart frem at fengslets hovedfunksjon er å fullbyrde straffen. Dermed ligger det i kortene (og det har det heller aldri vært noen tvil om) at en betydelig del av fengselsbetjentenes arbeid er knyttet til straffegjennomføring. Dette vil i stor grad si sikkerheten i anstalten. De skal avverge rømninger, og sørge for at det ikke tilstøter innsatte eller ansatte noe. Bevoktning og overvåking er en naturlig del av betjentens arbeid.

Det andre hovedmålet som er nevnt i stortingsmeldingen er rehabilitering. Dette er også nedfelt i fengselsloven (fengselsloven §14). Hva dette innebærer har variert betydelig. I motsetning til tidligere 'behandlingsideologier'⁸⁰ er det nå lagt opp til at den innsatte selv skal være ansvarlig for egen rehabilitering. Det eksisterer en rekke forskjellige tiltak i fengslene som skal være til hjelp i så måte. Det finnes både kognitive programmer, botrening og andre terapitiltak, og de vanlige fengselsbetjentene er også dratt inn i dette arbeidet. Dette gjelder særlig i forbindelse med kontaktbetjentordningen og soningsplaner. Det er en del praktiske ting i hverdagen som må ordnes for å lette overgangen til frihet, og det er kanskje særlig disse praktiske sidene vedrørende løslatelse de innsatte trenger konkret hjelp som betjentene (og særlig kontaktbetjentene) kan være behjelpelige med. Dette kan dreie seg om f.eks. bolig, jobb, penger m.m. En viktig side ved den moderne betjentrollen er at de også skal være aktive deltaker i miljøet i anstalten, og ikke bare være voktere og tilretteleggere for den praktiske hverdagen. Praktisering av dette er imidlertid ikke alltid gjennomførbart.

Et annet sett av arbeidsoppgaver som betjentene har overfor de innsatte er ikke spesifikt uttrykt i retningslinjene, men er knyttet til de daglig gjøremål i anstalten. Svært mye av det de innsatte trenger eller må gjøre må gå gjennom avdelingsbetjentene. Fra de helt små og trivielle ting som sjekke posten, dusje eller skaffe varmt vann til kaffen, til større saker som å ordne ting utenfor fengslet i forhold til familie, bolig, jobb etc. Både når det gjelder de store og små ting er de innsatte avhengige av fengselsbetjentene⁸¹. Mye av fengselsbetjentenes arbeid har sterke elementer av service til de innsatte. En av betjentene Grøvdal intervjuet sa: "Det er jeg som har roomservicen her"(Grøvdal 2001 s.81). Disse servicetjenestene har de innsatte krav på, men det er ofte opp til den enkelte betjent i hvor stor grad han eller hun er villig til å gjøre det, og ikke minst *når* og *hvordan* det skal bli gjort. Det kan være stor forskjell på serviceinnstillingen.

⁸⁰ Det ser ut til at denne tankegangen er på vei tilbake igjen særlig i forbindelse med kognitive treningsprogrammer. Jeg kommer tilbake til dette i avslutningskapitlet.

⁸¹ I hvor stor grad de innsatte trenger slik hjelp varierer veldig fra anstalt til anstalt grunnet forskjellig sikkerhetsnivå og bemanningssituasjon. I de åpne anstaltene gjelder dette i mindre grad, men i de fleste lukkede anstalter er det imidlertid en tildels meget stor grad av slik avhengighet.

De ansatte forholder seg også til de innsatte som medmennesker, og ofte kjenner de hverandre godt fordi mange sitter inne lenge, eller har gått ut og inn av det samme fengslet gjennom mange år. Basberg har undersøkt mulighetsbetingelsene for omsorg utøvd av betjenter i fengslet, og viser hvordan en god del av betjentenes hverdag er preget av en omsorg for de innsatte i tillegg til de mer uttalte kontrollfunksjonene ved arbeidet (Hammerlin 1992 s. 24, Basberg 1999). Dette er ikke minst knyttet til servicefunksjonene.

På dette grunnlaget har jeg trukket ut tre dimensjoner: Bevoktning, service og omsorg, og forberedelse til løslatelse. De innsatte ble spurt om å gi en vurdering av hvordan de mener betjentene vektlegger disse arbeidsoppgavene.

Bevoktning

Bevoktning er den av betjentenes arbeidsoppgaver som er tydeligst fra de innsattes synsvinkel. De innsatte ble spurt om de syntes at betjentene i den anstalten de satt i la stor eller liten vekt på bevoktning.

Tabell 58: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på bevoktning. Etter fengslingskategori. Prosent.

	Dom n=163	Varetekt n=65	Totalt n=228
Stor vekt	54,6	52,3	53,9
Verken stor eller liten vekt	25,2	21,5	24,1
Liten vekt	10,4	3,1	8,3
Vet ikke	9,8	23,1	13,6
	100	100	100

Av tabell 58 fremgår det at omtrent halvparten av de innsatte oppgir at de synes betjentene legger stor vekt på bevoktning og omtrent en fjerdedel oppgir "hverken stor eller liten vekt". Så langt svarer domsinnsatte og varetektsinnsatte ganske likt. Forskjellene fordeler seg på de to siste kategoriene. Blant de domsinnsatte er det flere som svarer "liten vekt" og færre som svarer "vet ikke" enn blant varetektsinnsatte.

Når vi tar i betraktning at det er fengsel vi snakker om, er det kanskje ikke en veldig stor andel som sier at betjentene legger stor vekt på bevoktning. Det betyr ikke nødvendigvis at de resterende mener at betjentene ikke legger vekt på bevoktning, men kanskje at de ikke legger mer vekt på bevoktning *enn rimelig å forvente, eller nødvendig*.

Når man leser kriminologisk og sosiologisk litteratur om fengsel (f.eks. Sykes 1974, Kristoffersen 1986, Mathiesen 1995, Lauesen 1999) kan det virke mer underlig at det overhodet er noen som mener at betjentene legger *liten* vekt på bevoktning. Dette kan selvfølgelig bety, analogt med ovenfor, at de hadde forventet et strengere regime, men det er også mulig at de er i en anstalt eller avdeling der man faktisk legger mindre vekt på bevoktning. Det er stor variasjon mellom anstaltene, og også mellom avdelinger i de forskjellige anstaltene.

For noen (13,6 prosent) er det tydeligvis vanskelig å svare på dette spørsmålet. Dette er en ganske betydelig andel, og det er over dobbelt så stor andel blant de varetektsinnsatte som blant de domsinnsatte. Det er rimelig å tro at dette har med referanseramme å gjøre. De sitter et sted der bevoktning er noe man forventer at betjentene skal drive med. For mange blir det

dermed vanskelig å si hva som er mye eller lite. Varetektsfangenes spesielle situasjon kan være grunnen til at flere av disse har problemer med å svare på dette.

Det ble først tilpasset en regresjonsmodell både med om de satt på dom eller varetekt, og om de satt på åpen eller lukket anstalt/avdeling⁸². Om de satt i varetekt eller på dom gjorde ikke signifikant utslag⁸³. Det ser da ut til at den observerte forskjellen mellom doms- og varetektsinnsatte henger sammen med at varetektsinnsatte sitter i lukkede anstalter, mens domsfanger er fordelt også over åpne eller halvåpne anstalter.

I en videre analyse av tabellen er det ikke behov for å ta med variabelen *dom/varetekt*. Tabellen kan derfor forenkles og modellen tilpasses med kun variabelen om anstalten er åpen eller lukket. Dette er gjort i modell 19.

Modell 18: Baseline logitmodell for vurdering av betjentes vektlegging av bevoktning. Baseline er "liten vekt på bevoktning". Anstaltstype.

		B	S.E	p	Exp(B)
vektlegging av bevoktning					
Stor vekt	Intercept	,898	,358	,012	
	Lukket	1,587	,513	,002	4,889
	Åpen	0	,	,	,
Hverken stor eller liten vekt	Intercept	0,870	,417	,835	
	Lukket	1,595	,568	,005	4,927
	Åpen	0	,	,	,

Model fit: p=0,81

Åpen/halvåpen anstalt: Hamar åpen avd, Bredtveit åpen avd. Trøgstad, Oslo avd. C.

Modell 19 viser at det er en klar sammenheng mellom om det er åpen eller lukket anstalt og i hvilken grad de innsatte mener at betjentene legger stor eller liten vekt på bevoktning. De som sitter i lukket avdeling har nesten fem ganger så høye odds for å mene at betjentene legger stor vekt på bevoktning fremfor liten vekt på bevoktning sammenlignet med de som sitter i åpen avdeling. Det er altså først og fremst i de åpne anstaltene det er noen som mener de ansatte legger liten vekt på bevoktning.

De åpne anstaltene i dette materialet er Trøgstad, Hamar åpen avd., og Bredtveit åpen avd. I tillegg har jeg tatt med Oslo avd. C. Det må nevnes at disse anstaltene er meget forskjellige på mange måter, og begrunnelsene for betjentrollene er også meget forskjellig. Disse anstaltene skiller seg meget fra de andre anstaltene. Trøgstad er en halvåpen anstalt for hovedsakelig domssonere på meget korte dommer der det tilsynelatende er lite behov for bevoktning. Hamar og Bredtveit åpne avdelinger er for å lette overgangen til frihet for fanger som er velfungerende, og ikke regnes som rømningsfarlige. De har mulighet til å gå fritt utenfor anstalten en viss tid hver dag. Oslo avd. C er en spesiell avdeling innenfor Oslo fengsel for tunge rusmisbrukere med et opplegg for rusbehandling etter endt soning. Denne avdelingen er strengt tatt ikke åpen, men ligner mer på disse i forholdet mellom innsatt og ansatt. For de som kjenner anstaltene fra før vil det derfor være lite overraskende å finne de sammenhengene som her er blitt vist.

⁸² Denne tabellen inneholdt strukturelle nuller (jfr. Agresti 1990 s.244) fordi varetektsfanger ikke blir plassert i en åpen anstalt. Dette ble det tatt hensyn til i modelltilpassningen.

⁸³ Likelihood ratio test ga p=0,81.

Service og omsorg

Det er først i de siste årene at fengselslitteraturen har begynt å ta for seg betjentenes service funksjon, og åpne opp for å anerkjenne at betjentene faktisk kan ha en omsorgsrolle også (Hammerlin 1992, Hammerlin & Kristoffersen 1998, Basberg 1999, Grøvdal 2000, Hammerlin & Larsen 2000). Tidligere har fokuset vært på vokterrollen, og betjentenes 'menneskelige sider' var nærmest satt i skyggen. Det har skjedd en god del endringer i norske fengsler de siste tiårene, blant annet at betjentrollen er blitt mer flersidig. Det er i hvert fall intensjonen. De innsatte ble spurt om de syntes betjentene la stor eller liten vekt på service og omsorg. Svarene er gjengitt i tabell 59.

Tabell 59: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på service og omsorg. Etter fengslingskategori. Prosent.

	Dom n=164	Varetekt n=64	Totalt n=228
Stor vekt	17,7	20,3	18,4
Verken stor eller liten vekt	34,1	32,8	33,8
Liten vekt	40,2	29,7	37,3
Vet ikke	7,9	17,2	10,5
	100	100	100

Nesten hver femte innsatt svarer at betjentene legger stor vekt på service og omsorg. Omtrent en tredjedel mener at betjentene legger hverken stor eller liten vekt på service og omsorg. Så langt svarer doms- og varetektsinnsatte nokså likt. Disse to gruppene skiller seg fra hverandre på de to siste kategoriene der de domsinnsatte er mer tilbøyelig til å svare "liten vekt" mens de varetektsinnsatte er mer tilbøyelig til å svare at de ikke vet.

Disse svarene må, analogt med for bevoktning, sees i sammenheng med hva det er rimelig for en innsatt å forvente av betjentene. Det er lagt mange føringer på betjenten, og det er også en viss forståelse også blant de innsatte om at visse ting er en betjent nødt til å gjøre. Men det kan være et meget stort skille som går på *hvordan* en arbeidsoppgave blir gjennomført, hvor mye hensyn som blir tatt osv.

Service og omsorg står på mange måter i direkte motsetning til vokterrollen, og er dermed problematisk både å fylle og forholde seg til. Man kan spørre seg hva som skal til for at den som sperrer en inne på cellen hver dag skal fremstå som å legge stor vekt på service og omsorg. I det lyset er det kanskje oppsiktsvekkende mange som opplever at betjentene legger stor vekt på service og omsorg, og svært få som svarer "liten vekt".

Denne problematikken kan tydeliggjøres i forhold til hvordan doms- og varetektsfanger fordeler seg på de to siste kategoriene. Hvis vi tar utgangspunkt i at de innsatte har en forståelse for at betjenten er underlagt en rekke regler og plikter utenfor vedkommendes kontroll vil betjenten kunne fylle en i utgangspunktet negativ funksjon ovenfor den innsatte, på en sympatisk og endog hyggelig måte i forhold til den enkelte innsatte. De varetektsdømte er i større grad enn domsinnsatte underlagt slike regler fra oven, og den innsatte vet at det er svært lite betjenten kan gjøre med det. Dette kan i såfall forklare at varetektsinnsatte vil ha en større tilbøyelighet til å svare "vet ikke" fremfor "liten vekt" men ellers nokså likt domsinnsatte.

Vi vet ikke hva de innsatte legger i svaret om service og omsorg. Men det er mulig å undersøke om også dette henger sammen med åpne eller lukkede anstalter, eller om de innsatte sitter på dom eller varetekt. Sammenhenger er undersøkt ved hjelp av en loglineær modell⁸⁴ som vist nedenfor.

Modell 19: Loglineær modell med utfall å mene betjentene legger stor vekt på sevice og omsorg fremfor nøytralt/ liten vekt. Etter fengslingskategori og anstalttype.

		B	S.E.	p	Exp(B)
Stor vekt	Dom	-,2870	,4574	,264	0,750
	Varetekt	0 ^a	,		,
	Lukket	,3982	,4628	,195	1,489
	Åpen	0 ^a	,		,
Nøytral/ liten vekt	Dom	,0267	,3887	,472	1,027
	Varetekt	0 ^a	,		,
	Lukket	,8550	,3959	,015	2,35
	Åpen	0 ^a	,		,

Modell 20 viser at den eneste signifikante sammenhengen er at de som sitter i lukket anstalt i større grad enn de i åpen anstalt svarer nøytralt fremfor negativt.

Forberedelse til løslatelse

Det kanskje mest ambisiøse målsettingen til fengselsvesenet dreier seg om forberedelse til løslatelse. De innsatte ble spurt om i hvilken grad de mente betjentene la vekt på forberedelse til løslatelse.

Tabell 60: Mener du at betjentene her i dette fengslet legger stor eller liten vekt på forberedelse til løslatelse. Etter fengslingskategori. Prosent.

	Dom n=163	Varetekt n=63	Totalt n=226
Stor vekt	11,7	3,2	9,3
Verken stor eller liten vekt	22,1	12,7	19,5
Liten vekt	48,5	34,9	44,7
Vet ikke	17,8	49,2	26,5
	100	100	100

Dette spørsmålet er det tydeligvis vanskelig å svare på. En av fire svarer ”vet ikke”. Omtrent halvparten svarer imidlertid at betjentene legger liten vekt på forberedelse til løslatelse. Det er kun en liten gruppe – en av ti – som svarer at betjentene legger stor vekt på forberedelse til løslatelse. Blant de varetektsinnsatte svarer halvparten ”vet ikke”, og kun tre prosent mener betjentene legger stor vekt på forberedelse til løslatelse.

Forberedelse til løslatelse kan romme så mangt. Det er nær sagt ingen grenser for hvilken hjelp de innsatte kan ha behov for i den forbindelse. Ikke minst i forhold til bosted, penger, kontakt med arbeidsformidling etc. Som det er blitt vist i de foregående kapitlene er det svært mange som har såpass mye problemer at behovet for forberedelser ved løslatelse kan være umettelig. Hvordan dette gjøres i de enkelte anstaltene kan nok variere. Det er nok dessverre

⁸⁴ Det er valgt loglineær modell fremfor logistisk regresjon for å kunne håndtere strukturelle nuller i spss. Varetektsfanger blir ikke satt i åpne anstalter. Modellen er gjengitt i form som en logitmodell i tråd med forholdet mellom disse modellformene (Agresti 1996 s. 163)

ofte slik at ved løslatelse skjer det ikke så mye annet enn at man slippes ut porten. Det er tydelig at de innsatte i liten grad opplever dette som et prioritert felt.

Det er også et spørsmål om hva som ligger til grunn for de innsattes svar på spørsmålet. Hvor mye forberedelse skal betjentene hjelpe til med før de innsatte svarer at de legger stor vekt på løslatelse? Det er kanskje umulig å svare på. Min gjetning er at det ikke skal så mye til. At nesten halvparten svarer at betjentene legger liten vekt på forberedelse til løslatelse er en klar indikator på at det er lite konkret som gjøres utover det aller mest nødvendige.

Det er fristende å trekke den konklusjon at et av fengslets hovedmålsettinger om å lette tilbakeføringen til samfunnet inneholder noe substansielt kun for en meget liten andel av fangene. Med fare for å foregripe begivenhetene nevner jeg her at dette bildet blir ytterligere styrket når vi ser på kontaktbetjentordningen og soningsplaner i et senere kapittel.

Sammenheng mellom vurderingene av betjentene

Til sist skal vi se på sammenhengene mellom disse tre vurderingene. Hvordan står disse vurderingene i forhold til hverandre? Grunnet tidligere nevnte problemer knyttet til multivariabel regresjonsmodeller og utvalgsstørrelse har jeg måttet forenkle variablene. Jeg er mest interessert i å se hvem som svarer *stor vekt* på spørsmålene. Alle variablene er derfor redusert til utfallene *stor vekt* og *nøytral/liten vekt/vet ikke*. Selv med en slik forenkling er det såpass lave celleverdier at modelltilpasningen er problematisk⁸⁵. Det er imidlertid mye som tyder på at modellen holder.

Modell 20: Beregnet oddsrater for loglineær modell $K*S + S*L$.

	K – S	S – L
oddsrater:	0,3	13,7

Model fit: $p = 0,70$

$K =$ stor vekt på kontroll, $S =$ stor vekt på service/omsorg, $L =$ stor vekt på forberedelse til løslatelse.

Modell 21 viser at det er en sterk sammenheng mellom noen av variablene. De som oppfatter at betjentene legger stor vekt på kontroll har bare en tredjedel så høye odds for å mene at betjentene legger stor vekt på service og omsorg sammenlignet med de som ikke mener at betjentene legger stor vekt på kontroll. Tilsvarende har de som mener betjentene legger stor vekt på service og omsorg over 13 ganger så høye odds for å også mene at betjentene legger stor vekt på forberedelse til løslatelse.

Det er også av interesse å se hvordan sammenhengene er når det gjelder å mene at betjentene legger *liten* vekt på hver av disse oppgavene. Jeg tilpasset derfor en tilsvarende modell der omkodningen var motsatt; altså med utfallene *liten vekt* mot *nøytral/ stor vekt/ vet ikke*. Det ble denne gang ikke problemer med lave cellefrekvenser. Resultatet ble at det ikke er en sammenheng mellom å mene betjentene legger liten vekt på kontroll og de to andre variablene. Derimot er det en sterk sammenheng mellom om betjentene legger liten vekt på service og omsorg, og om de legger liten vekt på forberedelse til løslatelse⁸⁶.

⁸⁵ Tre av åtte celler har $n = 3$. Resten har $n > 5$. Hvilket betyr at vi ikke uten videre kan stole på likelihood ratioen G^2 for om modellen passer. Baklengs eliminasjon av samspillsledd ga imidlertid for de to gjenværende leddene p -verdier på $p = 0,0016$ og $p < 0,0001$.

⁸⁶ Samspill mellom liten vekt på kontroll og service/omsorg og forberedelse til løslatelse var lik 0 med henholdsvis $p = 0,96$ og $0 = 0,19$.

Den interessante sammenhengen her er mellom service/omsorg og forberedelse til løslatelse. Det er også interessant at det *ikke* ser ut til å være en direkte sammenheng mellom vektlegging av kontroll og forberedelse til løslatelse. Stor vekt på kontroll står derimot i motsetning til stor vekt på service og omsorg. Det er nok slik at forberedelse til løslatelse faller nokså naturlig sammen med service og omsorg. De som jobber aktivt med den innsatte for å forbedre dennes situasjon blir lettere oppfattet som omsorgsfull. Det kan derfor være at disse kategoriene til en viss grad viser til det samme.

De innsatte ble spurt om de opplever betjentene som unødig detaljorienterte og henger seg opp i ting som egentlig er ubetydelige.

Tabell 61: I hvor stor grad opplever du at betjentene legger seg opp i småting og detaljer uten særlig betydning? Prosent.

	Menn n=207	Kvinner n=37	Totalt N=244
I stor grad	36,2	32,4	35,7
I verken stor eller liten grad	27,5	24,3	27,0
I liten grad	23,2	32,4	24,6
Vet ikke	13,0	10,8	12,7
	100	100	100

Som tabell 61 viser er det kun en tredjedel som mener at betjentene legger seg mye opp i småting og detaljer uten særlig betydning. Halvparten mener at betjentene legger seg opp i slikt i *liten grad* eller *verken stor eller liten grad*. I overkant av en av ti svarer *vet ikke*. Det er ikke annet enn helt marginale forskjeller mellom kvinner og menn.

Enkelte andre studier antyder at man skulle kunne forvente en langt høyere andel her (f.eks. Lauesen 2000). Nå er det lenge siden Kristoffersen skrev *Bagatellenes tyranni* og mye har skjedd siden den gang. Det er likevel rimelig å anta at det er noenlunde det samme med hensyn på bagatellenes betydning. Det har tross alt ikke skjedd noen revolusjon i fengslet siden den gang. Det er derimot ikke sikkert at det først og fremst er den enkelte *betjent* som er det mest betydningsfulle i så måte. Det er liten grunn til å tvile på at oppholdet i fengslet oppleves pinefullt på mange måter (jfr. Vedeler 1974, Christie 1982b, Hammerlin og Kristoffersen 1998 s. 46, Lauesen 1999).

At det er omtrent en tredjedel som mener at betjentene i stor grad legger seg opp i detaljer og småting uten særlig betydning kan på den ene siden leses som om en ganske høy andel. På den annen side, sett i lys av hvilket system det er snakk om, kan det leses som en forholdsvis lav andel. I forhold til kritikken om unødning kontroll av uviktige småting er det mange (25 prosent) som oppgir at betjentene er lite detaljorientert.

Disse svarene må selvfølgelig også sees i sammenheng med hva de innsatte ser det i forhold til hva deres referanse er. Hvis de svarer i forhold til hva de vet at fengslet er eller skal være, kan det godt hende at de ser nødvendigheten av den kontrollen som de opplever, og grunnet deres forståelse av betjentenes arbeid opplever de at denne kontrollen ikke nødvendigvis er pirkete i forhold til hva betjentene *må* gjøre. Kristoffersen viste desstuen at de små tingene som *vanligvis* ble betraktet som ubetydelige ikke lengre er ubetydelige inne i fengslet, men tvert imot blir vurdert som blant de *betydelige* tingene (Kristoffersen 1986). Det betyr altså at man ikke kan tolke svarene som et 'objektivt' mål på at det ikke er mye detaljstyring, men at mange av respondentene ikke opplever at det er mye i forhold til det systemet de lever under.

De innsatte ble spurt om følte at de ble behandlet rettferdig eller urettferdig i fengslet. De følgende dataene er forholdsvis grove, og svarene – eller spørsmålene – er langt fra uttømmende. Tabell 62 gjengir svarfordelingen på spørsmålet om de innsatte føler seg rettferdig eller urettferdig behandlet i fengslet.

Tabell 62: Mener du at du blir rettferdig eller urettferdig behandlet her i fengslet? Prosent.

	Menn n=207	Kvinner n=36	Totalt n=243
Stort sett rettferdig	51,7	55,6	52,3
Verken rettferdig eller urettferdig	25,1	36,1	26,7
Stort sett urettferdig	18,4	2,8	16,0
Vet ikke	4,8	5,6	4,9
	100	100	100

Over halvparten mener at de stort sett blir behandlet rettferdig i fengslet. Kun en mindre andel, 16 prosent, mener at de blir urettferdig behandlet.

Det er verd å bite merke i at såpass mange har en oppfatning av at de blir behandlet rettferdig i fengslet. Det betyr ikke nødvendigvis at de synes det er helt greit å sitte i fengsel, men det viser at de ikke synes forholdene er helt urimelige heller. Igjen kommer vi inn på forholdet mellom opplevde forhold og hvilken referanse man har. Man kan kritisere systemet for det det er, men gitt systemet ser det altså ut til de innsatte føler at de i det store og hele blir behandlet rettferdig.

Ansatte og de innsattes trivsel

Det er nokså opplagt at de innsatte har ulike forventninger til hva man kan vente seg av betjentgruppene. Dette kan henge sammen med hva man vet om egne rettigheter og de ansattes plikter, om man aksepterer sin situasjon som innsatt, og en rekke andre ting.

Man skulle tro at avdelingsbetjentene og førstebetjentene, som står for den daglige kontroll, overvåking og innlåsing, stort sett ville bli vurdert som negativ påvirkning på trivselen. Det kan man for så vidt argumentere for at de også er, nærmest objektivt sett i og med at slik kontroll er meget ubehagelig. Lauesen sin beskrivelse av fengslet argumenterer for et slikt syn (Lauesen 1999). Men da betjentene fyller mange funksjoner i forhold til de innsatte, blir det for snevert å se på innsatt-betjent relasjonen som en negativt relasjon, og kun i et kontrollperspektiv. I samhandlingen mellom betjent og innsatt kan det være mer eller mindre innslag av f.eks. omsorg som *også* kan oppleves som positivt for den innsatte (j.fr. Hammerlin 1992, Hammerlin og Kristoffersen 1998, Basberg 1999, Grøvdal 2001).

Det kan virke underlig å be den innsatte gjøre en samlende vurdering langs en slik endimensjonal skala av betjentene når relasjonen mellom dem innebærer så forskjellige, og motstridende roller og funksjoner. På den annen side mener jeg at det ikke er urimelig at man kan svare på spørsmålet utfra en generalisert, subjektiv mening om hvordan de opplever situasjonen i det store og hele. Uten at man skal kreve at dette er et eksakt svar som gjenspeiler noe objektivt ved relasjonen.

De innsatte ble spurt om hvordan forskjellige grupper betjenter påvirket trivselen i anstalten. Det er hovedsaklig tre grupper betjenter de innsatte forholder seg til. Det er

avdelingsbetjentene som de har daglig kontakt med på avdelingen, og førstebetjentene som er deres overordnede. Førstebetjentene har ansvaret for den daglige sikkerheten, og daglig drift av avdelingen. De innsatte har ofte noe mindre kontakt med førstebetjenten enn med avdelingsbetjentene. I de minste anstaltene vil det nok være noe mer kontakt også med førstebetjenten. Verksbetjentene er ofte fengselsbetjenter som har en fagutdanning, i tillegg hvis arbeidet i anstalten er av en slik art at det trengs fagfolk. Det kan også være vanlige fengselsbetjenter, eller fagfolk utenfra. Disse har ansvar for at fangenes arbeid i anstalten går sin gang, og har lite med sikkerheten å gjøre.

Tabell 63: De ulike gruppene ansatte i anstalten påvirker din hverdag i forskjellig grad. Hvordan påvirker hver enkelt gruppe din trivsel her? ⁸⁷ Prosent.

	Veldig positivt	Litt positivt	Verken positivt eller negativt	Litt negativt	Veldig negativt
Avdelingsbetjentene(n=182)	13,7	21,0	45,2	11,4	8,7
Førstebetjentene (n=140)	13,6	10,0	42,1	15,7	18,6
Verksbetjentene (n=120)	18,3	31,7	35,0	6,7	8,3

Tabell 63 viser at de innsatte mener verksbetjentene er de som i størst grad påvirker hverdagen i positiv retning, deretter kommer avdelingsbetjentene, og til sist førstebetjentene.

Det er vanskelig å si noe om hva som ligger bak disse vurderingen. En detaljert kommentering av tabellen gir dermed lite mening. Det tallene imidlertid sier nokså klart er at situasjonen ikke er preget av slike beinharde isfronter som man kan få inntrykk av ved å lese f.eks. Lauesens (1999) fremstilling. Når det er såpass mange som uttrykker at betjentene virker *veldig* positivt på deres hverdag åpner det for en forståelse som er mer i tråd med hva Basberg (1999) vektlegger der betjentene også kan være aktive omsorgspersoner og medmennesker i tillegg til å være fangevoktere. (Se også Hammerlin 1992, Hammerlin & Kristoffersen 1998, Hammerlin & Larsen 2000). Begge sider er nok reelle. Det er også en del som vurderer betjentene som stort sett negative.

Det ser ut til at avdelingsbetjentene og verksbetjentene får en noe mer positiv vurdering enn førstebetjentene. En rimelig tolkning kan være at disse gruppene i forskjellig grad er knyttet til de negative og de positive sidene ved fengselsoppholdet. Verksbetjentene er i større grad knyttet til en aktivitet med en viss atspredelse i, og det er langt færre kontrolloppgaver i verksbetjentenes jobb. Tilsvarende står avdelingsbetjentene for den daglige kontrollen, men også for den daglige service og omsorg. Førstebetjentene har nok fra fangenes perspektiv mest kontrolloppgaver, samt at det kan være beleilig for avdelingsbetjentene å legge ansvaret på ubehagelige beslutninger på ordre ovenfra – det vil ofte si førstebetjenten.

Lærere, helsepersonale og sosialarbeidere innehar roller som i utgangspunktet blir regnet som positive tiltak overfor de innsatte. Det er derfor rimelig å anta at disse personene blir oppfattet som positive av de innsatte. Som tabell 64 viser holder det for så vidt også stort sett stikk.

⁸⁷ Når det gjelder avdelingsbetjentene har jeg slått sammen kategorien ”ingen betydning” og ”verken positivt eller negativt”. Dette fordi det er urimelig å tro at noen av de innsatte ikke har hatt kontakt med avdelingsbetjentene. For de andre kategoriene har jeg derimot tolket ”ingen betydning” som om dette er grupper av ansatte som de ikke har noe særlig kontakt med slik at det ikke gir mening å angi en vurdering.

Tabell 64: De ulike gruppene ansatte i anstalten påvirker din hverdag i forskjellig grad. Hvordan påvirker hver enkelt gruppe din trivsel her? Prosent.

	Veldig positivt	Litt positivt	Verken positivt eller negativt ⁸⁸	Litt negativt	Veldig negativt
Undervisningspersonalet (n=94)	26,6	33,0	29,8	1,1	9,6
Helsepersonalet (n=147)	12,2	26,5	32,7	8,8	19,7
Sosialarbeidere (n=113)	19,5	24,8	38,9	7,1	9,7

Undervisningspersonalet kommer best ut av vurderingen med to av tre som oppgir at de opplever dem positivt. Skole har i andre studier blitt fremhevet som positivt i både i forhold til meningsfull soning, og en følelse av at det er fremtidsrettet og en vei ut av uføret (Fridhov 1991).

Omtrent en av tre opplever helsepersonalet som negativt. Dette kan henge sammen med at det er mange syke blant de innsatte, og det kan være et ganske begrenset helsetilbud i fengslet. Dermed er det duket for konflikter ved at de innsatte føler at de ikke får den behandlingen de har krav på. Dette kan særlig være i forbindelse med utdeling av medisiner. En annen side er det at også servicefunksjonene har et visst samarbeid med kontrollfunksjonene. Dårlig oppførsel og liten vilje til å gjøre noe med egen situasjon kan bli formidlet videre til kontrollapparatet og brukt mot en. Dette kan selvfølgelig også gjelde stoffmisbruk som både er et helseproblem for den enkelte og et kontrollproblem for anstalten. Disse serviceyrkene har derfor også en motstridende dobbeltrolle slik som betjentene har, og det er ikke opplagt at ethvert velferdstilbud blir oppfattet positivt.

⁸⁸ Se foregående note.

Kontaktbetjenter og soningsplaner

Kontaktbetjentordningen ble innført i norske fengsler utover nittitallet, med basis i utviklingen av Tjenestemannsrolleprosjektet i Drammen kretsfengsel (Hammerlin 1992), og på tidspunktet for datagjennomføringen (våren 2000) skulle etter planen alle anstaltene i Østre fengselsdistrikt ha innført det som en fast ordning for alle. Det er imidlertid mitt inntrykk at dette var en sannhet med modifikasjoner, og at det ennå var en del anstalter som ikke hadde kommet skikkelig i gang.

Å være kontaktbetjent er en del av det ordinære arbeidet som fengselsbetjent, men kontaktbetjenten skal ha et særlig ansvar for å følge opp bestemte innsatte.

Kontaktbetjenten skal bidra til å legge forholdene til rette for at lovbryteren skal kunne gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster. Kontaktbetjenten har et særlig ansvar for å følge opp innsatte som han eller hun er særkontakt for under soningsoppholdet. (Meek Hansen 1999 s. 15)

Det er særlig to viktige aspekter ved disse målene. For det første at kontaktbetjenten har et særlig ansvar for å følge opp den innsatte som han/hun er kontaktbetjent for. For det andre at det ikke er betjenten som skal ordne opp i livet til den innsatte, men betjenten skal *legge forholdene til rette* slik at den innsatte skal ha muligheten til å gjøre noe med sin egen livssituasjon. Kontaktbetjenten kan i utgangspunktet ikke hjelpe den innsatte hvis vedkommende ikke er villig til å gjøre en innsats selv.

Blant de konkrete ting en kontaktbetjent skal gjøre blir følgende nevnt:

- gjennomføre førstegangssamtale i tilknytning til kontaktbetjentordningen
 - medvirke til utarbeidelsen av sonings- og fremtidsplan
 - sørge for at planen blir drøftet og godkjent i anstaltsråd der de finnes
 - være et koordinerende ledd i anstalten i forhold til planen
 - bistå ved henvendelser utad – f.eks. til sosialkontor, arbeidskontor, skolemyndigheter
 - ha målrettede og strukturerte samtaler med den innsatte
 - skrive uttalelser og vedlegg til den innsattes søknader
 - støtte og motivere den innsatte
- (Meek Hansen 1999 s. 15)

Det er meningen at samtlige innsatte skal ha en kontaktbetjent. Ordningen har eksistert en tid, men har tidligere vært opp til den enkelte anstalt å gjennomføre. Nylig ble det imidlertid innført at denne ordningen skal finnes i samtlige anstalter. I Østre fengselsdistrikt ble kontaktbetjentordningen innført på nittitallet, og skulle derfor gjelde samtlige i dette utvalget. Kontaktbetjentordningen og soningsplaner skal i utgangspunktet også gjelde for varetektsfanger. De innsatte ble spurt om de hadde en kontaktbetjent. Svarene er gjengitt i tabell 65.

Tabell 65: Har du en kontaktbetjent her i fengslet?

	Menn n=208	Kvinner N=37	Total n=245
Ja	59,1	89,2	63,7
Nei	34,6	5,4	30,2
Vet ikke	6,3	5,4	6,1
	100	100	100

Tre av fem innsatte oppgir at de har en kontaktbetjent. En liten gruppe har ikke kontaktbetjent fordi de nettopp er satt inn, og er ikke blitt presentert for kontaktbetjenten sin enda. Seks prosent (15 personer) oppgir at de ikke vet om de har en kontaktbetjent eller ikke. Det er små absolutte tall for kvinnene men det ser ut som om det er en større andel av kvinnene enn mennene som har kontaktbetjent.

Det er en langt lavere andel som har kontaktbetjent enn forventet, i hvert fall for mennenes del. I utgangspunktet burde samtlige hatt en kontaktbetjent, og de burde hatt en inkomstsamtale med kontaktbetjenten like etter innsettelse. Det er av samme grunn like overraskende at det i det hele tatt er noen som svarer ”vet ikke”.

Innsatte ved Trøgstad kretsfengsel har i liten grad kontaktbetjent. Jeg ble opplyst av inspektøren om at det var kun noen svært få som hadde fått tildelt en kontaktbetjent på grunn av ressursmangel. Det er svært få betjenter og ganske mange innsatte. Fordi fangene sitter på svært korte dommer, har det ikke blitt vurdert som hensiktsmessig å jobbe slik med særlig mange av fangene. For disse innsatte har anstalten bevisst unnlatt å gi dem en kontaktbetjent, og mener å ha tilstrekkelig gode grunner for det. Dette kan imidlertid bare forklare en liten del av den lave andelen som har kontaktbetjent.

Det er mitt inntrykk at et par konkrete forhold spiller inn i vesentlig grad. I samtaler med både innsatte, og betjenter har det kommet frem at det ofte er slik at samtlige innsatte i fengslet faktisk har en kontaktbetjent rent formelt sett. Det er ofte organisert slik at de faste betjentene i anstalten har fordelt cellene mellom seg slik at den som til enhver tid sitter på en bestemt celle har en bestemt kontaktbetjent. Ofte er det også slik at det er to kontaktbetjenter til hver celle (eller innsatt) der en betjent har hovedansvaret og en annen skal være assisterende. Det er mitt inntrykk at dette er en ganske vanlig måte å organisere det på.

Dette er imidlertid kun en måte å fordele ansvar på, og ikke en måte å sørge for at jobben blir gjort. Flere innsatte har svart muntlig på spørsmålet i vendinger som ”ja... jeg har jo sett navnet på kontaktbetjenten min på en liste, men jeg vet ikke hvem det er”, eller ”ja... jeg har en kontaktbetjent, men han har aldri kommet og snakket med meg”. Dette er i såfall en mulig forklaring på at noen ikke vet om de har kontaktbetjent eller ikke i den forstand at de kanskje vet at de har en kontaktbetjent, men vet ikke hvem det er, eller man er usikker på om man har vedkommende som kontaktbetjent lengre.

Slik sett er det en viss sjanse for at en god del av de som har svart at de ikke har en kontaktbetjent *formelt* sett har en kontaktbetjent uten å vite om det. Dette vil også si at en del av de som har svart at de har en kontaktbetjent *reelt* sett *ikke* har det.

Tatt i betraktning at det er lagt opp til at kontaktbetjentene formelt sett skal gjøre en del relativt enkle og konkrete oppgaver som bl.a. å foreta en førstegangssamtale (jfr. listen ovenfor) er dette oppsiktsekkende. Å presentere seg er vel faktisk det aller minste man kan forvente.

Jeg har ikke samlet systematiske data fra hver enkelt anstalt om hvordan kontaktbetjentordningen er organisert. Det er nok en del variasjon fra anstalt til anstalt, og kanskje også fra avdeling til avdeling i de større anstaltene. Da en stor andel av kvinnene i utvalget svarte at de hadde en kontaktbetjent, kan det tyde på at Fredrikstad og Bredtveit har vært flinke på dette området.

Fortrolighet

Hvis kontaktbetjentene blir tildelt på en måte som gjør at de innsatte ikke vet om de har kontaktbetjent eller ikke, er dette et problem. Men like viktig er det at forholdet mellom innsatt og kontaktbetjenten er slik at de kan ha et fruktbart samarbeid. I evalueringsrapporten av Hassel kretsfengsel tar Hammerlin og Kristoffersen opp hvordan kontaktbetjentene ble tildelt tilfeldig etter hva som var praktisk. De legger vekt på at tildeling av kontaktbetjent burde gjøres med tanke på personlige egenskaper slik at forholdet mellom innsatt og kontaktbetjent kan bli så godt som mulig (Hammerlin & Kristoffersen 1998 s.74). Kontaktbetjentene skal jobbe såpass tett med den innsatte at et minimum av tillitt og god kommunikasjon er en forutsetning for at det skal kunne fungere.

Det er like stor forskjell på kontaktbetjenter som mellom andre folk, og i samtaler med innsatte har det kommet frem at denne forskjellen kan være meget stor. Det snakkes om at man har ”den beste kontaktbetjenten, og han er jævlig kul”. Eller andre som sier at de har den verste kontaktbetjenten. Hva som ligger i slike utsagn har jeg ikke systematiske opplysninger om, og spørsmålene i det gjeldende spørreskjema er ikke gode nok til å gi et tilstrekkelig godt svar på det. Men det skal være mulig å antyde noen sider ved kontaktbetjentenes arbeid slik de innsatte ser det.

For at kontaktbetjenten skal kunne fylle sine arbeidsoppgaver, er det til en viss grad nødvendig at de kan ha en fortrolig samtale med den innsatte. Dette er særlig knyttet til utarbeidelse av soningsplaner. Hvis den innsatte og kontaktbetjent skal jobbe sammen og løse personlige problemer knyttet til den innsattes livssituasjon, er det viktig at man kan drøfte disse problemene. En viss tillitt er derfor en viktig forutsetning.

Tabell 66: Føler du at du kan ha en fortrolig samtale med kontaktbetjenten din? Av de som har kontaktbetjent. Prosent.

	Menn n=119	Kvinner n=32	Totalt n=151
Ja	40,3	53,1	43,0
Nei	32,8	31,3	32,5
Vet ikke	26,1	15,6	23,8
	100	100	100

Tabell 66 viser at blant de som har kontaktbetjent er det kun to av fem som har en kontaktbetjent de kan snakke fortrolig med. Omtrent en av fem svarer ”vet ikke”. Tabellen antyder at kvinnene i noe større grad kan snakke fortrolig med kontaktbetjenten sin. Det er imidlertid svært få kvinner i utvalget slik at estimatet er svært usikkert. Mine data inneholder ikke opplysninger om grunnene til manglende fortrolighet.

Etter at betjentyrket har fått mer karakter av servicefunksjoner har forholdet mellom innsatt og ansatt blitt mer tvetydig. På den ene siden skal betjenten være vokter og står for den daglige, ubehagelig kontroll av de innsatte. På den annen side skal betjenten forholde seg til de innsatte som medmenneske og støttespiller (Basberg 1999 s.44ff., Grøvdal 2000 s. 139ff., Dugstad 1999 s. 137ff.). Det vil være rimelig å anta at en vesentlig grunn til manglende fortrolighet skyldes at betjentenes rolle som vokter er vanskelig å kombinere med fortrolighet. Fra de innsattes synsvinkel er betjenten også en representant for systemet, og det kan medføre at fortrolighet av den grunn er uopnåelig for en del fanger. Det kan være vanskelig å være åpen mot den som låser en inn hver dag. Det kreves en viss innsats fra både ansatt og innsatt for å opprette en slik relasjon, men det er vanskelige systembetingelser, og fanger kan ha en

velbegrunnet skepsis mot en slik relasjon. At det likevel er nesten fire av ti innsatte som føler at de kan ha en fortrolig samtale med kontaktbetjenten er i det perspektivet slettes ikke så ille.

Hva kontaktbetjenten har vært til hjelp med

Blant hovedarbeidsoppgavene til kontaktbetjenten er å veilede når det skal skrives søknader om f.eks. permisjoner, overføringer, fremstillinger, prøveløslatelse eller når det gjelder deltakelse i tiltak i fengslet. Dette er nært knyttet til det å være til generell hjelp for å få ordnet praktiske ting i fengslet. Den innsatte er i utgangspunktet helt avhengig av bistand fra betjentene til å få ordnet opp i ting utenfor avdelingen, og dette har derfor ganske stor betydning.

Tabell 67: Andel som oppgir at kontaktbetjenten har vært til hjelp med... Prosent. Av de som oppgir at de har kontaktbetjent.

	Menn n=117	Kvinner n=32	Totalt n=149
Gitt veiledning og hjelp i forbindelse med å skrive søknader	40,2	34,4	38,9
Hjelp til andre praktiske gjøremål	59,8	65,6	61,1

Tabell 67 viser at omtrent to av fem oppgir at kontaktbetjenten har vært til hjelp med å skrive søknader, og tre av fem har fått hjelp til andre praktiske gjøremål. Det er forholdsvis små forskjeller mellom kjønnene⁸⁹.

I et fengsel vil det ofte være behov for å skrive søknader om forskjellige ting. Det er lagt opp til at kontaktbetjenten skal være aktiv i forhold til dette. Det er de tydeligvis i liten grad. At det kun er en tredjedel av de som har kontaktbetjent som mottar slik hjelp, må kunne sies å være under målsettingen, selv om dette målet ikke er tallfestet noe sted.

Det kan hevdes at alle betjentene er til hjelp med daglige gjøremål, slik at svarene i tabell 43 er misvisende når fire av ti sier de ikke har mottatt slik hjelp. Det er mye praktiske gjøremål som ligger i betjentenes daglige virke. F.eks. å hente posten, sørge for at de innsatte får tatt de telefonene de skal, kontakte lege etc. Dette skal ikke benektes, men dette er en del av de daglige arbeidsoppgaver uansett. Kontaktbetjenten skal tilføre noe utover avdelingsbetjentenes daglige virke. Dette kan spenne fra de helt små, men viktige ting til mer omfattende saker.

Det må imidlertid presiseres at det kan være stor forskjell mellom både anstalter og de enkelte betjentene. Det er en del betjenter som blir rost opp i skyene av de innsatte. Tilsvarende som det er betjenter som blir utsatt for meget hard kritikk. Men det er også forskjell på de innsatte og hvilke ønsker og behov de har. Det foreliggende materialet er imidlertid ikke detaljert nok til å kunne undersøke slike forhold nøyer.

I et forsøk på konkretisere hva kontaktbetjenten har eller ikke har vært til hjelp med ble de innsatte spurt om i hvilken grad kontaktbetjenten hadde vært til hjelp med fire konkrete ting. I forbindelse med soningsplanene vil det også ofte være en del konkrete mål der det vil være naturlig om kontaktbetjent bidrar. Et av disse feltene kan være spørsmål knyttet til arbeid eller utdanning under soning. Et annet kan være å få tida til å gå innenfor murene med å finne fritidsaktiviteter. Et mer ambisiøst prosjekt, men for svært mange et påtrengende behov, ville

⁸⁹ Sammenhengen er ikke signifikant med p-verdier på henholdsvis p=0,115 og p=0,632.

være å hjelpe med å rydde opp i personlige økonomiske problemer. I mange tilfeller vil det være naturlig å benytte kontaktbetjenten til disse tingene. Det må presiseres at dette ikke er noe betjentene er pålagt å jobbe med. Det er imidlertid god grunn til å tro at dette er felt det trengs mye hjelp, og som faller naturlig inn under kontaktbetjentens mulige arbeidsområder. Tabell 68 gjengir svarfordelingen.

Tabell 68: Vil du si at kontaktbetjenten har vært til stor hjelp eller ingen hjelp når det gjelder å planlegge følgende? Prosent. Av de som har kontaktbetjent.

	Stor hjelp	Liten hjelp ⁹⁰	Veldig lite hjelp	Ingen hjelp
Utdanning under soning (n=128)	7,8	9,4	7,0	75,8
Arbeid under soning (n=141)	18,4	8,0	9,6	64,0
Fritidsaktiviteter (n=143)	11,0	9,4	11,8	67,7
Få orden på personlig økonomi (n=146)	6,9	8,5	4,6	80,0

Hovedtyngden i tabell 68 ligger ved "veldig lite hjelp" eller "ingen hjelp" på alle de fire områdene. På hvert område er det minst to av tre som oppgir at de ikke har fått noen hjelp. Det ser ut til at det er færrest som har fått hjelp til å få orden på sin personlige økonomi, og flest som har fått hjelp til å planlegge arbeid under soning.

De innsatte ble også spurt om i hvilken grad de ønsket slik hjelp. Tabell 69 viser svarfordelingen.

Tabell 69: Ønsker å få mer hjelp av kontaktbetjenter eller andre betjenter når det gjelder...Etter om de har kontaktbetjent eller ikke. Prosent.⁹¹

	Ikke kont.betj. n=53	Har kont.betj. n=146
Utdanning under soning	37,3	36,7
Arbeid under soning	38,8	37,1
Fritidsaktiviteter	59,3	47,3
Få orden på personlig økonomi	50,9	43,2

Det er nesten fire av ti som ønsker mer hjelp med utdanning eller arbeid under soning. Her har det lite å si om den innsatte har en kontaktbetjent eller ikke. Det er også mange som ønsker seg mer hjelp til å planlegge fritidsaktiviteter og å få orden på personlig økonomi, men de som ikke har kontaktbetjent ser ut til å ønske seg dette i større grad enn de som har kontaktbetjent.

Når det gjelder arbeid og utdanning under soning er det slik i de fleste anstaltene at det er lite kontaktbetjenten kan gjøre med det tilbudet som finnes. Det er dermed ikke sikkert kontaktbetjenten kan være til noe større hjelp enn det anstalten sørger for uansett. Dermed har både de som har og de som ikke har kontaktbetjent et tilsvarende stort ønske om å få hjelp med dette.

⁹⁰ Denne kategorien var ment å være "litt hjelp", men ved en feiltakelse ble det "liten hjelp" i stedet. Det forekommer meg at svarkategoriene dermed ble litt tyngre i negativ retning enn det burde vært. Jeg kan imidlertid ikke se at dette skulle endre hovedbildet veldig mye.

⁹¹ Antallet varierer litt mellom variablene. Oppgitt tall er det midlere tallet. Variasjonsbredden er på inntil 5 personer.

Fritidsaktiviteter og å få orden på personlig økonomi er nok i langt større grad uavhengig av anstaltens generelle organisering og gir dermed kontaktbetjenten større spillerom. Den observerte forskjellen mellom de som har og de som ikke har kontaktbetjent kan dermed tolkes som at de som har kontaktbetjent i noe større grad faktisk får slik hjelp. Det må imidlertid bemerkes at i begge grupper er det en meget stor andel som ønsker mer hjelp til både fritidsaktiviteter og å få orden på personlig økonomi. De som ikke har kontaktbetjent ønsker seg imidlertid slik hjelp i noe større grad.

Det er slående hvor mange som sier at kontaktbetjenten eller andre betjenter har vært til meget liten eller ingen hjelp med de nevnte ting. Det er imidlertid like slående hvor mange som faktisk sier at de ikke ønsker slik hjelp. Skal det bety at de som ønsker hjelp får hjelp, og de som ikke ønsker hjelp selvfølgelig slipper? Det kan være mange grunner til at man ikke ønsker hjelp av en fengselsbetjent. Det kan for eksempel være at man ikke tror at betjenten kan være til reell hjelp. Dugstad viser til at kontaktbetjenten har liten avgjørelsesmyndighet som gjør at det er liten grunn til å benytte seg av kontaktbetjenten når man trenger hjelp (Dugstad 1999 s. 135). Det kan tenkes uendelig mange flere grunner til at man ikke ønsker hjelp fra kontaktbetjenten eller andre betjenter. Dette materialet inneholder ikke opplysninger om det, og bør undersøkes særskilt ved en senere anledning.

I kapitlet om vurderinger av yrkestrening i fengslet har jeg argumentert for at yrkestrening, og kanskje også skolegangen, i stor grad handler mer om tidtrøytte og å få tiden til å gå fremfor målrettet fremtidsplanlegging. Hvis det er slik, er det også langt mindre grunn til å få noe spesiell hjelp fra kontaktbetjenten i forbindelse med hverken arbeid eller skole.

Når det gjelder fritidsaktiviteter og hjelp med å rydde opp i egen økonomisk situasjon er det nesten ingen grenser for hvilken hjelp man kunne trenge. Det er imidlertid mer usikkert om man vil ha hjelp av en betjent til dette. Det er likevel omtrent halvparten som ønsker mer slik hjelp. Det er en del som ønsker slik hjelp som mener at de ikke får det. Det kan derfor se ut til at det er mangelen på tilbud om hjelp som er årsaken til det.

Samlende vurde ring

Ovenfor er det vist at kontaktbetjentordningen synes å fungere i meget varierende grad med hensyn på de konkrete spørsmålene som er stilt. Dette kan ikke betraktes som en fullstendig evaluering av betjentenes arbeid. Det skal bare gi noen pekepinner og belyse enkelte sider. En viktig side av saken vil være hvilken subjektiv vurdering de innsatte selv gjør om kontaktbetjenten. De innsatte ble derfor også spurt om i hvor stor grad de var fornøyd med den jobben kontaktbetjenten gjør.

Tabell 70: Samlet sett, i hvor stor grad er du fornøyd med den jobben kontaktbetjenten din gjør for deg? Prosent.

	Menn n=132	Kvinner n=33	Totalt n=165
Veldig fornøyd	22,7	27,3	23,6
Litt fornøyd	10,6	21,2	12,7
Verken fornøyd eller misfornøyd	24,2	21,2	23,6
Litt misfornøyd	6,8	6,1	6,7
Veldig misfornøyd	21,2	15,2	20,0
Vet ikke	14,4	9,1	13,3
	100	100	100

Som det fremgår av tabell 70 er omtrent en tredjedel av de innsatte fornøyd med jobben kontaktbetjenten gjør for dem. Omtrent en fjerdedel er negativ, og en tilsvarende andel er verken fornøyd eller misfornøyd. Litt over en av ti svarte ”vet ikke”. Kvinnene er i større grad positive enn mennene.

Hvor stor grad man er fornøyd eller misfornøyd med kontaktbetjenten avhenger selvfølgelig av mange forskjellige ting. Det er vanskelig å skulle sammenfatte alt dette i et svar. Igjen må man si at tabellen ikke kan fortelle mer enn om en grunnstemning.

Det handler like mye om hvilke forventninger fangene har til kontaktbetjenten. Det antydes ovenfor at i forhold til de mål som er satt for kontaktbetjentordningen er det en del ting som ikke er helt på plass. Men det spørres om de innsatte er klar over disse målsettingene, og om de svarer i forhold til slike mål.

Det var noen (17 fanger) som hadde kommentert i spørreskjemaet hva de var misfornøyde med. 13 av disse svarte at de ikke hadde møtt kontaktbetjenten, eller at kontaktbetjenten aldri hadde tatt noe initiativ overfor dem. Dette har også flere fortalt om muntlig i uformelle samtaler, og det virker rimelig at det er flere enn bare de som har skrevet det i skjemaet, som har opplevd det samme. Jeg kan imidlertid ikke si noe mer om omfanget på dette grunnlaget, men det indikerer et alvorlig problem. Et absolutt forutsetning for at et slikt arbeid skal kunne fungere må være at de innsatte får noen signaler om at de kan henvende seg til kontaktbetjenten. Hvis kontaktbetjenten lar være å ta kontakt, om ikke annet så bare for å presentere seg, er dette et signal om det motsatte.

I det foregående er det blitt vist at det i begrenset grad fungerer slik ordningen er tenkt. Spørsmålet blir om man skal kreve mer av betjentene, og særlig kontaktbetjentene. Hvis målene med kontaktbetjentordningen skal ha noe for seg så bør man kanskje det. Årsakene til problemene har ikke blitt avdekket i denne undersøkelsen. De kan være mange og kompliserte, og jeg har antydnet noen.

Tanken om kontaktbetjenter synes jeg er god, og den foregående påpekning av mangelfull måloppnåelse bør ikke i utgangspunktet hindre videre utvikling. Det er noen meget konkrete og enkle tiltak som kan gjøres med et håndgrep. F.eks. sikre rutiner slik at innsatte blir skikkelig presentert for kontaktbetjenten, slik at de i hvert fall vet hvem hverandre er.

I uformelle samtaler med fengselsbetjenter i de aktuelle anstaltene har jeg mange ganger diskutert kontaktbetjentordningen og soningsplaner. Det er særlig et perspektiv som flere har nevnt som det er viktig å ta vare på. Det er betjentenes arbeidssituasjon og faren for å bli utbrent. Det er ikke grenser for hva store deler av fangegruppen kan trenge av hjelp og støtte både rent praktisk og personlig i mange henseender. Betjentene ser mange av fangene komme tilbake i fengsel gang etter gang uten at det ser ut til at de ulike tiltakene hjelper. Og dette gjelder nok særlig de innsatte som har størst behov for hjelp. Man kan fort bli desillusjonert av slikt. Betjentene kan sikkert jobbe fulle av iver og engasjement med disse problemene en stund, men det er verre å få dem til å fortsette med det hvis de ikke selv får se resultater. På den annen side må man være realistisk i forhold til hva slags resultater man kan vente seg. Mange av de innsatte er så dårlig stilt langs så mange levekårsvariabler (jfr. foregående kapitler) at de vil ha store problemer med å klare seg i samfunnet bare ved hjelp av lovlige midler. Det er ikke urimelig å tro at mange av disse vil komme tilbake til fengsel flere ganger. Mål på suksess må stå i forhold til dette.

Soningsplaner

Soningsplaner er innført i forbindelse med kontaktbetjentordningen. Det er meningen at den innsatte i samarbeid med kontaktbetjenten skal utforme en soningsplan. Dette gjelder i utgangspunktet også for varetektsfanger.

For deg som kontaktbetjent er planen et arbeidsredskap som systematiserer veiledningen og gir deg retningen du skal følge. For den innsatte er planene et hjelpemiddel til å formulere behov, ønsker og mål for tiden i fengslet og for tiden etter løslatelse. (Meek Hansen 1999 s. 17).

Soningsplanen skal altså være et arbeidsredskap som betjent og innsatte skal lage sammen for å kunne utføre et målrettet arbeid for (re)habilitering. Gjennom soningsplanen skal den innsatte ta ”ansvar for egen endring i (re)habiliteringen. Via planen blir den innsatte sentral i arbeidet med målsetting og planlegging av egen fremtid” (ibid). Soningsplanen har dermed en sentral plass i kontaktbetjentarbeidet.

Tabell 71: Har du en soningsplan? Prosent.

	Menn n=204	Kvinner n=37	Totalt n=241
Ja	24,5	40,5	27,0
Nei	75,5	59,5	73,0
	100	100	100

Tabell 71 viser at det er bare en tredjedel av de innsatte som har en soningsplan. Igjen ser vi at kvinnene har det i større grad enn mennene.

Da det er relativt få som har kontaktbetjent, er det rimelig å tro at dette er en vesentlig grunn. Men også blant de som har kontaktbetjent er det mange som ikke har en soningsplan.

Det virket på meg som om det var en del uklarheter rundt hva en soningsplan var for noe. I utformingen av spørreskjema gikk jeg utfra at dette opplegget var såpass innarbeidet at det ikke skulle være nødvendig å redegjøre for det ytterligere. Det kom imidlertid frem under samtaler at en del oppga at de hadde soningsplaner, men at dette var noe de hadde laget helt alene og var mer eller mindre uformulerte mål man hadde satt seg selv under soningen uten å f.eks. skrive det ned. For noen er det altså ikke en slik soningsplan som den det er lagt opp til fra fengslets side. Dermed er andelen med soningsplan kanskje enda noe mindre. Tabell 72 viser hvor stor andel som kunne tenke seg å lage en soningsplan.

Tabell 72: Hvis du ikke har en soningsplan, er dette noe du kunne tenke deg å lage? Av de som ikke har soningsplan. Prosent.

	Menn n=139	kvinne n=22	Totalt n=161
Ønsker soningsplan	36,0	18,2	33,5
Ønsker ikke soningsplan	33,8	54,5	36,6
Vet ikke	30,2	27,3	29,8
	100	100	100

Av de som ikke hadde soningsplan var det imidlertid en tredjedel som kunne tenke seg å lage en slik plan, og en ny tredjedel som ikke vet om de vil eller ikke. Det kan ikke utelukkes at disse svarene til en viss grad skyldes at de ikke vet hva en soningsplan er.

Tabell 73: Har kontaktbetjent eller andre betjenter vært til hjelp med å utforme soningsplanen? Av de som oppgir at de har soningsplan. Prosent.

	Menn n=49	kvinner n=15	Totalt n=64
Kb. har vært til hjelp med utforming	28,6	26,7	28,1
Annen betjent har vært til hjelp med utforming	4,1	6,7	4,7
Ingen betjent har vært til hjelp med utforming	61,2	66,7	62,5
Vet ikke	4,1	-	3,1
Både kb. og andre betjenter	2,0	-	1,6
	100	100	100

Tabell 73 viser at blant de som har soningsplan er det i overkant av tre av ti som har fått hjelp fra kontaktbetjent eller annen betjent til utformingen av soningsplanen. Majoriteten har altså ikke fått hjelp av betjenter til å lage soningsplan. Det er helt minimale forskjeller mellom menn og kvinner. Alle tallene er så små at det ville være vanskelig å si noe om kjønnsforskjeller uansett.

Det ser ut til at kontaktbetjentene stort sett har vært lite aktive med å hjelpe til med å utforme soningsplanene. Kun tre av ti har fått hjelp av betjenter til dette. Dette styrker mistanken om at soningsplaner ikke blir brukt slik de er tenkt fra fengselsmyndighetenes side. Den innsatte har tydeligvis i stor grad utformet soningsplanen alene uten at kontaktbetjenten er trukket inn i arbeidet. Av et materiale på 247 personer er det kun 22 som oppgir at de har en soningsplan og at denne er laget med hjelp av en betjent. Det er dermed god grunn til å stille seg tvilende til om anstaltene egentlig jobber målbevisst med soningsplaner slik det er lagt opp til at de skal gjøre.

Selv om soningsplanene skulle være laget sammen med kontaktbetjent og utformet som et hjelpemiddel slik det er intendert, er det ingen garanti for at planen blir fulgt og brukt på denne måten. Dugstad mener at dette ofte ikke skjer (Dugstad 1999 s.114ff.).

På den annen side kan det selvfølgelig hende at soningsplanen blir lagt til grunn for arbeidet videre med den innsatte, selv om ingen betjenter har vært behjelpelig med utformingen. Det har jeg ikke data om. Men det er også en mulighet at soningsplaner for mange er noe den innsatte selv har satt seg som mål for soningstiden, uten at dette blir dratt inn i arbeidet med (re)habilitering, slik at den ikke inngår i en målrettet plan i anstalten for å hjelpe den innsatte.

De som har soningsplan ble spurt om noen av målene de hadde satt seg var gjennomført. Svarene er gjengitt i tabell 74 etter om de har fått hjelp til å utforme soningsplanen eller ikke.

Tabell 74: Har noen av målene du har satt deg blitt gjennomført? Etter om de har fått hjelp til å utforme soningsplanen. Av de som har soningsplan. Prosent.

	Kontaktbetjent/ annen betjent n=22	Ingen betjent/ vet ikke n=41	Totalt n=63
Noen mål er gjennomført	72,7	36,6	49,2
Ingen mål er gjennomført	4,6	26,8	19,0
Noe er i ferd med å gjennomføres	22,7	31,7	28,6
Vet ikke	-	4,9	3,2
Totalt	100	100	100

Det er små tall og derfor vanskelig å si noe om forskjellen mellom gruppene. På den annen side er det en så liten del av utvalget som har soningsplan slik at en ytterligere findelt analyse neppe vil være generaliserbar. Men jeg kan si noe om de som har svart at de har soningsplan. Omtrent halvparten av de som har soningsplan oppgir at noen mål er gjennomført eller er i ferd med å bli gjennomført. Blant de som har utformet soningsplanen i samarbeid med kontaktbetjent eller annen betjent er mål nådd eller i ferd med å bli nådd i mye større grad enn for de som ikke har fått hjelp til utformingen.

De innsatte ble også spurt om de følte at soningsplanen var til hjelp for seg. Svarene er gjengitt i tabell 75.

Tabell 75: Føler du at soningsplanen er til hjelp for deg? Av de som har soningsplan. Prosent.

	Kontaktbetjent annen betjent n=22	Ingen betjent n=42	Totalt n=64
Soningsplanene er til hjelp	86,4	57,1	67,2
Soningsplanene er ikke til hjelp	13,6	42,9	32,8
	100	100	100

Igjen ser det ut til at mange mener at soningsplanene er til hjelp, og de som har fått hjelp med utformingen av soningsplanen mener det i større grad enn de andre. Igjen er tallene så små at det er vanskelig å si noe sikkert.

Fra en positiv synsvinkel viser tabell 74 og 75 at blant som faktisk lager en soningsplan slik det var intendert er det mulig å oppnå visse resultater. Disse innsatte føler også at soningsplanen er til hjelp for seg. Det gjenstår å se på hvem denne lille gruppen er. Det kan tenkes at dette er en spesielt ressurssterk fangegruppe, eller at det er en spesielt idealistisk betjentgruppe. Mine data er ikke egnet til å se nærmere på det. Svarene i tabell 75 antyder at soningsplaner kan ha noe for seg, men det forutsetter at man lager dem og tar dem i bruk. Dette er i stor grad ikke tilfellet.

Fremtidsutsikter

I dette kapittelet er fokus på fremtidsutsikter etter løslatelse og, som i tidligere kapitler, på hvilke levekår de innsatte regner med å få i fremtiden. Jeg skal kun se på noen få, men sentrale momenter her. Det dreier seg om jobb, bolig og penger. Til slutt skal jeg se på hva de tror om fremtiden og om de selv tror at de vil klare seg uten kriminalitet.

Bolig, arbeid og penger

I kapitlet om økonomiske forhold ble det vist at de innsatte i stor grad var dårlig stilt på boligmarkedet. Svært få eide boligen de bodde i, mange leide, og noen bodde på hospitser, hadde ikke noe sted å bo, eller bodde hos familie eller venner. Det er derfor av interesse å se på i hvilken grad de har noe sted å bo når de kommer ut av fengslet. De innsatte ble spurt om de hadde noe sted å bo etter løslatelse. Svarene er gjengitt i tabell 76.

Tabell 76: Har du noe sted å bo når du løslates? Prosent.

	Menn n=208	Kvinner n=37	Totalt n=245
Ja, der jeg bodde før fengslingen	52,4	64,9	54,3
Ja, tilsvarende sted som der jeg bodde før fengslingen	3,8	5,4	4,1
Ja, sosialkontoret/sosialarbeider har skaffet meg et sted	1,0	-	,8
Ja, hos familie eller venner	9,2	5,4	8,6
Nei/ vet ikke	24,5	16,2	23,2
Annet	9,2	8,1	9,0
	100	100	100

Tre fjerdedeler har et sted å bo når de slipper ut. Omtrent halvparten flytter tilbake til samme sted som de bodde før fengslingen, og resten har måttet finne nye løsninger. Nesten en fjerdedel har ikke et sted å bo. En av ti svarer "annet", men det er uklart hva denne kategorien består av. Noe av dette er hospitser eller behandlingsinstitusjoner. Andre er mer løse planer. Andre igjen er vanskelig å kategorisere, men det er også noen få som flytter til eget hus eller leilighet annet sted enn de bodde før.

Når det gjelder de som flytter tilbake til samme sted som de bodde før fengsling bodde 19 av disse hos familie. Seks i trygdebolig, hospits eller tilsvarende, og ti hadde svart kategorien "annet" som det er noe uklart hva omfatter. Av de som svarte 'nei', 'vet ikke' eller 'annet' på dette spørsmålet var det kun to som eide boligen selv før fengsling, og det er nærliggende å tro at fengslingen innebar eller medvirket til at de mistet denne boligen.

Kun en tredjedel av de innsatte var i jobb ved innsettelse (jfr. tidligere kapittel), og det er grunn til å tro at en fengselsdom i seg selv gjør det vanskelig å få jobb (Simon 1999 s. 162ff., Bushway 1998, Albright & Denq 1996, Nagin & Waldfoegel 1995). For å se nærmere på i hvilken grad de innsatte ville være i arbeid etter løslatelse ble de spurt om de hadde en jobb å gå til etter løslatelse.

Tabell 77: Har du en jobb å gå til når du blir løslatt? Prosent.

	Menn n=205	Kvinner n=37	Totalt n=242
Ja, samme jobb som før fengsel	16,6	16,2	16,5
Ja, har tilbud om ny jobb	12,7	5,4	11,6
Nei	54,1	64,9	55,8
Vet ikke	16,6	13,5	16,1
	100	100	100

Tabell 77 viser at 16,5 prosent beholder sin gamle jobb. Det er altså halvparten av de som hadde jobb før innsettelse som går tilbake til sin gamle jobb. Noen har tilbud om ny jobb. Totalt er det litt under tre av ti som har en jobb å gå til når de løslates. Av de som har tilbud om ny jobb hadde de fleste (19 personer) ikke jobb ved innsettelse. Over halvparten av de innsatte svarer at de ikke har noen jobb å gå til etter løslatelse. Omtrent 16 prosent vet ikke om de kommer til å ha en jobb eller ikke.

Det kan hende at en del av disse som ikke har en jobb å gå til, ikke har planlagt å jobbe fordi de ønsker å ta utdanning. Tabell 78 viser fordelingen av ønsker om utdanning etter løslatelse.

Tabell 78: Skal du ta utdanning når du blir løslatt? Prosent.

	Menn n=203	Kvinner n=36	Totalt n=239
Skal ta utdanning etter løslatelse	29,6	25,0	28,9
Skal ikke ta utdanning etter løslatelse	67,0	72,2	67,8
Vet ikke	3,4	2,8	3,3
	100	100	100

Omtrent tre av ti sier at de skal ta utdanning når de kommer ut. Det er uvisst i hvilken grad det er konkrete planer som kommer til å bli gjennomført, da det ikke er spurt om de har kommet inn på et konkret studie eller lignende. Man kan gå ut fra at en tredjedel av de innsatte i hvert fall har et ønske om å ta utdanning etter løslatelse.

De fleste har forsøkt å spesifisere hva slags utdanning det er snakk om. Seksten svar (6,7 prosent) har vært vanskelig å kategorisere. Sytten personer (7,1 prosent) ville ha utdanning i et håndverk. Elleve personer (4,6 prosent) ville ta høyere utdanning. Ti personer (4,2 prosent) ville ta datautdanning uten at det var spesifisert ytterligere, og like mange ville ta videregående skolefag. To skulle ta grunnskole.

Det er grunn til å tro at mange innsatte har svært lite penger ved løslatelse (Simon 1999 s. 169). De innsatte ble spurt om de hadde nok penger til å klare seg ved løslatelse. Svarene er gjengitt i tabell 79.

Tabell 79: Har du noen penger så du klarer deg selv når du løslates? Prosent.

	Menn n=206	Kvinner n=35	Totalt n=241
har nok til frem til første lønning	20,9	22,9	21,2
nok til å klare seg de første ukene	10,2	20,0	11,6
nok til å klare seg en liten stund	21,8	22,9	22,0
har nesten ingenting	23,8	11,4	22,0
har ingenting	23,3	22,9	23,2
	100	100	100

Nesten halvparten av de innsatte svarer at de har ingenting eller nesten ingen penger til å klare seg for ved løslatelse. Resten har såpass med penger at de i hvert fall klarer seg noen dager. Omtrent en av fem har en god del penger. De ble ikke bedt om å spesifisere hvor mye penger de hadde til rådighet, og det er derfor vanskelig å si noe nærmere om de som oppgir at de har en del penger.

De aller fleste av fangene har svært små økonomiske ressurser, og det er kun et mindretall som har noe særlig med penger til å klare seg for når de kommer ut. De aller fleste vil være i akutt pengenød, og det er et meget dårlig utgangspunkt for å klare seg videre uten kriminalitet.

Så hvordan er sammenhengene mellom å mangle bolig, å ha en jobb, og ha penger til å klare seg etter løslatelse? Det kan være slik at de som mangler penger også mangler bolig og jobb. For å undersøke dette forenklet jeg variablene til dikotome kategorier med utfallene å ha eller ikke ha et sted å bo, jobb eller penger som vist i tabell 80.

Tabell 80: Innsatte fordelt etter om de har eller ikke har penger, jobb og bolig ved løslatelse. Prosent av totalen. n=217

	Har jobb		Har ikke jobb	
	Har sted å bo	Mangler sted å bo	Har sted å bo	Mangler sted å bo
Har penger	20,3	-	27,6	6,0
Har ikke penger	7,4	1,4	19,8	17,5

En analyse av sammenhengene er foretatt med en generell loglineær modell. Den baklengse eliminasjonen av parametre ga utfallet at det ikke var en signifikant direkte sammenheng mellom å ha jobb ved løslatelse og å ha en jobb å gå til ved løslatelse⁹², men at det er signifikante sammenhenger mellom de andre parametrene. De estimerte oddsrater er gjengitt nedenfor.

Modell 21: Estimerte oddsrater ut fra loglineær modell for sammenheng mellom å ha sted å bo, ha jobb/tilbud om jobb, og å ha en del penger ved løslatelse.

Bolig – jobb	Bolig – penger
9,87*	5,56**

* p < 0,05 ** p < 0,25

Den statistiske analysen viser at de som har et sted å bo etter løslatelse har nesten ti ganger så høye odds for å også ha en jobb å gå til som de som ikke har et sted å bo ved løslatelse. Tilsvarende har de som har et sted å bo også mye høyere odds (fem ganger høyere) for å ha noen penger til å klare seg for ved løslatelse.

Datamaterialet er ikke egnet til å tolke disse sammenhengene som årsakssammenhenger. Det kan i høyden tenkes at en bolig som man kan flytte inn i rett etter fengsling er en sterk indikator på å ha et relativt velfungerende liv som er mindre plaget av opphopning av problemer enn andre grupper fanger. De som har få store problemer har også lettere for å skaffe seg jobb, og har også en større sannsynlighet for å ha såpass ordnet økonomi at de har noe penger liggende, eller har mulighet til å få låne.

⁹² Sammenhengen var ikke signifikant med p = 0,063. Dette er derfor en veldig streng praktisering av forkastningsnivået.

Et langt viktigere poeng i denne sammenheng er at dette også betyr at de fleste som ikke har bolig heller ikke har jobb eller penger. De slippes så ut av fengslet med sine personlige eiendeler i en pose, par hundre kroner i hånden, og ikke noe sted å bo. Som vist i tabell 80 gjelder dette så mange som 17,5 prosent av utvalget.

Egen vurdering av mulighet til å klare seg uten fremtidig kriminalitet

I spørreskjemaet er det to enkle mål på mulighet til å klare seg uten fremtidig kriminalitet. Det er spørsmålet om de tror de vil kunne klare seg uten å begå henholdsvis vinningskriminalitet eller annen type kriminalitet etter løslatelse. Det eksisterer ikke objektive mål på om de faktisk har mulighet til å klare dette eller ikke. Spørsmålet handler like mye om hva man håper eller ikke håper.

I etterpåklokskapens lys er det tydelig at spørsmålene heller ikke fanger opp om vedkommende faktisk *har lyst* til klare seg uten kriminalitet. Man må imidlertid ikke forkaste tanken om at det faktisk er noen som lever et kriminelt liv selv om de har mulighet til å leve lovlydig. Under datainnsamling traff jeg noen som spurte hva de skulle krysse av på under disse spørsmålene. Grunnen til at de spurte var at de mente de så absolutt hadde mulighet til å klare seg uten å begå slike handlinger, men at de helt sikkert ville fortsette. Disse som spurte om dette ga et inntrykk av at de var en gruppe som generelt var noe bedre stilt enn de fleste andre innsatte. Jeg har også inntrykk av at disse utgjorde en svært liten gruppe. Dette har jeg imidlertid ikke systematiske data om.

Tabell 81: Egen vurdering av mulighet til å klare seg uten vinningskriminalitet etter løslatelse. Prosent.

	Menn n=199	Kvinner n=34	Totalt n=233
meget store	46,2	26,5	43,3
ganske store	22,6	29,4	23,6
ganske små	16,6	26,5	18,0
meget små	14,6	17,6	15,0
	100	100	100

Fra tabell 81 går det frem at nesten syv av ti ser det som om de har store muligheter til å klare seg videre etter løslatelse uten å begå vinningskriminalitet. Forskjellen mellom kjønnene er meget liten, men kvinnene er kanskje ørlite mer pessimistiske enn mennene.

Det generelle tilbakefall til gjeninnsettelse blant folk med ubetinget dom er på hele 62 prosent i løpet av 5 år, (Kristoffersen 1997 s. 10) og tre av fire blant vinningsdømte pådro seg ny vinningsdom (ibid. s. 22). Det tyder på at det er et visst sprik mellom de innsattes egne vurderinger og det mest sannsynlige utfallet. Mitt utvalg er trukket fra en avgrenset del av fangebefolkningen slik at den forventede tilbakefallsprosenten vil nok være noe annerledes enn for fangebefolkningen som helhet. På bakgrunn av at to tredjedeler av utvalget har sonet i fengsel før er det nærliggende å tro at fangenes vurdering av å kunne klare seg uten fremtidig vinningskriminalitet er noe optimistisk. Det er også en mulighet at en stor del av de innsatte har svart i forhold til hva de mener de har mulighet til, men som de ikke tror kommer til å skje fordi de ikke selv ønsker det eller av andre grunner. Men det kan også bety at de gjør vurderingen ut fra hva de håper på, eller ønsker er mulig. For mange er det kanskje ikke så realistisk, men det kan godt hende at det uansett er bra at man ser for seg en fremtid som ser annerledes ut enn fortiden selv om realismen er liten.

Jeg har sett på hvordan troen på å kunne klare seg uten fremtidig vinningskriminalitet henger sammen med i hvilken grad man har noen penger, og om man har noen jobb eller skole å gå til når man slipper ut av fengsel⁹³. I regresjonsmodellen er utfallet oddsen for om de tror de vil klare seg uten vinningskriminalitet.

Modell 22: Logitmodell med utfall å klare seg uten vinningskriminalitet eller ikke.

		B	SE	p	Exp(B)
Klare seg uten vinningskriminalitet					
Ja	Intercept	2,205	,488	,000	
	Økonomi	-,776	,192	,000	,460
	Har jobb	1,165	,408	,004	3,205
	Har ikke jobb	0 ^a	,	,	,

Modell fit: $p=0,77$

Økonomi har følgende kategorier: 1 = har en del penger (svarkategori 1+2), 2 = har litt penger (svarkategori 3), 3 = ingen penger (svarkategori 4+5).

Modell 22 viser at oddsen for å tro at man kan klare seg uten vinningskriminalitet synker med dårligere økonomiske reserver. Reduksjonen i odds er på 54 prosent for hvert nivå langs denne variabelen. Det betyr at de som ikke har noen penger når de slipper ut, har en femtedel av oddsen for å klare seg uten vinningskriminalitet sammenlignet med de som har en del penger ved løslatelse. De som vet de har en jobb å gå til når de kommer ut har en langt større tro på at de vil klare seg uten vinningskriminalitet når de kommer ut. Disse har en odds som er over tre ganger så høy som de som ikke har en jobb å gå til.

Respondentene ble også spurt om de trodde de ville klare seg uten å begå annen kriminalitet etter løslatelse. Dette spørsmålet rommer svært mange forskjellige kategorier ulovlige handlinger, og den enkelte vil vurdere disse kategoriene som kriminalitet i mer eller mindre grad. Hvis man f.eks. ser på bruk av narkotiske stoffer som kriminalitet (hvilket det juridisk sett er) så er det, med hensyn på hvor stor mange som bruker slike stoffer (jfr. kapittel om rusmisbruk), ikke så rart at det er få som tror at de kan klare seg uten å begå annen kriminalitet.

Tabell 82: Egen vurdering av muligheter til å klare seg uten annen kriminalitet enn vinning etter løslatelse. Prosent.

	Menn n=194	Kinner n=33	Totalt n=227
meget store	40,2	33,3	39,2
ganske store	23,7	18,2	22,9
ganske små	18,0	21,2	18,5
meget små	18,0	27,3	19,4
	100	100	100

Tabell 82 viser at over seks av ti mener de har mulighet til å klare seg uten annen kriminalitet etter løslatelse. Kvinnene i utvalget er noe mer pessimistiske enn mennene, men grunnet små tall er dette meget usikkert.

⁹³ For å kunne tilpasse en logit modell har jeg forenklet variablene slik at muligheter for å klare seg uten vinningskriminalitet blir en dikotom variabel og blir behandlet som avhengig variabel, og penger etter løslatelse er ordinal med 3 nivåer. Variablen om jobb og/eller skole er konstruert ved å kombinere disse opplysningene.

Fangenes vurdering av å kunne klare seg uten annen kriminalitet enn vinning kan ha sammenheng med økonomisk situasjon og sysselsetting ved løslatelse. Dette er undersøkt i modell 24.

Modell 23: Logitmodell med utfall å tro man vil klare seg uten annen kriminalitet enn vinning etter løslatelse.

		B	SE	p	Exp(B)
Klare seg uten annen kriminalitet?					
Ja	Intercept	,867	,416	,037	
	Økonomi	-,267	,169	,113	,765
	Har jobb	,819	,353	,021	2,267
	Har ikke jobb	0	,	,	,

Model fit: p=0,09

Økonomi har følgende kategorier: 1=har en del penger (svarkategori 1+2), 2=har litt penger (svarkategori 3), 3 = ingen penger (svarkategori 4+5).

De samme variablene som ble brukt i forhold til vinningskriminalitet passer langt dårligere i forhold til annen kriminalitet. Modellen holder med et nødsrik (p = 0,09), og bør derfor tolkes med varsomhet. Pengebeholdning ved løslatelse gir ikke signifikant utslag. Det gjør derimot om man har jobb å gå til ved løslatelse. De som har slik jobb har over dobbelt så høye odds for å tro at de har mulighet til å klare seg uten annen kriminalitet ved løslatelse.

Som jeg allerede har antydnet ovenfor rommer 'annen kriminalitet' en langt mer heterogen gruppe lovbrudd enn 'vinningskriminalitet', og rommer en rekke lovbrudd som i begrenset grad eller bare indirekte henger sammen med lovbruterens økonomiske situasjon. Å ha jobb handler imidlertid om mer enn bare levebrød. Det handler også om sosial deltakelse som antas å motvirke tilbøyeligheten til å begå lovstridige handlinger (jfr. Christie 1982, Høigård 1993).

En annen viktig side ved denne sammenhengen er at de som har en jobb å gå til, i mindre grad er kriminelt og sosialt belastet fra før, og har dermed i utgangspunktet større mulighet til å klare seg uten å begå ulovlige handlinger.

Avslutning

Vi har til i dag hatt overraskende lite kunnskap om sammensetningen av den norske fangebefolkningen med hensyn på levekår og sosial bakgrunn. Noen spredte studier gir et visst inntrykk, men disse studiene har enten omhandlet en bredere gruppe enn fanger (Otnes 1986, Fridhov 1993), hatt en smalere problemstilling (Fridhov 1991), eller egentlig omhandlet en litt annen gruppe av befolkningen (Clausen 1991). I tillegg har vi studien om innsatte i Oslo kretsfengsel 1920-1939 (Møglestue 1962). Alle disse studiene begynner å bli nokså gamle, og med unntak av studiene til Otnes og Claussens studier gir de ikke mulighet for å si noe om respondentenes situasjon i forhold til normalbefolkningen eller andre avgrensede grupper det ville være naturlig å sammenligne med. Når det gjelder fangers levekår kan man derfor konkludere med at de beste kunnskapskildene er undersøkelser fra våre nordiske naboland (Nilsson & Tham 1999, Kyvsgård 1989), derav kun den svenske er av nyere dato. Å trekke slutninger fra et land til et annet er imidlertid i utgangspunktet nokså problematisk. Enkelte nyere norske undersøkelser gir en viss pekepinn om hvordan situasjonen er (f.eks. Clausen 1991, Hammerlin & Kristoffersen 1998, Gåsemyr 1999), men samlet sett er bildet svært fragmentert og preget av svært usikker kunnskap.

Det kan være fristende å ty til Christies karakteristikk av registrerte lovbrøyttere fra 1974 (Christie 1982 s. 93) når man har lite annet, og anvende beskrivelsen også på fangebefolkningen slik det gjøres i blant annet NOU'en 'Opplæring i norske fengsler' (NOU 1992: 19 s. 16). Det er ikke urimelig å tro at karakteristikken (unge menn som bor i byer, er sosiale tapere og skoletapere) stemmer, men Christie omtaler en bredere gruppe enn innsatte, og dataene han bygger på er meget gamle. Det har lenge vært behov for en oppdatert beskrivelse, og denne studien gir et bedre grunnlag for en beskrivelse av en vesentlig del av fangebefolkningen.

Oppsummering av fangers levekår

De innsatte i kretsfengsler er voksne menn. Som også Fridhov pekte på er de fleste i tredveårsalderen (Fridhov 1991 s. 25). Kriminalomsorgens årsstatistikk for 1999 viser at omtrent halvparten er over 30 år, og kun 5,3 prosent var 20 år eller yngre. Mitt utvalg tegner et lignende bilde med 64 prosent i alderen mellom 25 og 40 år.

De kan også karakteriseres som skoletapere, i og med at 45 prosent har kun fullført grunnskole eller mindre. Blant disse er det et uvisst antall som ikke har fullført skole i det hele tatt. Kun 8 prosent i mitt materiale hadde høyere utdanning. Fridhovs studie viste at 17 prosent av de innsatte ikke har fullført grunnskolen (Fridhov 1991 s. 43), og studien av svenske fangers levekår viste at 54 prosent hadde kun 9-årig skole eller mindre (Nilsson & Tham 1999 s. 26).

De innsatte har et dårlig sosialt nettverk, og er i all hovedsak – 81 prosent – ugifte. Det er kun en tredjedel av de som har barn som har daglig kontakt med barna sine. De føler seg langt oftere ensomme enn normalbefolkningen, og har mindre kontakt med familie og gode venner i nærmiljøet enn folk flest. At de innsatte har dårlig sosialt nettverk kjenner vi også fra andre studier som rapporterer tilsvarende funn (Fridhov 1993 s. 36, Nilsson & Tham 1999 s. 38ff)

Mange av de innsatte er syke. Omtrent halvparten oppgir at de har en sykdom av mer varig natur. Psykiske lidelser ser også ut til å være svært utbredt og to av fem i mitt materiale oppgir

at de plages av angst eller depresjoner av og til eller ofte. Kvalitative studier har også trukket frem psykiske lidelser (f.eks. Hammerlin og Kristoffersen 1998, Finstad og Gjetvik 1990, Hammerlin og Larsen 2000), og en dansk studie anslår at så mange som 71 prosent av varetektsfangene har eller har hatt alvorlige psykiske plager (Andersen et.al. 1996).

Det har lenge vært kjent at det sitter mange narkotikabrukere i fengsel, og den høye andelen syke har nok en sammenheng med det (Bødal og Gundersby 1984, Bødal 1992, Frantzen 2001, Christie 2000). I Sverige ble det anslått at omtrent halvparten av de innsatte brukte narkotika regelmessig (Nilsson & Tham 1999 s. 42). I mitt utvalg hadde omtrent halvparten et betydelig stoffmisbruk. Det er også klare indikasjoner på at stoffmisbruk henger nøye sammen med både å ha varige sykdommer og å ha angst/depresjoner. Dette henger sammen med hvor dårlige kår de lever under i den grad at det vises en klar tendens i mitt materiale til at betydelige narkotikabrukere vurderer fengselsoppholdet som positivt for sin fysiske og psykiske helse. Min tolkning er at dette skyldes at fengslet dekker en del primærbehov som mat, tak, helsetjeneste m.m. som de i ikke får dekket tilstrekkelig utenfor fengslet.

De innsatte har lite arbeidserfaring, og har i liten grad arbeidsinntekt som hovedinntektskilde. Kun en tredjedel var i arbeid ved innsettelse, og kun 22 prosent hadde inntektsgivende arbeid som eneste hovedinntektskilde. Dette er noe lavere enn i den svenske undersøkelsen der 33 prosent hadde arbeid som hovedinntektskilde (Nilsson & Tham 1999 s. 29). En tredjedel har ofte problemer med å klare de løpende utgifter til mat, transport og bolig. Fire av ti har en lite stabil boligsituasjon.

En viktig side ved dette er at en langt større del av fangebefolkningen har disse kjennetegnene enn normalbefolkningen. Dette betyr at fangene ikke bare er dårlig stilt, men er vesentlig *dårligere* stilt enn befolkningen forøvrig. De innsatte representerer et lag av befolkningen som er langt dårligere stilt enn folk flest langs mange dimensjoner.

Vi kan konstruere følgende oppsummerende liste om fangebefolkningen:

- De er menn
- De er voksne
- De har vært utsatt for store problemer under oppvekst
- De har lite skolegang
- De har liten eller ustabil tilknytning til arbeidsmarkedet
- De er ensomme og enslige
- De er syke
- De har psykiske lidelser eller plager
- De er fattige
- De er stoffmisbrukere
- De har stor gjeld i forhold til inntekt

Store grupper av de innsatte har flere av disse problemene. Størrelsen på mitt materiale gir ikke mulighet til å foreta en analyse av sammenhenger mellom alle disse dimensjonene, men i flere kapitler har jeg vist at de som skårer dårlig på en variabel har en tendens til å skåre dårlig også på andre variabler. Det kan med andre ord se ut som om det er visse hopningstendenser.

Fangebefolkningen er imidlertid en hetrogen gruppe. Hopningstendensene viser nettopp at det er noen som er mer preget av problemer og lite ressurser enn andre. Min studie viser at fangebefolkningen er svært dårlig stilt langs mange dimensjoner *som gruppe*. Det er likevel rom for variasjoner. Jeg har i dette materialet ikke hatt mulighet til å undersøke

konsentrasjonene av problemer over mange variable samtidig, men det er ting som tyder på at det vil være rimelig å finne betydelige konsentrasjoner av problemer i store grupper av fangebefolkningen. Med en grov tredelt kategorisering tror jeg at man ville finne at den største gruppen er veldig nedkjørte og med meget små tilgjengelige ressurser. En betydelig andel vil være nokså nedkjørte, og i en meget vanskelig livssituasjon, men med langt bedre mulighet til å klare å bedre sin livssituasjon. Til sist er det en – sannsynligvis meget liten – gruppe som er nokså godt stilt, og som har god tilgang på ressurser.

For å anslå graden av hopninger av ressurser eller mangler på sådanne, bør det gjennomføres en levekårsstudie i langt større skala som åpner for den typen analyser. Det bør være av interesse å se hvor store grupper som er hvor dårlig stilt. Det er behov for en studie av tilstrekkelig omfang til å kunne gjøre en differensiert analyse.

Mange av de innsatte – to tredjedeler av utvalget – har sonet i fengsel tidligere, og 43 prosent har sonet i fengsel tre ganger eller mer. Vi må derfor betrakte fengsling som et relativt sterkt innslag i disse menneskenes liv.

For de fleste som kan klassifiseres som fattige blant befolkningen er fattigdommen av forbigående karakter (Aaberge et. Al. 2000), og Byrne hevder at det vanlige blant fattige er å pendle mellom arbeid og forskjellige trygdeordninger og sosialhjelp (Byrne 1999 s. 49). Fangebefolkningen er i stor grad en del av denne fattige befolkningen, men fangenes kilde til forsørgelse og livsopphold pendler mellom inntektsgivende arbeid, trygdeordninger, kriminalitet – og fengsel.

Fengsling bør behandles som *en side* ved denne livssituasjonen fremfor kun som et *resultat av* en type livsførsel. Fengsling er et uttrykk for en side ved disse menneskenes livssituasjon, som er preget av å være sterkt marginalisert langs flere dimensjoner.

Oppsummering av forholdene i fengslet og syn på framtiden

Det er arbeidsplikt i norske fengsler, og det er et uttalt mål at arbeidsdriften i fengslet skal være yrkesmessig kompetansegivende. Likevel ser det ut til at arbeidstilbudet i fengslene har størst betydning for fangene i form av å få tiden til å gå, sosialt fellesskap, og avveksling fra tilværelsen på cella (jfr. NOU 1992 s. 61, St meld nr 27 s. 70, Simon 1999 s.114). Det er lite realistisk å tro at dette skal 'motvirke nye straffbare handlinger' (St meld nr 27 s. 69).

Kontaktbetjentordningen og soningsplaner ble innført for å legge til rette for at innsatte skulle kunne gjøre noe for å forbedre sin egen situasjon. Kontaktbetjenten skal hjelpe og motivere den innsatte samt å koordinere arbeidet med den innsatte inne i anstalten. Soningsplanen skal være et planleggingsverktøy som skal konkretisere og fastsette mål (Hammerlin 1992 Meek Hansen 1999). I praksis er det imidlertid kun et fåtall av de innsatte som har kontaktbetjent og/eller soningsplaner. Ofte er de tildelt en kontaktbetjent på papiret, men vet ikke en gang hvem dette er. For de få som har både kontaktbetjent og soningsplan ser det derimot ut til at en del av de målene de har satt seg i soningsplanen er nådd eller i ferd med å bli nådd.

På tross av at det er mange innsatte som har lite ressurser og vanskelig livssituasjon er det ganske mange som tror de vil klare seg uten kriminalitet etter løslatelse. Særlig de som har en jobb å gå til er optimistiske både når det gjelder i forhold til å klare seg uten vinningskriminalitet og annen kriminalitet. De som har penger ved løslatelsestidspunktet er

mer optimistiske i forhold til å klare seg uten kriminalitet. Denne siste sammenhengen er sterkest i forhold til vinningskriminalitet, og gir et mindre klart bilde i forhold til andre former for kriminalitet. Det er tydelig at utsikter til fremtidig jobb og det å ha penger til å klare seg for spiller sterkt inn på fremtidsutsiktene i forhold til kriminalitet.

Kriminalitet og klasser

Kriminalitet har lenge blitt sett i sammenheng med, og delvis søkt forklart ved, spørsmålet om klasser. Dette gjelder både klassebakgrunn (særlig etter fars yrke) og klasseposisjon som er selvstendig ervervet. Dette er det skrevet adskillige hyllemeter om (se f.eks. Rusche & Kirchheimer i Garland 1991 s. 83-111, Merton 1968, Braithwaite 1981, Høigård & Balvig 1988 s. 72-78, Christie 1982 særlig s. 115-123). Dette gjelder både for studier av registrert kriminalitet og selvrapporteringsstudier (f.eks. Balvig 1981, Pedersen 2000).

De teoriene som tar for seg kriminalitet eller kriminalitetskontroll på samfunnsnivå har i all hovedsak et element av samfunnsmessig posisjon som av betydning for både begått kriminalitet og hvilken kriminalitet som blir kontrollert på hvilken måte. Det er neppe nevneverdig uenighet om at det først og fremst er de fra de lavere sosiale lag som blir straffet med fengsel. Det er imidlertid mer uklart hva som menes med "lavere sosiale lag" eller "arbeiderklassen". I de kriminologiske tekstene er imidlertid klasseperspektivet sjelden utdypet.

I et tidligere kapittel i denne undersøkelsen så vi at de innsatte stort sett var knyttet til arbeiderklassesyrker og lavstatusyrker. Klassifisering var imidlertid såpass grov at det ikke lot seg gjøre å utføre en grundig klassifisering i mer nyanserte classeskjemaer slik de er utformet av f.eks. Goldthorpe (1992) eller Wright (1997). Bruk av SSB's Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status var også utelukket av samme grunn. Et av de mest slående funn i avsnittet om klassebakgrunn var imidlertid ikke hvilken yrkesstatus de hadde, men i hvilken grad de *ikke* hadde noen yrkesstatus. Kun en tredjedel var i arbeid ved innsettelse, men det vites ikke i hvilken grad disse var i heltids- eller deltidsarbeid, om det var svart arbeid, eller om det korte engasjement.

De aller fleste – 84 prosent – av de innsatte har en eller annen gang hatt et arbeid som har vart mer enn seks måneder, og nesten alle har et yrke de kan kalle sitt på grunnlag tidligere utdanning eller arbeidserfaring selv om mange av disse yrkene er ufaglærte. Men det er ikke mer enn 22 prosent som hadde arbeid som hovedinntektskilde siste året. Mange levde på ulike trygdeordninger og sosialbidrag, og kriminalitet var, alene eller i kombinasjon med annet, en hovedinntektskilde for omtrent 40 prosent. Dette tyder på at de fangebefolkningen er løst knyttet til arbeidsmarkedet ved at de har arbeid fra tid til annen, men lever *hovedsaklig av andre midler* deriblant trygdeordninger og kriminalitet.

Pendling mellom lavtlønnet arbeid og trygdeordninger er i følge Byrne (1999 s. 47) og Castells (2000 s. 136) et typisk trekk ved de fattige og marginaliseres forsørgelse. De er ikke helt utestengt, men befinner seg helt i grenselandet mellom inklusjon og eksklusjon. Det er en høy grad av mobilitet frem og tilbake mellom disse forsørgelsesmåtene (Byrne 1999).

Analysen av norske lavinntektsgrupper viser at de aller fleste som er fattige⁹⁴ et år, ikke er det året etter (Sosialt utsyn 2000 s. 110), og at fattigdom målt på et tidspunkt for de fleste er en kortvarig tilstand. Det er imidlertid en liten gruppe som kan kategoriseres som 'kronisk fattige'⁹⁵. Disse har svært lav inntekt over lengre tid, og det er lite endringer i denne gruppens inntekter fra år til år. Det er estimert at denne gruppen utgjør 1,5 prosent av befolkningen, og de har en betydelig lavere gjennomsnittsinntekt enn folk som er fattige kun et år (Aaberge et.al. 1999 s. 57).

Fangene er trolig i større grad enn andre fattige forsørget på annen måte enn gjennom inntektsgivende arbeid. Straffedømte er blant annet overrepresentert blant sosialhjelpsmottakere (Clausen 1991 s. 20). Mine data viser at 45 prosent av de innsatte helt eller delvis hadde trygd, sykepenger eller sosialbidrag som hovedinntektskilde siste 12 måneder. Dette tyder på at vi kan forvente å finne en overrepresentasjon av straffedømte blant langtidsarbeidsløse og 'kronisk fattige'. Det trengs imidlertid en egen undersøkelse for å kartlegge dette.

Klassebegrepet forholder seg tradisjonelt kun til status i arbeidsmarkedet med hensyn på klassifisering (Wright 1997, Goldthorpe 1992), og forholder seg endimensjonalt til status i arbeidsmarkedet og økonomisk status. Innenfor klasseterminologien er det begrepene underklasse og filleproletariat som er mest brukbare for å beskrive de som ikke er deltakende på arbeidsmarkedet. Jeg finner dette analytisk lite tilfredstillende da disse begrepene er i ytterkant av teoriene. Det gir mer mening å ta utgangspunkt i teorier og begreper som rommer også de som ikke arbeider. Utstøting og marginalisering er mer relevant begrepsbruk.

Store deler av fangebefolkningen er sterkt marginalisert både i forhold til arbeid, skole, sosialt, og helsemessig. Det er med andre ord en gruppe mennesker som er fattige både på økonomiske og andre ressurser. Vi bør derfor operere med et *flerdimensjonalt marginaliseringsbegrep*.

Dette kan belyses ved Bourdieus begreper om kapital. I stedet for å betrakte samfunnet som horisontalt lagdelt ser Bourdieu det sosiale rom som et flerdimensjonalt rom, en sosial topologi som kan beskrives i termer av den typen makt eller kapital som gjelder for feltet.

The position of a given agent within the social space can thus be defined by the positions he occupies in the fields, that is, in the distribution of the powers that are active within each of them. These are, principally, economic capital (...), cultural capital and social capital, as well as symbolic capital (...). (Bourdieu 1985 s. 40).

Kapitalformene er kilder til makt, eller ressurser som definerer sannsynligheten for profitt innenfor det feltet den konkrete kapitalformen gjelder (Bourdieu 1985 s. 40). Den tilgjengelige økonomiske kapitalen definerer dermed mulighetene for å lykkes i de feltet det er økonomi som er den kapitalformen som teller, slik de andre kapitalformene har betydning for de felt der disse kapitalformene blir tillagt vekt.

Vi har sett at de innsatte i liten grad har særlig økonomisk kapital. De har tvert om i stor grad negativ kapital i form av gjeld uten tilstrekkelige inntektskilder til å betjene den. Sosial

⁹⁴ Målt med lavinntektsgrense, også kalt fattigdomsgrense, lik halvparten av medianinntekten regnet per forbruksenhet. Denne grensen var ved bruk av SSB's ekvivalensskala kr. 82 200 i 1997 (Sosialt utsyn 2000 s. 108-9).

⁹⁵ 'Kronisk fattig' er her definert som å tjene mindre enn 50 prosent av medianen i 10-årsfordelingen av inntekt.

kapital, forstått som ”forbindelser eller ressurser knyttet til nettverket av sosiale relasjoner” (Barstad 2000 s. 68), er i denne studien dekket ved spørsmål om sosialt nettverk og opplevd ensomhet. Sosial kapital har også å gjøre med *hvem* man kjenner, men jeg har ikke den type opplysninger om fangenes sosiale nettverk. Det er likevel trolig at også den sosiale kapitalen i hovedsak er liten. Kulturell kapital har jeg ikke kommet inn på i min undersøkelse. Symbolsk kapital kan forstås som prestisje eller anseelse (Bourdieu 1985 s. 40, Barstad 2000 s. 69), og er et resultat av summen de andre kapitalformene. Hvis de innsatte ikke har særlig mye av de andre kapitalformene lite trolig at de har mye av denne kapitalformen heller.

Så langt har jeg vurdert fangebefolkningens tilgang på kapital i lys av verdiene av ’den konvensjonelle samfunnet’ – den streite befolkningen. Kapital kan imidlertid ikke sees løsrevet fra det feltet som undersøkes (Bourdieu 1993 s. 81). Kapitalformenes verdi endres etter hvilket felt man beveger seg på.

Sagt på ein annan måte, det finst kort som er gyldige, verknadsfulle, i alle felt – det er dei grunnleggjande kapitaltypane – men den relative verdien dei har som trumfkort varierer med felta og jamvel med dei suksessive tilstandane av eitt og same feltet. (...) ein kapital eller kapital-type [er] det som er verknadsfullt innanfor eit fastlagt felt, (...), noko som tillet den som rår over kapitalen å utøve ei makt, ein påverknad, altså å eksistere innanfor eit felt, i staden for berre å vere ein ’ubetydeleg storleik’. (Bourdieu 1993 s. 83-84).

I forhold til mulighetene til å leve i det (stort sett) loyldige felt – der høye verdier kan være formue eller materielle goder, frekventere operaen regelmessig, og omgås direktører eller kjendiser – trenger man et sett kapitalformer som en stor andel av fangebefolkningen har lite av. I fengslet eller i et avvikende miljø – som for eksempel i narkotikamiljøet – kan det være andre kapitalformer som gjelder: For eksempel andre typer bekjentskaper, og andre kulturelle størrelser som teller. Innenfor visse felt kan det til og med tenkes at fengslet i seg selv vil være en kilde til økt både sosial, kulturell, og symbolsk kapital.

Å være marginalisert og utelukket på et felt kan dermed innebære å være integrert på et annet felt. Å være fattig på kapitalformer på et felt utelukker ikke å inneha mye kapital på et annet felt. Kapitalformene på et felt kan imidlertid ikke alltid ’veksles inn’ til den gjeldene ’valuta’ på et annet felt.

Castells bruker begrepet ’pervers integrasjon’ om ”the labour process in the criminal economy” (Castells 2000 s. 74). De som er ekskluderte fra arbeidsmarkedet og den lovlige økonomien, deltar i stedet i den svarte økonomien og er dermed ikke bare utstøtte, de er også integrert i et annet kriminelt system⁹⁶.

Å forlate en avvikende tilværelse for å entre den legale økonomi og arbeidsmarked kan dermed bety å gå fra en posisjon som integrert og innehaver av verdsatte kapitalformer til en posisjon nederst på rangstigen med lite av alle kapitalformer, og på randen av sosial eksklusjon. For å delta må man ha midlene som trengs for å spille spillet.

⁹⁶ Castells begrepsbruk er knyttet til hans analyse av den moderne, globaliserte kapitalisme som er det nåværende kapitalistiske system. Sosial eksklusjon og pervers integrasjon er noen av de aktive prosesser i denne formen for ’informational capitalism’ (Castells 2000 s. 70ff.). Denne problematikken går langt utover rammene til denne oppgaven, og er ikke av vesentlig for mitt poeng her.

'Nothing works'?

Årsaker til nåværende situasjon er et svært komplisert spørsmål, som går langt utover rammene for denne oppgaven. Ved å betrakte levekår som tilgjengelige ressurser til å leve et autonomt liv ser vi at det er store hindringer i veien for å få en ny og bedre tilværelse – innenfor den lovlige økonomien, og i en ikke-avvikende livsstil – for de fleste av fangene fordi de har så dårlig tilgang på ressurser, som de trenger for å håndtere tilværelsen, i form av såvel økonomisk som andre former for kapital.

Det har ikke manglet på forsøk på rehabilitering i fengsel, men det har vært langt mellom suksessene. Behandlingsoptimismen fikk seg en av sine første alvorlig knekk etter Martinsons artikkel som konkluderte med at 'Nothing works' (McMahon 1992 s. 12). Dette er en metastudie av rehabiliteringsprogrammer som konkluderte med at det ikke var mulig å dokumentere at programmene hadde noen effekt på tilbakefallet av lovbrutere, og at det er en mulighet for at hele utgangspunktet for rehabilitering er feil.

Our present treatment programs are based on a theory of crime as a "disease" – that is to say, as something foreign and abnormal in the individual which can presumably be cured. This theory may well be flawed, in that it overlooks – indeed, denies – both the normality of crime in society and the personal normality of a very large proportion of offenders, criminals who are merely responding to the facts and conditions of our society. (Martinson 1974 s.49)

I kjølvannet Martinsons artikkel fulgte et skred av studier som kom frem til samme eller tilsvarende konklusjon, rehabiliteringstanken fikk en kraftig tilbakegang (McMahon 1992 s. 16, Mathiesen 1995 s. 63). En rekke studier viste også at fengslet tvert imot hadde en dehabiliterende virkning gjennom prisonisering (Wheeler 1961, Sykes 1974, Mathiesen 1995 s.72, Finstad og Gjetvik 1990 s.20ff.). En nyere metastudie av nordiske effektevalueringer av behandlingsopplegg konkluderer også med at det ikke er mulig å dokumentere en individualpreventiv effekt av behandling (Grevholm & Kühlhorn 1997).

På den ene siden har vi en utbredt – og velbegrunnet – skepsis til behandlingstankegangen. På den andre siden har vi en gruppe av befolkningen der svært mange har store livsmestringsproblemer. Det er derfor på sin plass å diskutere hva som skal være målet for rehabiliteringen.

Denne undersøkelsen omhandler fangebefolkningen *som gruppe*, og det er rom for betydelig individuell variasjon. Med utgangspunkt i antagelsen om at det er hopningstendenser når det gjelder problemer, mangel på tilgjengelige ressurser og/eller kapitalformer, er det legitimt å være skeptisk til hva som kan utrettes gjennom et fengselsopphold for de tyngst belastede. Deler av fangebefolkningen har gode muligheter til å klare seg tilfredsstillende uten å begå nye straffbare handlinger etter løslatelse. Andre har det ikke. Hvordan skal man rehabilitere en person som så vidt har gjennomført grunnskolen, har ingen eller nesten ingen yrkeserfaring selv om han er 30 år, har vært narkoman siden han sluttet skolen, har ikke kontakt med familie eller nyktre venner, og lider av psykiske problemer? Hvor skal han hente motivasjon fra?

I evalueringer av rehabiliterende tiltak må man derfor diskutere hva som er suksesskriteriet. 'Nothing works' standpunktet springer ut av positivistiske effektevalueringer der suksesskriteriet er tilbakefall eller ikke (McMahon 1992 s. 40), og i kritikken mot både fengslet og rehabiliteringsprogrammene er det fremdeles en vektlegging av at fengslet og rehabilitering ikke 'virker' (Martinson 1974, Mathiesen 1995 s. 69, Grevholm & Kühlhorn

1997). I forhold til den livssituasjonen mange av de innsatte var i før fengsling, og som de fleste skal tilbake til etter fengsling er suksesskriteriet målt i tiltakfall for enkelt, og ambisjonsnivået for høyt⁹⁷. Man bør anvende andre og flere kriterier for suksess hvis det skal være håp om å finne noen effekt, og hvis tilbakefall skal brukes må det være mer differensiert enn en dikotom kategorisering (Kyvsgård 1997).

I Mathiesens kritikk av fengslet nevner han at det finnes metaanalyser som viser en positiv effekt, men disse har vektlagt andre kriterier for suksess: forbedring av livssituasjon og generell livsmestring. Mathiesen er åpen for verdien av andre suksesskriterier, men lar det ikke få konsekvenser for kritikken av fengslet (Mathiesen 1995 s. 70). Heller ikke når han kritiserer arbeidsdriften i fengslet som lite relevant, og 'i stor grad meningsløst' nevnes det ikke at det kunne være annerledes (ibid s. 54).

Etter min mening er endringer i livssituasjon viktige suksesskriterier, og det virker for meg som utopisk å tro at man kan begynne noe annet sted enn i det små, sett i forhold til det problemkomplekset mange av fangene står ovenfor. Fengslet kan nok ikke rehabilitere de innsatte, men det er kanskje mulig å *starte* en (re)habiliteringsprosess som muligens over tid kan ha positiv effekt også på tilbakefall. Jeg stiller meg tvilende til om enkle effektevalueringer vil kunne fange opp slike prosesser.

Når suksesskriteriene er urealistiske er det nødt til å føre til negative resultater, og den økende dokumentasjon på programmer som ikke virker – og kritikken av undersøkelser som gir positive resultater – gir lite grunnlag for å tro at noe kan gjøres.

Prisons are a disaster, community corrections are invariably worse, realistic reforms can not be achieved without a fundamental transformation of the social structure, which is unlikely to occur in the foreseeable future, so there is nothing to be done. (Matthews i McMahan 1992 s. 42)

Uten håp om effekt er det heller ingen grunn til å fortsette tiltakene, selv om tiltakene skulle være positive for de innsatte på andre måter. Det kan oppfattes som å kaste både tid, krefter, og ikke minst penger ut av vinduet, og det kan være et godt argument for nedskjæringer i øynene til en administrasjon som har sine budsjetter å holde (McMahan 1992 s. 41).

De begrensede eller fraværende håpene om å kunne gjøre betydelige deler av fangebefolkningen om til 'nyttige samfunnsindivider' (innenfor et rimelig tidsperspektiv) åpner opp for et annet perspektiv vi bør ta med i betraktningen. Bauman beskriver det hypermoderne fengslet Pelican Bay i California som kun en automatisert oppbevaringsboks, der de innsatte kun oppbevares uten noen ambisjoner om å rehabilitere på noen som helst måte (Bauman 2000). I kontrast til Benthams Panopticon der fengselsoppholdet hadde som hovedmål "at den domfelte skal forbedre seg og på ny få en plass i samfunnet" (Foucault 1994 s. 239) er nyttiggjøring eller rehabilitering ikke viktig i Pelican Bay.

Baumans utgangspunktet er Marx' syn på de utstøttes funksjon som en reservearme av arbeidskraft for industrien. Denne reservearmen var viktig for å holde lønnskostnadene nede, og holde de som har arbeid underkontroll ved at arbeiderne vet at de lett kan byttes ut med de som nå ikke har arbeid (Marx 1992 s. 244ff.). I det moderne *de*industrialiserte samfunn er det

⁹⁷ Denne kritikken er også presisert i et internt notat i 1997 fra forskere ved Kriminalomsorgens utdanningscenter til Justisdepartementet "Notat om det problematiske ved å anvende tilbakefall som suksesskriterium for programvirksomhet i kriminalomsorgen" av Danielsen, Hammerlin, Meek Hansen, og Kristoffersen.

bare de som innehar en viss kompetanse som kan fylle en jobb (Byrne 1999, Castells 2000 s. 134). De andre er det ikke behov for.

The poor are less and less important to the production of capital in their traditional role as 'the reserve army of labour'. They are no longer the object of concern for the twofold political task of recommodification of labour and limitation of working-class militancy. The previously taken-for-granted principle of social responsibility for the survival – and, indeed, the well being – of that part of society not directly engaged by capital as producers has suddenly come under attack. (Bauman i Byrne 1999 s. 45)

Bauman knytter altså ikke denne nye typen fengsler til skuffelsen over manglende behandlingsresultater, men til en forståelse av at samfunnet i mindre grad har bruk for de fattige. "The poor are totally useless" (Bauman 1998 s. 91). Dette gjenspeiles i de økende fangetallene over hele den vestlige verden (Castells 2000 s. 145ff., Christie 2000). Det kan innvendes mot dette at svært mange av de fattige faktisk *er i arbeid* i hvert fall periodevis (Aaberge et.al. 1999, Byrne 1999 s. 47), og er dermed ikke helt ekskludert fra produksjonen eller konsumpsjonen. På den annen side gjelder ikke dette hele den fattige befolkningen. De kronisk fattige (jfr. Aaberge et.al. 1999) er i mindre grad deltakende, og betydelige deler av fangebefolkningen tilhører nok nettopp denne gruppen.

Disse samfunnsmessige prosessene virker i utgangspunktet uavhengig av synet på muligheten for (re)habilitering i fengsel. På den annen side vil synet på de aller fattigste som 'ubrukelige' være lettere føre galt av sted hvis det heller ikke finnes noe forbedringspotensiale. En overdreven skepsis (på noe tynnt grunnlag) mot tiltak for forbedring, kan dermed være med på å bringe oss dit vi ikke vil, og stå i veien for tiltak som kan være til hjelp for fangene.

'What works'?

Rehabiliteringstanken har ikke mistet helt fotfestet, og er et uttalt mål i blant annet Kriminalomsorgsmeldingen gjennom 'tiltak for å motvirke nye straffbare handlinger og negative følger av fullbyrdingen' i form av generelle tiltak som arbeid og skole, og såkalte påvirkningsprogrammer (St meld 27 s. 69). Det er planer om å utvide bruken av slike programmer i fengselsvesenet. (Jfr. St meld 27 s.65ff. og s. 71, Danielsen & Meek Hansen 1997 s. 86). Den viktigste forutsetning for disse programmene er at hva og hvordan en lovovertreder tenker, hvordan han ser verden, hvor godt han forstår folk, hva han setter pris på, hvordan han resonnerer, og hvordan han søker å løse sine problemer, spiller en viktig rolle i hans kriminelle adferd (Porporino et. al. 1991 s. 239). I følge Ross og Fabiano er den kriminelles tankegang kjennetegnet ved lav selvkontroll og høy impulsivitet, handlingsorientert fremfor reflekterende tenkning, rigid og fastlagt tenkemåte, legge skylden på egen kriminalitet på faktorer utenfor en selv, problemer med å sette seg inn i andres perspektiv, og dårlige ferdigheter i mellommenneskelige problemløsningsmetoder (i Danielsen og Meek Hansen 1997 s.11). Det er disse tenkemåtene Ny Start forsøker å endre. Programmene skal gi deltakeren trening i å takle problemer på en bedre måte ved å øve opp alternative måter å forholde seg til problemene på.

Problemer håndteres forskjellig, og noen er flinkere til å takle motgang enn andre, avstå fra situasjoner som er problematiske, eller handler mer fornuftig i problematiske situasjoner. Hvis de kognitive treningsprogrammene kan føre til en bedre håndtering av problemer man møter etter løslatelse er det ingen grunn til å betvile at det være til stor hjelp for mange. I tråd med dette blir det rapportert lavere recidiv blant de som gjennomfører programmene (Porporino

et.al. 1991, Zamble & Quinsey 2001), og en generelt positiv vurdering fra deltakernes side (Danielsen og Meek Hansen 1997 s. 30)⁹⁸.

Dette er vel og bra. Alle kan trenge å bli bedre til å håndtere de problemene man møter, og særlig når problemene er store. Det ser ut til at Zamble & Quinsey har en tendens til å *kun* vektlegge de kognitive ferdighetene, og overse de praktiske og sosiale problemene de innsatte møter ved løslatelse.

In the case of offenders, there was no evidence that the problems encountered outside of prison were distinctive in kind or in severity from the ordinary challenges that most people encounter. However, their ways of dealing with these situations were at best ineffective and often exacerbated the original problems (Zamble and Quinsey 2001 s. 10).

Dette er i beste fall en urealistisk forståelse av den faktiske situasjonen. Ut fra de foregående kapitler skulle det være helt på det rene at svært mange innsatte møter meget store problemer på mange fronter umiddelbart etter løslatelse. Mange andre studier har også påvist at de praktiske og sosiale problemene er veldig utbredt i denne befolkningen (se bl.a. Fridhov 1991, Clausen 1991, Nilson & Tham 1999, Kyvsgaard 1989, Otnes 1986, Fletcher 1998, Frantzen 2001, Nagin & Waldfogel 1995, Bushway 1998). Når man går rett fra fengslet og ut porten med et par hundre kroner i hånden, og må ordne opp i flere omfattende problemer med små ressurser, stiller man urealistisk høye krav til den enkelte. Man behøver ikke ha spesielt dårlige kognitive ferdigheter for å møte veggen da. Det ser ut til at de kognitive treningsprogrammene ikke tar tilstrekkelig hensyn til de innsattes konkrete – verken materielle/økonomiske, sosiale, eller helsemessige – situasjon ved løslatelse, og representerer en sterkt ensidig individfokuseret syn på lovstridig adferd.

Kriminalomsorgsmeldingen viser også til generelle tiltak som arbeid og skole som av betydning for å forhindre nye straffbare handlinger. Jeg ser ingen grunn til å kritisere skole som et positivt tiltak i så måte. Det er så mange av de innsatte som har lite utdanning at mulighet til utdanning vanskelig kan vurderes som annet enn positivt uansett om det har en rehabiliterende effekt eller ikke. Arbeidsdriften har imidlertid ikke vært entydig positivt gjennom tidene selv om tankene har vært gode – snarere tvert om.

Arbeid har vært en viktig del av rehabiliteringstanken siden 1500-tallet (Mathiesen 1995 s. 52), men har endret begrunnelse flere frem til i dag (Simon 1999 s. 2 ff.). Mathiesen fører denne formen for rehabiliteringstanke tilbake til tukthusene der arbeid, disiplin og gudfryktighet var sentrale komponenter.

[tukthusbehandlingen skulle gjøre] fangene til friske mennesker som spiste moderat, var vant til arbeid, med ønske om å ha en jobb, i stand til å stå på egne ben, og gudfryktige. Blant de viktigste midler til å nå målet var (...) et differensiert arbeidsopplegg. (Mathiesen 1995 s. 53)

Jeg har i et tidligere kapittel vist at arbeidet i fengslet i dag sannsynligvis først og fremst har betydning for de innsatte som tidtrøyte, sosialt fellesskap og/eller variasjon fra å sitte i cellen. Arbeidsdriften er ikke – eller i hvert fall sjelden – yrkesmessig kompetansegivende, og er ikke

⁹⁸ Det kan innvendes mot disse undersøkelsen at utvalgene er små, og uten likt sammensatt kontrollgrupper. Zamble og Quinsey viser heller ikke detaljer i den statistiske analysen (Zamble & Quinsey 2001 s. ix). Danielsen og Meek Hansen går ikke veldig dypt i sin analyse av deltakernes utsagn. Jeg vurderer det derfor slik at det er heftet stor usikkerhet til disse evalueringene, men jeg ser det ikke som min oppgave å gå dypere inn i dette i denne sammenheng.

tilpasset arbeidslivet utenfor murene (Mathiesen 1995 s. 54, Simon 1999 s. 58ff., NOU 1992 s. 61).

Tanken om arbeid som viktig er gammel, og dårlig fulgt opp. Det forhindrer ikke at tanken er god hvis man gjør alvor av den. Tilgang til arbeid er understreket av flere som en sentral komponent i forhold til marginalisering (Christie 1982a s. 15ff., Byrne 1999, Castells 2000, Barstad 2000). Arbeid er derfor også en sentral brikke i forhold til integrasjon, og en vesentlig forutsetning for å komme ut av en destruktiv livsstil (Schafft 1999 s. 1). Arbeid er selvsagt en kilde til inntekt og selvforsørgelse, og er dermed en viktig ressurs for å løse en del andre problemer av økonomisk art. Det er imidlertid viktig å ta med i betraktningen at arbeid også representerer ressurser av ikke-økonomisk art.

For å bruke Bourdieus begreper (Bourdieu 1985, 1993) kan sosial og kulturell kapital erverves gjennom økonomisk kapital. Arbeid er i seg selv en arena for sosialt nettverk, men gjennom økonomisk kapital får man tilgang på flere. Svært mange sosiale arenaer som kafeer, kino, konserter, eller andre fritidsaktiviteter koster penger. De fattige har av den grunn ikke tilgang på mange arenaer der man kan tilegne seg sosial kapital. Barstad understreker at tid er en viktig dimensjon ved alle relasjoner fordi alt krever en viss bruk av tid. Fattigdom er tid- og energikrevende, og økonomisk kapital gir fordeler i form av økt volum av nyttig tid (Barstad 2000 s. 69).

Arbeid er også en kilde til identitet, selvfølelse og selvrespekt, som også bør vurderes som en ressurs. Når Halvorsen kritiserer fokuset på arbeid som ensidig fokusering på økonomi som betydningsfull dimensjon i forhold til sosial eksklusjon⁹⁹ (Halvorsen 2000) er dette en forenkling av arbeidets betydning til å kun gjelde økonomiske forhold. Arbeid er ikke den eneste inngangen til sosial integrasjon, men det er en av de viktigste gjennom tilgangen til andre ressurser og kapitalformer. Like problematisk er det at de jobbene som er mest aktuelle for de med lav yrkesmessig kompetanse er dårligst betalt, og kan i noen tilfeller ikke gi tilstrekkelig inntekt til å gi tilgang på så mange andre arenaer. Utvikling i retning av færre godt betalte jobber er i følge Castells (2000) og Byrne (1999) et trekk ved de høyt industrialiserte landene, og representerer et strukturelt problem i forhold til ekskludering/integrering av svakt stilte grupper. Arbeid er derfor ikke det eneste saliggjørende vidundermiddel, men er likevel en svært viktig side ved både sosial inkludering og forbedring av levekår under det rådende samfunnssystem.

I denne undersøkelsen har det kommet frem at de innsatte har svært lite formell kompetanse i form av utdanning, og de har heller ikke noe særlig arbeidserfaring, og oftest en løs – eller overhodet ikke noen – tilknytning til arbeidslivet. Samtidig er arbeidsmarkedet i endring i retning av å stadig kreve mer og mer allsidig kompetanse for alle typer jobber (Simon 1999 s.187). Hvis arbeidsdriften i fengslet skal ha noen habiliterende effekt bør arbeidet være yrkesmessig kompetansegivende, og gi de innsatte en mulighet til å tilegne seg en type kompetanse som det er behov for i det ordinære arbeidsmarkedet.

Å ta utgangspunkt i arbeid er også naturlig utfra at dette er en del av det som allerede er fengslets daglige drift. Det primære målet for arbeidsdrift i fengslet bør være (og offisielt sett *er*) å gi de innsatte en bedre mulighet for å komme i ordinært arbeid etter løslatelse.

⁹⁹ Halvorsen kritiserer først og fremst bruken av begrepet 'sosial eksklusjon' som etter hans oppfatning legger ensidig vekt på arbeidssituasjonen. Castells og Byrne er blant de som bruker ordet sosial eksklusjon i de sammenhengene jeg har referert til dem her. I denne sammenheng er ikke akkurat denne begrepsdiskusjonen viktig. Se Halvorsen (2000) og Byrne (1999) for en drøfting av begrepsbruken.

Arbeidsdriften i fengslet bør derfor være yrkesmessig kompetansegivende, og gi de innsatte en mulighet til å tilegne seg en type kompetanse som det er behov for i det ordinære arbeidsmarkedet.

For at arbeidsdriften i fengslet skal være reelt yrkesmessig kompetansegivende må det i følge Simon (1999 s. 183ff.) oppfylle visse krav. For det første må arbeidsoppgavene være tilpasset arbeidsmarkedet utenfor fengslet slik at det de lærer har et bruksområde utenfor anstalten. Arbeidsmarkedets endring i de industrialiserte land gjør at det blir det mindre industriarbeid tilgjengelig, økt vekt på individuell kompetanse, behov for IT-kunnskaper på alle nivåer, mer vanlig med tidsbegrenset ansettelse m.m. (Simon 1999 s. 187, Mathiesen 1999 s. 25). Arbeidsdriften i fengsel må følge denne utviklingen og drive innenfor områder det er realistisk å tro at det vil finnes arbeid utenfor anstalten i fremtiden.

Det er også viktig at arbeidet drives på tilsvarende måte som i arbeidslivet. Dette innebærer både hvordan arbeidet er organisert, og hva slags maskiner og teknologiske hjelpemidler som tas i bruk. Det kan være fristende for en anstalt å organisere arbeidet slik at det er forholdsvis arbeidsintensivt. På den måten blir det lettere å sysselsette alle de innsatte, men konsekvensen blir lett at arbeidsdriften foregår etter andre prinsipper enn i det ordinære arbeidslivet. En engelsk studie viser at også når arbeidet i fengsel er innenfor et felt der det finnes arbeidsplasser er det en tendens til at fengslets arbeidsdrift ikke er modernisert tilstrekkelig i forhold til hvordan arbeidet gjøres utenfor murene (Simon 1999 kap. 3). Det er rimelig å tro at en slik uoverensstemmelse mellom arbeidsdrift utenfor og innenfor murene i stor grad også gjelder for norske fengsler (NOU 1992 s. 61).

Arbeidsdriften må videre gi skikkelig opplæring slik at de innsatte kan tilegne seg formell kompetanse som har en reell nytteverdi. Fagbrev tar for svært mange innsatte alt for lang tid til at de rekker å gjennomføre det i løpet av soningstiden. Det er derfor behov for kortere kurs som også er relevant for innsatte på kortere dommer. En forutsetning er at opplæringen foregår på et slikt nivå at kompetansen blir brukbar ute i samfunnet. Med tanke på at mange av de innsatte komme tilbake til fengsel flere ganger kunne det også være en tanke om man kunne fortsette på en utdanning man påbegynte ved forrige dom.

Historien har vist oss gjennom lengre tid at disse nevnte forbedringsforslagene ikke er av ny dato, og har vært uttalte mål gjennom lengre tid (jfr. ovenfor). På tross av dette har ikke arbeidsdriften i fengslet blitt kompetansegivende på det nivået det er behov for for at det skal være yrkesmessig kompetansegivende.

I et tidligere kapittel ble det vist at det er god grunn til å tro at store deler av fangebefolkningen kan defineres som sosialt og/eller medisinsk yrkeshemmet, som dermed gjør at de kunne kommet inn under eksisterende tiltak som Arbeidstreningsgrupper, Spesielle attføringstiltaksprosjekter, Arbeidsforberdende trening, eller Arbeidsmarkedsbedrifter. Dette er tiltak som sosialt yrkeshemmede som ikke sitter i fengsel kan komme inn under fordi disse tiltakene i meget liten grad er til stede i fengslene selv om behovet er åpenbart. Hvis de innsatte kan begynne i passende arbeidsmarkedstiltak under soning kan også et annet dominerende problem bli mindre. Det ser ut til at de fleste innsatte verken har jobb, penger eller bolig når de løslates. Å være i arbeid eller arbeidsmarkedstiltak gir både sysselsetting, noe penger og gjør det lettere å skaffe bolig. Dette er oppgaver som i dag faller innunder kontaktbetjentens ansvarsområde. Som vi har sett i et tidligere kapittel er det liten grunn til å tro at det er en ordening som fungerer med unntak av for noen meget få privilegerte. Ved å utnytte 'importmodellen' også på dette området kan kontaktbetjenten konsentrere seg om å

koordinere arbeidet i anstalten. Dette vil også være en langt mer overkommelig oppgave for kontaktbetjenten.

Det er grunn til å tro at mange av de innsatte trenger langt mer enn kun formell kompetanse og relevant arbeidserfaring for å fylle en jobb i det ordinære arbeidslivet. Det er mange som har store problemer på mange områder, og jeg har tidligere hevdet at det store deler av fangebefolkningen er flerdimensjonalt marginalisert.

Syn på hva (re)habilitering er, eller bør være, henger sammen med menneskesyn. En ensidig fokusering på kognitiv trening eller andre psykologiske behandlingsprogrammer underkjenner den helheten mennesket lever i som også er sosiologisk og materielt. På samme måte vil et behandlingsprogram som kun fokuserer på de praktiske, økonomiske og materielle kår, eller programmer som kun fokuserer på sosialt nettverk være for ensidige i forhold til det problemkompleks mange fanger står ovenfor. Dette kan være en grunn til at rehabiliteringsprogram så sjelden kan vise til klare positive resultater.

Ut fra et virksomhetsteoretisk ståsted må man ta ”utgangspunkt i det samfunnsmessige og det kulturelle, det kollektive og det individuelle, det psykiske, det fysiske og det sosiale” (Hammerlin og Kristoffersen 1998 s. 14). Kort sagt et helhetlig syn på mennesket og det mennesket befatter seg med.

Vi må ta utgangspunkt i det som kobler individets indre, psykologiske virkelighet sammen med dets ytre sosiale og materiell virkelighet: den menneskelige virksomhet. (Nygren i Hammerlin og Larsen 1997 s. 206)

Mennesket er hva det gjør, og det gjør at virksomhetsteorien har et dynamisk menneskesyn med mulighet for forandring. Individet blir dermed viktig, og enhver endring må ta utgangspunkt i den enkeltes individual- og sosialhistorie for å se individet i samfunnet og samfunnet i individet.

I et slikt perspektiv er man nødt til å ha et mangfold av tilnærminger til (re)habilitering, og være åpen for den enkeltes individuelle behov. Når fengselsvesenet nå satser på utbygging av kognitiv metodikk bør disse programmene inngå som *en del av* et helhetlig opplegg bygget på de innsattes egne behov (jfr. Hammerlin og Kristoffersen 1998 s. 137). Samtidig som kognitiv trening kan være til hjelp for mange, er det viktig å også møte andre behov, og håndtere praktiske problemer. Enkelte kan ha behov for hjelp i forbindelse med *både* kognitive løsningsstrategier, arbeid og utdanning, sosialt nettverk, og *rus i tillegg til* personlige, psykiske, og helsemessige problemer. Tiltak må rettes mot flere av disse problemene hvis det skal kunne endre den enkeltes livssituasjon. I tråd med dette må suksesskriteriene være mer nyanserte, og kunne fange opp også andre forhold enn eventuelt tilbakefall.

Sluttord: fangers levekår og kriminologi

En levekårsundersøkelse er i utgangspunktet en tverrsnittsundersøkelse som foretas på et tidspunkt. En slik enkeltstående levekårsanalyse kan gi viktig informasjon, men er i lengden utilstrekkelig. Det er generelt viktig å også kunne beskrive og analysere endringer over tid (Midtbø 2000). Slik det er i dag har vi ingen mulighet til å gjøre en skikkelig analyse av fangers levekår eller sosiale bakgrunn over tid fordi det i Norge ikke finnes studier av fangebefolkningen basert på et representativt utvalg som slike analyser av endringer mulig. Av samme grunn har vi heller ingen mulighet til å gjøre en komparativ studie av fangebefolkning og normalbefolkningen over tid. Norske studier av endringer over tid er fraværende, – og det er også tynnt med tverrsnittsundersøkelser. Fordi vi ikke har tilgjengelige data av slik art over tid har vi ikke mulighet til å si verken noe om endringer eller *fravær* av endringer i fangebefolkningens sammensetning med hensyn på levekår. Implikasjonene for kriminologisk teori er at vi kan risikere å anvende teorier om fanger og fengsler selv om de skulle gå ut på datoen. Større fare er at teoribygningen blir for lite nyansert og bruker for generelle vending som f.eks. å nøye seg med å fastslå at fanger tilhører 'de laveste klasser' uten å spesifisere nærmere. Det er utvilsomt riktig, men som jeg har hevdet tidligere i oppgaven er dette analytisk lite tilfredstillende, og det kan og bør presiseres langs flere dimensjoner.

I forbindelse med fattigdomsproblematikken – som vi har sett er svært aktuell for fangebefolkningen – har det vist seg at tverrsnittstudier er dårlig egnet fordi de med lavest inntekt i samfunnet ofte har en variabel inntekt, og fattigdom er en forbigående periode. En analyse over tid kunne derimot identifisere en gruppe som også er fattige over lengre tid (Aaberge, Andersen og Wennemo 1999).

For at det skal være mulig å følge en utvikling må undersøkelsene gjentas med jevne mellomrom med de samme spørsmål og formuleringer. I en tidlig fase i arbeidet med de nasjonale levekårsundersøkelsene ble det foreslått å gjenta undersøkelsen med tre års mellomrom (NOU 1980: 20 s. 21). Senere har disse undersøkelsene blant normalbefolkningen blitt gjennomført noe oftere. Fangers levekår burde være gjenstand for en varig interesse, og særlig nå når vi er inne i en periode der det er en tydelig tendens til endringer i fangebefolkningens *volum* (Christie 2000). Det kan bety at det er andre grupper som blir fengslet, men det kan også bety at den gruppen som ble fengslet før blir fengslet i større grad og på lengre dommer enn før. Dette er et empirisk spørsmål, og vi vil ikke få vite noe om slike endringer det før de nødvendige undersøkelser gjøres.

Litteratur

- Aaberge, Rolf, Arne S. Andersen, og Tom Wennemo (1999): "Kronisk fattigdom i Norge" I: Lulie Aslaksen, Erik Fjærli, Jon Espeland, Elsa Kirkpatrick (red.) *Inntekt, skatt og overføringer 1999, Statistiske analyser 28*, Statistisk sentralbyrå s. 53-60. URL: <http://www.ssb.no/> (lesedato 20/11-01)
- Agresti, Alan (1990): *Categorical Data Analysis*. USA : John Wiley & Sons, Inc.
- Agresti, Alan (1996): *An Introduction to Categorical Data Analysis*. USA : John Wiley & Sons, Inc.
- Albright, Shelley and Furjen Denq (1996): "Employer attitudes toward hiring ex-offenders" i: *The prison journal*, vol. 76, No 2. s. 118-137
- Andersen, Henrik Steen, Dorte Sestoft, Tommy Lillebæk, Gorm Gabrielsen, and Peter Kramp (1996): "Prevalence of ICD-10 Psychiatric Morbidity in Random Samples of Prisoners on Remand" i: *International Journal of Law and Psychiatry* vol 19 no 1 [Science Direct]
- Andersen, Knut (1995): *Fysisk trening, psykisk helse og motivasjon*. Småskrift nr. 1-95, Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Andersen, Knut og Egil Larsen (2000): *Annekset. En evaluering av en fengselsavdeling på Ila landsfengsel og sikringsanstalt i forhold til målsetning og måloppnåelse*. Dokumentasjon og debatt nr.3/2000 Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Balvig, Fleming (1981): "Ungdomskriminalitet - med særlig henblikk på rettsystemets udvælgelsesmekanismer" i: *Årsberetning fra Kriminalistisk institutt, Københavns Universitet* s. 33-48
- Barstad, Anders (2000): "Hvem er de ensomme og isolerte". I: *Tidsskrift for velferdsforskning*. Vol 3 nr 2, 2000
- Basberg, Cecilie (1999): *Omsorg i fengsel?* Oslo : Pax forlag
- Battacharyya, Gouri K. & Richard A. Johnson (1977): *Statistical Concepts and Methods*. USA : John Wiley & Sons, Inc
- Bauman, Zygmunt (1998): *Work, consumerism and the new poor* Buckingham – Philadelphia : Open University Press
- Bauman, Zygmunt (2000): "Social Issues of Law and Order". I: *British Journal of Criminology* vol. 40, no. 2 s. 205-221 [Ingentia]
- Berk, Richard A., Kenneth J. Lenihan, Peter H. Rossi: "Crime and Poverty: Some Experimental Evidence From Ex-Offenders" i: *American Sociological Review*. vol 45 issue 5 s. 766-786
- Bjercke, Ellen C., Helma Bøhler, Astrid Minge, Dan Strømme, Yngve Hammerlin, Pär Nygren (1994): *Forholdene for barn som opplever at den ene eller begge foreldrene blir fengslet*. Justisdepartementet 1994
- Boudon, Raymond (1980): "Theories, theory and Theory". -I: *The Crisis in Sociology. Problems of Sociological Epistemology*. New York : Columbia University Press
- Bourdieu, Pierre (1985): "The social space and the genesis of groups", I *Theory and Society*, Vol. 14
- Bourdieu, Pierre (1993): *Den kritiske ettertanke*. Oslo : Det Norske Samlaget
- Braithwaite, John (1981): "The myth of social class and criminality reconsidered" i: *American Sociological Review*, vol 46, issue 1 [JSTOR]
- Bretteville-Jensen, Anne Line & Mathew Sutton (1996): "The income-generating behaviour of injecting drug-users in Oslo" University of York - *Addiction* no. 91
- Bushway, Shawn D. (1998): "The Impact of an arrest on the job stability of young white american men" i: *Journal of research in crime and delinquency*, vol 35 No 4 s. 454-479
- Byrne, David (1999): *Social Exclusion*. Buckingham – Philadelphia : Open University Press
- Bødal, Kåre (1962): *Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater*. Oslo : Universitetsforlaget
- Bødal, Kåre (1969): *Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel. Klientel og resultater*. Oslo : Universitetsforlaget
- Bødal, Kåre (1992): "Straffenivået i narkotikasaker" I: *Narkotikaforebygging mot år 2000*. Waal og Middelthon (red.). Oslo : Universitetsforlaget
- Bødal, Kåre, Inger Marie Fridhov og Yngve Hammerlin (1988): *Evaluering av narkotikaaksjonen 1986-87* Forskeravdelingen, Justisdepartementet,
- Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov (1993): *Hvordan gikk det med narkoselgerne?* Kriminalomsorgsavgdelingen, Justisdepartementet
- Bødal, Kåre og Inger Marie Fridhov (1995): *Det gjelder drap. En rapport om 250 personer dømt for drap eller drapsforsøk I perioden 1980-1989* Dokumentasjon & Debatt 2/95, Kriminalomsorgens utdanningscenter

- Bødal, Kåre og Eva Gundersby (1984): *Stoffbruk blant innsatte. Delrapport 1 – intervjuer med innsatte*. Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet
- Cantor David Kenneth C. Land (1985): "Unemployment and Crime Rates in the Post-World War II United States: A Theoretical and Empirical Analysis" i: *American Sociological Review*, Vol. 50, No. 3. s. 317-332. [JSTOR]
- Castells, Manuel (2000): *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume 3: End of Millenium*. Great Britain : Blackwell Publishers
- Christensen, Else (1999): *Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. København : Socialforskningsinstituttet
- Christie, Nils (1960): *Unge norske lovbrytere*. Oslo – Bergen : Universitetsforlaget
- Christie, Nils (1982): *Hvor tett et samfunn?* Oslo : Universitetsforlaget
- Christie, Nils (1982b): *Pinens begrensning*. Oslo : Universitetsforlaget
- Christie, Nils (2000): *Kriminalitetskontroll som industri*. Oslo : Universitetsforlaget
- Christie, Nils og Kertil Bruun (1996): *Den gode fiende*. Oslo : Universitetsforlaget
- Clausen, Sten-Erik (1991): *Domfelte sosialhjelpsmottakere*. NIBR Rapport 1991: 20
- Cohen, Stanley (1995): *Visions of Social Control*. Cambridge : Polity Press
- Couvalis, George (1997): *The Philosophy of Science and Objectivity*. London : Sage Publications
- Danielsen, Trond & Wilhelm Meek Hansen (1997): *Ny start for norsk fengselsvesen?* Dokumentasjon og debatt, Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Dugstad, Herdis (1999): *Glem residivprosentene! : om tre kriminalitetsforebyggende tiltak i et fengsel*. Hovedfagsavhandling i kriminologi. Institutt for kriminologi. URL: <http://www.jus.uio.no/ifk/Nett-krim/hovedfag-X.html> [lesedato: 1/6-2001]
- Finstad, Liv og Anne Lise Gjetvik (1990): *Varetektsfanger forteller* KS-serien nr. 3-90 Institutt for kriminologi og strafferett
- Foddy, William (1994): *Constructing questions for interviews and questionnaires Theory and practice in social research*. Cambridge : Cambridge University Press
- Foucault, Michel (1994): *Overvåking og straff*. Oslo : Gyldendal
- Frantzsen, Evy (2001): *Metadonmakt*. Oslo : Universitetsforlaget
- Fridhov, Inger Marie (1991): *Alt som før? Om norske fangers sosiale- og skolebakgrunn*. Oslo : Justisdepartementet.
- Fridhov, Inger Marie (1993): *Klient i friomsorgen 1992*. Dokumentasjon & debatt -93, KRUS
- Fridhov, Inger Marie (1997) "Fanger og fengsler" I: *Kriminologi* Liv Finstad & Cecilie Høigård (red.). Oslo : Pax forlag
- Garland, David (1991): *Punishment and modern Society. A study in Social Theory*. Oxford : Clarendon Press
- Goldthorpe, John H. (1982): "On the Service Class, it's Formation and Future" i: (red. Anthony Giddens & Gavin Mackenzie *Social Class and the Division of Labour: Essays in Honour of Ilya Neustadt* Cambridge University Press
- Goldthorpe, John H. (1992): "Ch.2: The Class Schema" i: (red.) Erikson, Robert & John H. Goldthorpe *The constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Countries*. Clarendon Press
- Goldthorpe, John H. (2000): "Rent, Class Conflict, and Class Structure: A Commentary on Sorensen". I *American Journal of Sociology* vol. 105 no 6 s. 1572-1582. [JSTOR]
- Grambo, Bente (2000): *Far og fange: en studie av farsrollen i fengsel med utgangspunkt i Hassel kretsfengsel og Oslo kretsfengsel avdeling B*. Hovedfagsavhandling i kriminologi. Institutt for kriminologi. URL: <http://www.jus.uio.no/ifk/Nett-krim/hovedfag-X.html> [lesedato: 1/6-2001]
- Grevholm, Erik og Eckhart Kühlhorn (1997): "Behandlingseffekter inom rättsvesendet" I: *Nordisk tidskrift for kriminalvitenskap* nr.3 1997
- Grøvdal, Yngvild (2000): *Sånn er det bare! En kvalitativ studie av fengselsbetjentes arbeid* Oslo : Institutt for kriminologi avdeling for retts sosiologi skriftserie nr. 67/2001
- Gustafson, Ove, Yngve Hammerlin, Irene Kosi, Bodil Ottesen, Erik Såheim (1991): *Kontraktsoning på Leira*. Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet
- Gåsemyr, Kari (1999): *Opplæring for straffedømte og bygging av identitet*. SEFOS-notat 1-1999. Statens utdanningskontor i Hordaland
- Halvorsen, Knut (2000): "Sosial eksklusjon som problem". I: *Tidsskrift for velferdsforskning* vol. 3 nr. 3 s.157-171
- Hammerlin, Yngve (1992): *Evaluering av TR-prosjektet i Drammen 1988 –1991. Sammendrag*. KRUS/ Kriminalomsorgsavdelingen, Forskerenheten
- Hammerlin, Yngve og Ragnar Kristoffersen (1998): *Habilitering som livsmestringsprosess. Startsted Hassel kretsfengsel*. Dokumentasjon og debatt 1/1998. Oslo : KRUS
- Hammerlin, Yngve og Egil Larsen (1997): *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo : ad Notam

- Gyldendal
- Hammerlin, Yngve og Egil Larsen (2000): *Tungstsonende*. Dokumentasjon og debatt nr.1/2000
Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Haraldsen, Gustav (1999): *Spørreskjemametodikk etter kokebokmetoden*. Oslo : Ad Notam Gyldendal
- Hauge, Ragnar (1996): *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*. Oslo :
Universitetsforlaget
- Higgins, Daryl J. & Marita P. McCabe (2000): "Relationships Between Different Types of Maltreatment
During Childhood and Adjustment in Adulthood" i: *Child Maltreatment* vol.5 no.3 s. 261 – 272
[Science Direct]
- Hoem Kvam, Marit (2001): *Seksuelle overgrep mot barn*. Oslo : Universitetsforlaget
- Holte, Hilde H. (1995): *Langtidsarbeidsløses levekår 1991* Oslo - Kongsvinger : Statistisk sentralbyrå
- Høigård, Cecilie og Flemming Balvig (1988): *Kriminalitet og straff i tall og tekst*. Universitetsforlaget
- Høigård, Cecilie (1993) "Kvinnelige lovbrøyttere" I: *Kvinnens skyld*. Høigård & Snare (red.) Oslo : Pax
forlag
- Janson, Staffan (2001): *Barn och misshandel. En rapport om kroppslig bestraffning och annan
misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*. Statens offentliga utredningar SOU 2001: 18
- Kalton, Graham (1983): *Introduction to survey sampling*. Newbury Park : A Sage University paper.
series number 07-035
- Koch, Ida (1993): "Kvinner i fængsel" I: *Kvinnens skyld*. Høigård & Snare (red.) Oslo : Pax forlag
- Koski, Douglas D. (1998): "Vocational Education in Prison: Lack of Consensus Leading to Inconsistent
Results" i: *Journal of Offender Rehabilitation*. vol. 27 (3/4) s.151-164
- Kristoffersen, Ragnar (1986): *Bagatellenes tyranni - samhandlingsstrukturer i et norsk fængsel*.
Arbeidspsykologisk institutt.
- Kristoffersen, Ragnar (1997): *Kriminalitetsutviklingen i Norge i nittiårene. Tilbakefall til ny kriminalitet,
med fokus på kriminalomsorgen*. Dokumentasjon & debatt 1/97 Oslo : KRUS
- Kyvsgaard, Britta (1989): *...og fængslet tar de sidste. Om kriminalitet, straf og livsvilkår*. Danmark :
Jurist- og økonomforbundets forlag
- Kyvsgaard, Britta (1997): "Kunsten at slå to fluer med en smæk" I: *Nordisk tidsskrift for
kriminalvitenskap* nr. 3 1997 (6 sider)
- Kyvsgaard, Britta (1998): *Den kriminelle karriere*. København : Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Lauesen, Torkil (1999): "Vridsløselille Statsfængsel set i et fangeperspektiv". I: *Nordisk tidsskrift for
kriminalvitenskap* nr.1 1999
- Levekårsundersøkelsen 1991* (1992) Norges offisielle statistikk Oslo - Kongsvinger : Statistisk
sentralbyrå
- Levekårsundersøkelsen 1995* (1996) Norges offisielle statistikk Oslo - Kongsvinger : Statistisk
sentralbyrå
- Martinson, R. (1974): "What works? Questions and Answers about Prison Reform" *The Public Interest*
nr. 35
- Marx, Karl (1992) : *Det beste av Karl Marx*. Fredrik Engelstad (red.), Oslo : Pax Forlag
- Mathiesen, Thomas (1965): *Defences of the weak*. Tavistock Publications.
- Mathiesen, Thomas (1995): *Kan fængsel forsvares?* Oslo : Pax forlag
- Mathiesen, Thomas (1999): *Industrisamfunn eller informasjonssamfunn? Inspill til belysning av den
høymoderne tid*. Oslo : Pax forlag
- McMahon Maeve W. (1992): *The Persistent Prison*. Toronto - Buffalo - London : University of Toronto
Press
- Meek Hansen, Wilhelm (1999): *Fængselsbetjent. Kompetanse - kontakt - fremtid*. Oslo :
Kommuneforlaget AS
- Merton, Rober K. (1968): *Social theory and social structure*. New York : The Free Press/ Macmillan s.
- Midtbø, Tor (2000): "Et spørsmål og tid: Tidsserieanalyse som et verktøy i samfunnsvitenskapen" I:
Tidsskrift for samfunnsforskning årgang 41, 1/2000
- Møglestue, Idar (1962): *Kriminalitet og sosial bakgrunn*. Oslo : Statistisk sentralbyrå
- Nagin, Daniel and Joel Waldfogel (1995): "The effects of criminality and conviction on the labor market
status of young british offenders" i: *International Review of Law and Economics* vol 15 No 1. s.
109-126
- Nilsson, Anders & Henrik Tham (1999): *Fångars levnadsförhållanden. Resultat från en
levnadsnivåundersökning*. Ödeshög : Kriminalvården
- NOU 1980: 20 *Om arbeidet med levekårsspørsmål* Oslo - Bergen - Tromsø : Universitetsforlaget
- NOU 1992: 19 *Opplæring i norske fængsler. Kompetanse og livsmestring*. Oslo : Statens
forvaltningstjeneste seksjon statens trykning

- NOU 2000: 12 *Barnevernet i Norge. Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer.*
Oslo : Statens forvaltningstjeneste Informasjonsforvaltningen
- Otnes, Berit (1986): *Straffedes sosiale bakgrunn 1980-1981.* Oslo-Kongsvinger : Statistisk sentralbyrå
- Pedersen, Willy (1996): "Overgrepet, rusen, ensonheten" I: *Rusmidler og veivalg* Pedersen & Waal (red.). Oslo : Cappelen Akademisk forlag
- Pedersen, Willy (2000): "Crime and Punishment in Norwegian Mid-adolescents: a Normal Population Study" I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* vol 1 s. 87-104
- Ringen, Stein (1973): *Om levekårsundersøkelsen.* Arbeidsnotat / Levekårsundersøkelsen. Bergen april 1973.
- Ringen, Stein (1981): *Levekår og samfunnsplanlegging.* Forbruker og administrasjonsdepartementet
- Porporino, Frank J., Elisabeth A. Fabiano & David Robinson (1991): "Kognitiv opplæring i canadiske fængsler". I: *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* vol 78 s. 237 - 251
- Sampson, Robert J. and William Julius Wilson (1995): "Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality" i: *Crime and Inequality.* John Hagan and Ruth D. Peterson (red.) Stanford, California : Stanford University Press
- Schaft, Angelika (1999): *Evaluering av "Ny Start" - et samarbeidsprosjekt mellom kriminalomsorgen og arbeidsmarkedsetaten. Prosjektnotat nr. 1.* Prosjektnotat ved Arbeidsforskningsinstituttet november 1999.
- Sestoft, Maria, Henrik Steen Andersen, Tommy Lillebæk and Gorm Gabrielsen (1998): "Impact of Solitary Confinement on Hospitalization Among Danish Prisoners i Custody" i: *International Journal of Law and Psychiatry*, vol 21, no 1. [Science Direct]
- Simon, Frances H. (1999): *Prisoners' Work and Vocational Training.* London and New York : Routledge
- Skog, Ole-Jørgen (1996 a): "Utviklingen av det norske narkotikaproblemet" I: *Narkotikaforebygging mot år 2000.* Waal & Middelthun (red.). Oslo : Universitetsforlaget
- Skog, Ole-Jørgen (1996 b): "Tilgjengelighetens innvirkning på befolkningens bruk av rusmidler". I: *Narkotikaforebygging mot år 2000.* Wall & Middelthun (red.). Oslo : Universitetsforlaget
- Solheim, Ingrid E. et.al (1989): *Kvinneres soningsforhold.* Justisdepartementet.
- Sorensen, Aage B. (2000): "Toward a Sounder Basis for Class Analysis" I: *American Journal of Sociology* vol 105 no 6 s.1523-1558 [JSTOR]
- Sosialt utsyn 2000.* Oslo – Kongsvinger : Statistisk sentralbyrå
- St. meld. nr. 27* (1997 - 98) Om kriminalomsorgen
- Standard for inndeling etter sosioøkonomisk status* (1984) Oslo - Kongsvinger : Statistisk sentralbyrå
- Stattin, Håkan, Anders Romelsjö and Marlene Stenbacka (1997): "Personal Resources As Modifiers Of The Risk For Future Criminality". i: *British Journal of Criminology* vol. 37 no.2
- Sutton, John R. (2000): "Imprisonment and Social Classification in Five Common-Law Democracies, 1955-1985" I: *American journal of Sociology* vol 106 nr.2 (september 2000): s. 350-386 [JSTOR]
- Sykes, Gresham (1974): *Society of Captives.* Princeton, New Jersey : Princeton University Press
- Thornberry, Terence & R. L. Christenson (1984): "Unemployment and Criminal Involvement: An Investigation of Reciprocal Causal Structures" i: *American Sociological Review* vol 49 issue 3 s. 398-411
- Uggen, Christopher (1999): "Ex-offenders and the Conformist Alternative: A Job Quality Model of Work an Crime" i: *Social Problems* vol 46, no 1 s. 127-151
- Vedeler, Gerdt Henrik (1974): "Frihetsstraffens innhold - betraktninger om fangers rettigheter og fengslets forpliktelser". I: *Lov og rett* 1974 s. 31-47
- Vegheim, Berit (1994): *Det uforutsigbare systemet og det sårbare fellesskapet. Rapport om kvinnelige fangers opplevelse av fengselsstraffen.* Oslo : KA trykk
- Weber, Max (1995): *Makt og byråkrati.* Oslo : Gyldendal Norsk Forlag
- Wheeler, Stanton (1961): "Socialization in Correctional Communities". I: *American Sociological Review*, 26 s. 697-712
- Wright, Erik Olin (1997): "Ch.1: Class analysis" i: *Class Counts.* Cambridge University Press
- Wright, Erik Olin (2000): "Class, Exploitation, and Economic Rents: Reflections on Sorensen's "Sounder basis"". I *American Journal of Sociology* vol.105 issue 6. s.1559-1571. [JSTOR]
- Zamble, Edward & Vernon L. Quinsey (2001): *The criminal recidivism process.* Cambridge : Cambridge University Press
- Årsstatistikk 1999 for Kriminalomsorg i anstalt og kriminalomsorg i frihet.* Justisdepartementet 2000.

Tidsskriftdatabaser

Noen artikler er hentet fra databaser på internett. URL'en til den enkelte artikkel er oftest så lang at det er bedre å angi URL'en til hovedsiden. Dette er:

JSTOR:

<http://www.jstor.org>

Science direct:

<http://www.sciencedirect.com>

Ingentia

<http://www.ingentia.com>

Datafiler:

Levekårsundersøkelsene for 1995, 1997, og 1998 har jeg fått som datafiler fra Norsk Samfunnsvitenskaplig Datatjeneste (NSD).

Livssituasjon og levekår blant innsatte

Underlagt taushetsplikt

1. Hvilket år er du født? (skriv her):

2. Kjønn:

- 1) mann
2) kvinne
-

3. Sivilstand:

- 1) enslig
2) samboende
3) gift
4) skilt eller separert
5) enke/enkemann
-

4. Har du kjæreste?

- 1) ja
2) nei
-

5. Sitter du på dom?

- 1) ja *(gå direkte til spm. nr. 7)*
2) nei
-

6. a) Sitter du i varetekt?

- 1) ja *(gå direkte til spm. nr. 9)*
2) nei

b) Sitter du på brev- og besøksforbud eller isolat?

- 1) ja
2) nei
-

7. Hvor lang dom soner du?

(Skriv her):

8. a) Hvis du sitter på dom, mener du at dommen er rettfærdig eller urettferdig?

- 1) rettfærdig
- 2) urettferdig
- 3) vet ikke

b) Hvis du ikke er helt enig i dommen, mener du at du hadde fortjent en

- 1) mildere straff
 - 2) strengere straff
 - 3) en helt annen type reaksjon
 - 4) vet ikke
-

9. Hvor lenge har du sittet i fengsel denne gangen?

(Skriv her).....

10. Hvor lenge regner du med det er til du blir løslatt?

(Skriv her).....

- vet ikke
-

11. Sitter du på kontrakt?

- 1) ja
 - 2) nei
-

12. Er du blitt idømt bot eller fengsel tidligere? (se bort fra varetekt)

- 1) ja
 - 2) nei
-

13. a) Er du idømt fengselstraff tidligere?

- 1) nei, aldri
- 2) ja, 1-2 ganger
- 3) ja, 3-6 ganger
- 4) ja, 7-9 ganger
- 5) ja, 9 eller flere ganger

b) Hvis du har sonet fengselstraff tidligere, hvor gammel var du da du fikk fengselstraff første gang?

Skriv her:.....

- vet ikke
-

Oppvekst

14. Hvordan vil du karakterisere stedet du vokste opp?

- 1) storby
 - 2) liten by
 - 3) tettsted
 - 4) på landet
 - 5) vokste opp mange forskjellige steder
 - 6) annet:.....
-

15. Hvor bodde du mesteparten av tiden mens du gikk på skolen?

- 1) hjemme hos foreldre
 - 2) hjemme hos enslig mor eller far
 - 3) hos annen familie
 - 4) fosterhjem
 - 5) barnehjem
 - 6) ungdomshjem
 - 7) spesialskole med internat
 - 8) annet (skriv her):
-
-

16. a) Ble du noen gang tatt hånd om av barnevernet før du fylte 16 år?

- 1) ja
- 2) nei (gå direkte til spm. nr.17)

b) Hvis ja; hva var grunnen til det?

- 1) kriminell handling
 - 2) familieproblemer
 - 3) vet ikke
 - 4) annet (skriv her):
-

17. Hva var din fars (fosterfars) hovedyrke under mesteparten av tiden før du fylte 14 år?

yrke:.....

- 1) vet ikke
 - 2) spørsmålet passer ikke
 - 3) far hadde ikke noe yrke
-

18. Hva var din mors (fostermors) hovedyrke under mesteparten av tiden før du fylte 14 år?

yrke:.....

- 1) vet ikke
 - 2) spørsmålet passer ikke
 - 3) mor hadde ikke noe yrke
-

19. Hadde familien din det økonomisk vanskelig under din oppvekst?

- 1) ja
 - 2) nei
 - 3) vet ikke
-

20. Forekom det under din oppvekst alvorlige motsetninger i ditt hjem?

- 1) ja
 - 2) nei
 - 3) vet ikke
-

21. a) Har du noen gang i løpet av din oppvekst blitt mishandlet?

- 1) ja
- 2) nei

b) Hvis ja, på hvilken måte ble du mishandlet?

- 1) psykisk/ følelsesmessig
 - 2) fysisk/ blitt utsatt for vold
 - 3) seksuelt (påtvunget seksuelle handlinger)
 - 4) seksuell trakassering (uønsket fysisk kontakt av seksuell natur, trusler for å tvinge til seg sex osv.)
 - 5) annet. Skriv her:
-

22. Opplevde du at noen av dine foreldre (fosterforeldre) hadde alkohol- eller annet misbruksproblem under din oppvekst?

- 1) ja
 - 2) nei
 - 3) vet ikke
-

Yrkesbakgrunn

23. Med tanke på tidligere yrkeserfaring og/eller utdanning, finnes det noe yrke som du betrakter som ditt?

Hva er det?

(skriv her):.....

.....

24. Har du noen gang hatt et arbeid som har vart minst 6 måneder?

1) ja

2) nei

25. Var du i lønnet arbeid da du sist gang ble satt inn?

1) ja

2) nei (gå direkte til spm. nr. 27)

26. Var dette en fast jobb, eller var du i midlertidig jobb?

1) fast jobb

2) midlertidig jobb

Skolegang

27. Hva er din høyeste fullførte utdanning?

1) 7-årig folkeskole

2) 9-årig grunnskole

3) avsluttende eksamen fra yrkesskole

4) avsluttende eksamen fra videregående skole

5) eksamener fra universitet eller høyskole

6) annet (skriv her):

7) ingen av ovenstående

28. Da du gikk på grunnskolen, hvor ofte fikk du hjelp med lekser eller skolearbeide av dine foreldre eller søsken?

1) nesten hver dag

2) en eller flere ganger i uken

3) av og til

4) sjelden

5) aldri

29. Var du under utdanning da du ble innsatt?

- 1) ja
2) nei

Hvis ja, hva slags utdanning var det?

Skriv her:

30. a) Ønsker du opplæring mens du sitter inne?

- 1) ja
2) nei

b) Hvis du ønsker opplæring, hva slags opplæring ønsker du?

Skriv her:

.....

.....

31. Ønsker du hjelp med spesielle lese- eller skriveproblemer?

- 1) ja
2) nei
-

32. Har du store lese- eller skriveproblemer?

- 1) ja
2) nei
-

Boforhold før fengsling

33. a) Hvis du ser tilbake på den siste måneden før du ble fengslet; bodde du da fast sammen med noen andre?

- 1) ja
2) nei (gå direkte til spm. nr. 34)

b) Hvilke andre personer bodde du sammen med?

- 1) ektefelle
2) samboer
3) eget eller samboers barn
4) egne foreldre
5) ektefelles eller samboers foreldre
6) egne søsken
7) besteforeldre
8) annet (skriv her):.....
-

34. Hvordan bodde du den siste måneden før du ble fengslet?

- 1) i leilighet eller enebolig som du eier selv
- 2) i leilighet eller enebolig som du leier av andre
- 3) i tjenestebolig, forpakterbolig, vaktmesterbolig eller lignende
- 4) i trygdebolig, sevice bolig, eller lignende
- 5) på hospits eller hybelhus
- 6) hos venner
- 7) hos familie
- 8) hadde ikke noe fast sted å bo *(gå direkte til spm. nr.37)*
- 9) annet (skriv her):.....

35. Fantes det

	ja	nei
1) WC i boligen?.....	☐	☐
2) bad eller dusj?.....	☐	☐
3) kjøkken på minst 6 kvm?.....	☐	☐
4) innlagt varmt vann?.....	☐	☐
5) sentralvarme eller faste elektriske ovner
som viktigste kilde til oppvarming?.....	☐	☐
6) terrasse eller annen uteplass?.....	☐	☐

36. Eide din husholdning noen av de følgende gjenstandene?

	ja	nei
1) videospiller.....	☐	☐
2) mikrobølgeovn.....	☐	☐
3) oppvaskmaskin.....	☐	☐
4) fryser.....	☐	☐
5) vaskemaskin.....	☐	☐
6) telefon.....	☐	☐
7) kjøleskap.....	☐	☐
8) komfyr.....	☐	☐

Økonomi

37. a) Har det i løpet av de siste 12 månedene hendt at du/husholdningen har hatt vansker med å klare de løpende utgiftene f.eks. til mat, transport, bolig? Hendte det ofte, av og til, en sjelden gang eller aldri?

- 1) ja, ofte
- 2) ja, av og til
- 3) ja, en sjelden gang
- 4) nei, aldri (gå direkte til spm. nr. 38)

b) Hendte det at pengene tok slutt og du var nødt til å

- 1) låne penger fra slekt eller venner for å få råd til mat og husleie?
- 2) motta sosialhjelp for å få råd til mat og husleie?
- 3) ikke betale husleien i tide?
- 4) begå kriminelle handlinger for å få råd til mat og husleie?

38. Hvis du ser tilbake på de siste 12 månedene før du ble fengslet, hva var din hovedinntektskilde?

- 1) inntektsgivende arbeid
- 2) arbeidsløshetsstrygd
- 3) studielån
- 4) hjelp fra foreldre eller andre foresatte
- 5) sykepenger
- 6) pensjon
- 7) sosialbidrag
- 8) kriminalitet
- 9) annet (skriv her):.....

39. a) Har du noe gjeld?

- 1) ja
- 2) nei (gå direkte til spm. nr. 41)

b) Hvis du har gjeld, omtrent hvor mye skylder du?

Skylder kroner:

40. Er noe av det du skylder idømte bøter, idømt erstatning eller ikke betalt barnebidrag?

- 1) Ja, idømt bøter.
Skylder kroner:
- 2) Ja, idømt erstatning
Skylder kroner:
- 3) Ja, ikke betalt barnebidrag
Skylder kroner:
- 4) Nei, skylder hverken bøter, erstatning eller barnebidrag.

41. I tiden like før fengslingen, var økonomien slik at du/husholdningen størsteparten av året hadde mulighet til å klare en uforutsett regning på 3 000 kroner til f.eks. tannlege eller reparasjon?

- 1) ja
- 2) nei

Sosial kontakt før innsettelse

42. a) Lever dine foreldre?

- 1) ja, begge
- 2) ja, far
- 3) ja, mor
- 4) nei, ingen (gå direkte til spm. nr. 43)
- 5) vet ikke (gå direkte til spm. nr. 43)

b) Hvor ofte omtrent traff du noen av dine foreldrene/ din mor/ din far i tiden før du ble fengslet?

- 1) omtrent daglig
- 2) omtrent hver uke, men ikke daglig
- 3) omtrent hver måned, men ikke hver uke
- 4) noen ganger i året, men ikke hver måned
- 5) sjeldnere enn hvert år

43. Dersom du har søsken, hvor ofte traff du dem før fengslingen?

- 1) har ingen søsken
- 2) omtrent daglig
- 3) omtrent hver uke, men ikke daglig
- 4) omtrent hver måned, men ikke hver uke
- 5) noen ganger i året, men ikke hver måned
- 6) sjeldnere enn hvert år

44. a) Har du noen barn?

- 1) nei, ingen (gå direkte til spm. nr. 45.a)
- 2) ja, 1
- 3) ja, 2
- 4) ja, 3 eller flere

b) Hvis du har barn, hvor gamle er de? (hvis du har et barn skriver du ned dets alder på første felt).

Yngste barns alder:.....

Eldste barns alder:.....

c) Hvis du har barn, hvor ofte traff du dem før fengslingen?

- 1) omtrent daglig
 - 2) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 3) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 4) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 5) sjeldnere enn hvert år
-

45. a) Bortsett fra medlemmer av din egen familie, hadde du noen gode venner i ditt nærmiljø i tiden før du ble satt i fengsel?

- 1) ja
- 2) nei *(gå direkte til spm. nr.46)*
- 3) vet ikke *(gå direkte til spm. nr.46)*

b) Hvor ofte omtrent pleide du å treffe noen av disse?

- 1) omtrent daglig
 - 2) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 3) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 4) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 5) sjeldnere enn hvert år
-

46. a) Hadde du noen gode venner andre steder?

- 1) ja
- 2) nei *(gå direkte til spm. nr. 47)*
- 3) vet ikke *(gå direkte til spm. nr. 47)*

b) Hvor ofte omtrent er du sammen med disse?

- 1) omtrent daglig
 - 2) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 3) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 4) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 5) sjeldnere enn hvert år
-

47. Bortsett fra din egen familie, har du noen som står deg nær, og som du kan snakke fortrolig med?

- 1) ja
 - 2) nei
 - 3) vet ikke
-

48. Hendte det ofte, av og til, sjelden eller aldri at du følte deg ensom i tiden før du ble fengslet?

- 1) ofte
 - 2) av og til
 - 3) sjelden
 - 4) aldri
-

Helse

49. Hvordan vil du bedømme din generelle helse?

- 1) meget god
 - 2) god
 - 3) middels
 - 4) dårlig
 - 5) meget dårlig
-

50. Har du noen sykdom eller lidelse av mer varig natur, noen virkninger av skade eller noe handikap? Ta med alle slike tilfeller, også de som du betrakter som forholdsvis bagatellmessige.

- 1) ja
- 2) nei (gå direkte til spm. nr. 52)

b) Hva er det?

Skriv her

.....

51. Jeg vil gjerne vite hvordan du vurderer de sykdommene/funksjonshemningene du har fortalt om. Er det noen av disse du vil si virker inn på din hverdag i betydelig grad? (Jeg tenker på alle slags virkninger: smerter, angst, begrensinger i hva du kan gjøre, eller tilsvarende).

- 1) ja
 - 2) nei
-

52. a) Er du generelt plaget av angst eller depresjoner som ikke skyldes fysiske sykdomer eller funksjonshemninger?

- 1) nei, aldri
- 2) ja, en sjelden gang
- 3) ja, av og til
- 4) ja, ofte

b) Hva er det?

Skriv her:

.....

53. Har du i løpet av de siste 6 måneder brukt beroligende midler eller medisiner for nerver som ble forordnet av lege?

- 1) nei, aldri
- 2) ja, en sjelden gang
- 3) ja, av og til
- 4) ja, ofte

54. a) Når du tenker tilbake til siste måned før innsettelsen, brukte du noen gang følgende narkotiske stoffer?

1) cannabis eller hasj	ja ☐	nei ☐
2) amfetamin	ja ☐	nei ☐
3) kokain eller crack	ja ☐	nei ☐
4) heroin	ja ☐	nei ☐
5) LSD	ja ☐	nei ☐
6) Extasy	ja ☐	nei ☐
7) narkotika med sprøyte	ja ☐	nei ☐
8) rohypnol, tengesic eller lignende	ja ☐	nei ☐
9) annet	ja ☐	nei ☐

b) Dersom du skulle vurdere ditt eget forhold til illegale stoffer, ville du da kalle deg en

- 1) ikke-bruker
- 2) tilfeldig bruker
- 3) jevnlig bruker
- 4) storforbruker

55. a) Når du tenker tilbake på tiden før du ble satt i fengsel, omtrent hvor ofte drakk du så mye alkohol at det tilsvarer 5 halvflasker øl, eller 1 helflaske rød-/ hvitvin, eller ½ flaske hetvin, eller ¼ flaske brennevin?

- 1) aldri
- 2) 1-10 ganger i året
- 3) 1-3 ganger i måneden
- 4) minst en gang i uken
- 5) hver dag

b) Hvis du skulle vurdere ditt eget alkoholbruk i tiden før du ble satt i fengsel, ville du kalle deg selv en....

- 1) ikke-bruker
- 2) tilfeldig bruker
- 3) jevnlig bruker
- 4) storforbruker

56. Vil du si at du har et alkoholproblem?

- 1) ja
-

2) nei

Sosial kontakt mens du er i fengsel

57. Hvem tilbringer du fritiden din sammen med her i fengslet?

- 1) for det meste sammen med 1 annen innsatt
 - 2) for det meste sammen med en fast gruppe innsatte
 - 3) for det meste sammen med andre innsatte, men ingen fast gruppe
 - 4) for det meste sammen med betjenter eller andre ansatte i fengselet
 - 5) for det meste for meg selv
 - 6) andre (skriv her):.....
-

58. Har du noen gode venner her i fengslet blant de innsatte?

- 1) ja
 - 2) nei
-

59. Har du god kontakt med noen blant de følgende?

1) medfanger	ja ☐	nei ☐
2) fengselsbetjenter	ja ☐	nei ☐
3) lærere	ja ☐	nei ☐
4) verksbetjenter	ja ☐	nei ☐
5) sosialarbeidere	ja ☐	nei ☐
6) helsearbeidere	ja ☐	nei ☐
7) andre	ja ☐	nei ☐

b) Hvor ofte har du en vennskapelig prat sammen med disse?

- 1) flere ganger daglig
 - 2) omtrent daglig
 - 3) noen ganger i uken
-

60. Dersom dine foreldre fremdeles er i live, hvor ofte har du kontakt med noen av dem mens du er i fengsel? (ta med både telefonsamtaler, brev, besøk og lignende).

- 1) foreldrene mine er ikke i live
 - 2) omtrent daglig
 - 3) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 4) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 5) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 6) sjeldnere enn hvert år
 - 7) har så kort dom at spørsmålet er vanskelig å svare på
-

61. Dersom du er gift eller har samboer eller kjæreste, hvor ofte har du kontakt med vedkommende mens du er i fengsel? (ta med både telefonsamtaler, brev, besøk og lignende).

- 1) er hverken gift eller har samboer eller kjæreste
 - 2) omtrent daglig
 - 3) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 4) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 5) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 6) sjeldnere enn hvert år
 - 7) har så kort dom at spørsmålet er vanskelig å svare på
-

62. Dersom du har søsken, hvor ofte har du kontakt med noen av dem mens du er i fengsel? (ta med både telefonsamtaler, brev, besøk og lignende).

- 1) har ingen søsken
 - 2) omtrent daglig
 - 3) omtrent hver uke, men ikke daglig
 - 4) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 5) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 6) sjeldnere enn hvert år
 - 7) har så kort dom at spørsmålet er vanskelig å svare på
-

63. Hvis du har barn, hvor ofte har du kontakt med noen av dem mens du er i fengsel? (ta med både telefonsamtaler, brev, besøk og lignende).

- 1) har ingen barn
 - 2) hver dag
 - 3) omtrent hver uke
 - 4) omtrent hver måned, men ikke hver uke
 - 5) noen ganger i året, men ikke hver måned
 - 6) sjeldnere enn hvert år
 - 7) har så kort dom at spørsmålet er vanskelig å svare på
-

64. a) Bortsett fra din egen familie, har du noen gode venner utenfor fengslet?

- 1) ja
- 2) nei *(gå direkte til spm. nr. 65)*
- 3) vet ikke *(gå direkte til spm. nr. 65)*

b) Hvor ofte omtrent treffer du disse mens du er i fengsel?

- 1) omtrent hver uke, men ikke daglig
- 2) omtrent hver måned, men ikke hver uke
- 3) noen ganger i året, men ikke hver måned

- 4) sjeldnere enn hvert år
 7) har så kort dom at spørsmålet er vanskelig å svare på

65. a) Bortsett fra din egen familie, har du noen som står deg nær, og som du kan snakke fortrolig med mens du er i fengselet?

- 1) ja
 2) nei (gå direkte til spm. nr. 66)
 3) vet ikke (gå direkte til spm. nr. 66)

b) Er dette (kryss gjerne av flere alternativer):

- 1) venner utenfor fengslet
 2) venner i fengslet
 3) betjenter i fengslet
 4) sosialarbeidere/prest i fengslet
 5) andre ansatte i fengslet
 6) andre (skriv her):.....
-

66. Hender det at du følger deg ensom her i fengselet?

- 1) nei, aldri
 2) ja, en sjelden gang
 3) ja, av og til
 4) ja, ganske ofte
 5) ja, nesten hele tiden
-

Vurdering av fengselsoppholdet

67. Føler du at du at fengselsoppholdet har virket positivt eller negativt på noen av følgende måter? (Sett ring rundt det tallet som passer best med din oppfatning).

	<i>veldig positivt</i>	<i>litt positivt</i>	<i>hverken positivt eller negativt</i>	<i>litt negativt</i>	<i>vedig negativt</i>	<i>ingen betydning</i>
a) yrkestrening.....	1	2	3	4	5	0
b) gått på skole.....	1	2	3	4	5	0
c) selvforståelse ved å få tenkt igjennom problemene mine..	1	2	3	4	5	0
d) selvforståelse ved hjelp av personalet her.....	1	2	3	4	5	0
e) fysisk form.....	1	2	3	4	5	0
f) psykisk helse.....	1	2	3	4	5	0
g) kontakt med familien.....	1	2	3	4	5	0
h) kontakt med venner.....	1	2	3	4	5	0

68. Nedenfor nevner jeg tre mulige oppgaver betjentene kan fylle: bevoktning, service/omsorg, og forberedelse til løslatelse. Mener du at betjentene i dette fengslet legger stor vekt eller liten vekt på hver enkelt av disse oppgavene?

- a) Bevoktning:
- 1) betjentene legger stor vekt på bevoktning
 - 2) betjentene legger hverken stor eller liten vekt på bevoktning
 - 3) betjentene legger liten vekt på bevoktning
 - 4) vet ikke
- b) Service og omsorg:
- 1) betjentene legger stor vekt på bevoktning service og omsorg
 - 2) betjentene legger hverken stor eller liten vekt på service og omsorg
 - 3) betjentene legger liten vekt på service og omsorg
 - 4) vet ikke
- c) Forberedelse til løslatelse
- 1) betjentene legger stor vekt på forberedelse til løslatelse
 - 2) betjentene legger hverken stor eller liten vekt på forberedelse til løslatelse
 - 3) betjentene legger liten vekt på forberedelse til løslatelse
 - 4) vet ikke
- d) Annet (skriv her):.....

69. De ulike gruppene ansatte i anstalten påvirker hverdagen din i forskjellig grad. Hvordan påvirker hver enkelt gruppe din trivsel her? (Sett ring rundt det tallet som passer best til din oppfatning).

	<i>veldig positivt</i>	<i>litt positivt</i>	<i>hverken positivt eller negativt</i>	<i>litt negativt</i>	<i>vedig negativt</i>	<i>ingen betydning</i>
1) avdelingsbetjentene	1	2	3	4	5	0
2) verksbetjentene	1	2	3	4	5	0
3) undervisningspersonalet	1	2	3	4	5	0
4) førstebetjentene	1	2	3	4	5	0
5) helsepersonellet	1	2	3	4	5	0
6) sosialsekretær eller annen sosialarbeider	1	2	3	4	5	0
7) andre (skriv her):						

70. I hvor stor grad opplever du at betjentene legger seg opp i småting og detaljer uten særlig betydning?

- 1) i stor grad
 - 2) i hverken stor eller liten grad
 - 3) i liten grad
 - 4) vet ikke
-

71. Mener du at du blir rettferdig eller urettferdig behandlet her i fengslet?

- 1) stort sett rettferdig
 - 2) hverken rettferdig eller urettferdig
 - 3) stort sett urettferdig
 - 4) vet ikke
-

Kontaktbetjenter og soningsplaner

72. Har du en kontaktbetjent her i fengslet?

- 1) ja
 - 2) nei *(gå direkte til spm. nr. 78)*
 - 3) vet ikke *(gå direkte til spm. nr. 78)*
-

73. Føler du at du kan ha en fortrolig samtale med kontaktbetjenten din?

- 1) ja
 - 2) nei
 - 3) vet ikke
-

74. Har kontaktbetjenten gitt deg veiledning og hjelp i forbindelse med å skrive søknader? (om for eksempel permisjoner eller fremstillinger).

- 1) ja
 - 2) nei
-

75. Har kontaktbetjenten vært til hjelp med andre praktiske gjøremål?

- 1) ja
 - 2) nei
-

76. Vil du si at kontaktbetjenten har vært til stor hjelp eller ingen hjelp når det gjelder å planlegge følgende:
(sett ring rundt det svaret du synes passer best)

	stor hjelp	liten hjelp	veldig lite hjelp	ingen hjelp
1) utdanning under soning?	1	2	3	4
2) arbeid under soning?	1	2	3	4
3) fritidsaktiviteter/hobby?	1	2	3	4
4) hvordan få orden på din personlig økonomi?	1	2	3	4

77. Samlet sett, i hvor stor grad er du fornøyd med jobben kontaktbetjenten din gjør for deg?

- 1) veldig fornøyd
- 2) litt fornøyd
- 3) hverken fornøyd eller misfornøyd
- 4) litt misfornøyd
- 5) veldig misfornøyd
- 6) vet ikke

Begrunn svaret her:.....

78. Ønsker du å få mer hjelp fra kontaktbetjent eller andre betjenter når det gjelder:

- 1) utdanning under soning? ja nei
- 2) arbeid under soning? ja nei
- 3) fritidsaktiviteter/ hobby ja nei
- 4) hvordan få orden på din
personlig økonomi? ja nei

79. a) Har du en soningsplan?

- 1) ja (gå direkte til spm. nr. 80)
2) nei

b) Hvis du ikke har en soningsplan, er dette noe du kunne tenke deg å lage?

- 1) ja (gå direkte til spm. nr. 83)
2) nei (gå direkte til spm. nr. 83)
3) vet ikke (gå direkte til spm. nr.83)
-

80. Har kontaktbetjenten eller andre betjenter vært til hjelp med å utforme soningsplanen?

- 1) ja, kontaktbetjenten
2) ja, annen betjent
3) nei
4) vet ikke
-

81. Hvis du har en soningsplan, har noen av målene du har satt deg blitt gjennomført?

- 1) ja,
2) nei
3) noen er i ferd med å bli gjennomført
4) vet ikke
-

82. Hvis du har soningsplan, føler du at soningsplanen er til hjelp for deg?

- 1) ja
2) nei

Utdyp gjerne på hvilke(n) måte(r):

.....
.....
.....

83. Kan du kort nevne noe av det du savner mest når du sitter i fengsel? Nevn 3 ting.

- 1).....
2).....
3).....
-

84. Hvis du kunne velge, hva slags tilbud kunne du tenke deg å få i fengslet? Nevn 3 ting.

- 1).....
- 2).....
- 3)

Etter løslatelse

85. Har du noe sted å bo når du løslates?

- 1) ja, der jeg bodde før fengslingen
- 2) ja, tilsvarende sted som der jeg bodde før fengslingen
- 3) ja, sosialkontoret/sosialarbeider har skaffet meg et sted
- 4) ja, hos familie
- 5) ja, hos venner
- 6) nei
- 7) vet ikke
- 8) annet (skriv her):.....

86. Når du løslates, tror du at du kommer til å bo alene eller sammen med noen andre?

- 1) alene
- 2) sammen med noen andre

Hvis du kommer til å bo sammen med noen andre, hvem er dette:

.....

87. Har du en jobb å gå til når du blir løslatt?

- 1) ja, den samme jeg hadde før fengslingen
- 2) ja, jeg har fått tilbud om ny jobb
- 3) nei
- 4) vet ikke

88. Skal du ta utdanning når du blir løslatt?

- 1) ja
- 2) nei

Hvis ja, hva slags utdanning er det?

Skriv her:.....

89. Har du noen penger så du klarer deg selv når du løslates?

- 1) ja, nok så jeg klarer meg frem til første lønning
 - 2) ja, nok til at jeg klarer meg de første ukene
 - 3) ja, nok til at jeg klarer meg en liten stund
 - 4) nei, nesten ingenting
 - 5) nei, ingenting
-

90. Vil du si at dine muligheter til å klare deg uten å begå vinningskriminalitet etter løslatelse er meget store, ganske store, ganske små, eller meget små?

- 1) meget store
 - 2) ganske store
 - 3) ganske små
 - 4) meget små
-

91. Vil du si at dine muligheter til å klare deg uten å begå annen kriminalitet etter løslatelse er meget store, ganske store, ganske små, eller meget små?

- 1) meget store
 - 2) ganske store
 - 3) ganske små
 - 4) meget små
-

92. Når du ser på forholdene her i fengselet, hvilke endringer kunne du tenke deg å foreslå?

(Skriv her):.....

.....

.....

.....